

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ЗАГАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ**

На правах рукопису

РУДЕЦЬКА ВІКТОРІЯ МИКОЛАЇВНА

**ФОРМУВАННЯ ПОВАГИ ДО БАТЬКІВ У ДІТЕЙ
СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ
ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ**

Спеціальність: 012 Дошкільна освіта
Освітня програма Дошкільна освіта
Робота на здобуття другого (магістерського) рівня «Магістр»

Науковий керівник:
СЕМЕНОВА НАТАЛІЯ ІВАНІВНА
кандидат педагогічних наук, доцент

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ
Протокол № _____
засідання кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
від _____ 2024р .
В.о.завідувача кафедри
(_____) (підпис)

ГАВРИШ Н.В.
ПІБ

ЛУЦЬК – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОВАГИ ДО БАТЬКІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.	9
1.1. Педагогічні засади формування поваги до батьків у вітчизняній та зарубіжній науковій думці.	9
1.2. Психологічні основи розвитку і формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку	24
1.3. Художня література як засіб формування поваги до батьків у старших дошкільників	41
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПОВАГИ ДО БАТЬКІВ	50
2.1. Аналіз програм та стану практики щодо формування у дітей поваги до батьків у сучасних закладах дошкільної освіти	50
2.2. Особливості поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку	56
2.2. Методика формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку	69
2.3. Визначення доцільності та ефективності використання художньої літератури як засобу формування поваги до батьків	85
ВИСНОВКИ.....	102
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	106
ДОДАТКИ	112

ВСТУП

У розв'язанні основних завдань дошкільної освіти сьогодення актуалізується інтеграція родинного та суспільного виховання, яка передбачає організацію дошкільних закладів, що спрямовується на активне залучення сім'ї до навчально-виховного процесу, на гуманізацію відносин між членами родини та працівниками дошкільного закладу. Дія принципу взаємопроникнення дошкільного закладу та сім'ї, цих двох важливих соціальних інститутів, забезпечує поєднання сімейного та суспільного виховання в одну суцільну ланку, спрямовану на реалізацію єдиної мети – всебічний, гармонійний розвиток особистості дитини.

Державотворчі процеси в Україні ставлять перед освітою важливі й відповідальні завдання. У Законах України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", Концепції дошкільного виховання, Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні визначена мета розвитку системи гуманістичного виховання, що відповідає потребам самореалізації особистості та актуальним завданням відродження національної культури, становлення демократичної української держави. Цими документами чітко окреслюються основні завдання, що передбачають постановку виховання в центр навчально-виховного процесу; виховання гуманної особистості, щирої, людяної, доброзичливої, милосердної, шляхом забезпечення духовної єдності поколінь, створення умов для розвитку почуттів, її самореалізації, засвоєння моральних цінностей, ідеалів, норм взаємовідносин між близькими людьми і в суспільстві.

Пріоритетне завдання дошкільної освіти – озброїти дитину наукою життя. Суспільству необхідні життєздатні, самостійні, практично вмілі, творчі люди з розвиненим почуттям відповідальності, гідності, совісті, тому пріоритетним є цілісний морально-соціальний розвиток особистості з перших років її життя. Згідно з вимогами, що задекларовані у документах в галузі освіти, зміст дошкільної освіти спрямований на збереження дитячої субкультури, зорієнтований на цінності та інтереси дитини, врахування її вікових можливостей. Зокрема у законі України «Про дошкільну освіту» відзначається:

“Базовий компонент дошкільної освіти – державний стандарт, що містить норми й положення, які визначають державні вимоги до рівня розвиненості та вихованості дитини дошкільного віку, а також умови, за яких вони можуть бути досягнуті. Виконання вимог Базового компонента дошкільної освіти є обов’язкове для всіх дошкільних закладів незалежно від підпорядкування, типів і форм власності, інших форм здобуття дошкільної освіти!». (Розділ IV. Ст.22) [39; 21]

«Базовий компонент дошкільної освіти в Україні» відображає сучасний суспільний ідеал, орієнтує на потреби XXI століття, враховує специфіку дошкільної освіти, містить чіткі вимоги до рівня підготовки дитини до життя.

В його основу покладено якість розвитку, вихованості та навченості дитини перших семи років життя. Загальні підходи до систематизації знань дитини в сфері «Люди» визначаються особливим значенням спілкуванням для особистісного становлення. Спілкування є найважливішим фактором перетворення новонародженого індивіда в повноцінного представника людського роду, у соціальну істоту. Лише за умови спілкування з дорослими людьми як носіями суспільно-історичного досвіду людства в дитини формується вміння об’єднувати свої зусилля з іншими для досягнення спільного результату. Спілкування з людьми є своєрідним видом пристосування дошкільника до життя через узгодження власних дій із діями інших членів суспільства.

У контексті даного дослідження важливими є положення про формування компетентності дитини у сфері «Люди» та її напрямках. Зокрема, зміст сфери «Люди» має на меті формування соціальних навичок поведінки, розвиток свідомого ставлення до себе як самостійної особистості, рівної з іншими людьми, як члена суспільства, що визначаються зв’язками з іншими, активного інтересу до людей, формування готовності сприймати соціальний досвід, виховувати співпереживання, співчуття, бажання пізнавати людей, робити добрі вчинки. Компетентність у напрямі «Сім’я. Родина» передбачає комплекс знань дитини про сім’ю як осередок суспільства, особливості взаємин батьків,

стосунки із братом та сестрою, іншими членами родини, сімейне буття, склад родини. Компетентність у напрямі «Інші люди» передбачає вміння дитини диференціювати людей за ознаками спорідненості, віку, статі, прихильності. Компетентність у напрямі «Людство» передбачає комплекс уявлень дитини про державу, народи, нації, суспільство, людство, як узагальнені категорії. Отже, для того щоб знання, яких набуває дитина, сприяли становленню її життєвої компетентності, вони повинні мати для неї особистісний сенс, тобто бути значущими. Такий підхід є актуальним та співзвучним до тенденцій сучасного розвитку суспільства на початку нового тисячоліття. Адже на тлі стрімкого науково-технічного прогресу наша епоха входить в історію людства як період особливої антигуманності: новий етап розвитку суспільства вже встиг ознаменувати себе жорстокістю, бездушністю, моральною безпринциповістю, кровопролиттям та насильством, що постає перед нами чи не всесвітньою проблемою - соціальною, психологічною та педагогічною і зумовлює вихід освіти на новий якісний рівень - спрямованість на гуманістичні ідеали виховання.

Наукову і педагогічну думку минулого хвилювало утвердження в житті загальнолюдських цінностей, гармонізації стосунків особистості та суспільства, виховання гуманних якостей та почуттів (М.Монтень, Ж.Руссо, Ф.Рабле, Й.Песталоцці та ін.). Гуманістичні тенденції завжди були характерні для прогресивної педагогічної думки України. Перші згадки про це можна знайти в старовинних етнографічних документах часів Київської Русі. Глибоким гуманізмом була пройнята система виховання, що передбачала навчання дітей основам загальнолюдської моралі. У дітей намагалися виховати доброту, чесність, скромність, чуйність, шанобливе ставлення до дорослих, особливо батьків. Такі підходи є актуальними у наш час: за умов національного відродження духовності та культури українського народу у педагогічній, психологічній та філософській літературі роль особистості та її моральної відповідальності стала розглядатися як провідна риса сформованої особистості.

В психологічному плані сутність гуманності полягає в зумовленій моральними цінностями налаштованості на інших, здатності до переживання за них, до співчуття, співучасті у співпраці, адже термін "гуманний" у перекладі з латинської означає - людяний. Людяність або ж гуманізм, як риса характеру найповніше виявляється у любові та повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості до себе. Виховання високих духовних цінностей особистості неможливе без формування найперших моральних якостей - шанобливого ставлення, поваги до батьків, найрідніших і найдорожчих людей, адже виховання цих якостей передбачає розвиток у дітей цілого комплексу моральних почуттів, норм поведінки, етичних правил. Недарма повага розглядається етикою як один з найважливіших принципів моральності особистості, в якому фактично визначається гідність особистості людини (Л.Архангельський, І.Кон, О.Дробницький).

Психолого-педагогічні дослідження одностайно доводять, що дошкільний вік є періодом початкового становлення особистості. Саме у перші роки життя закладаються основи гуманізму, розвиваються моральні уявлення, почуття, звички, які визначають подальший розвиток особистості. Підвищена емоційність дошкільника, пластичність нервової системи, незначний життєвий досвід, відкритість впливам навколишніх, здатність до наслідування, становлення ієрархії мотивів та великий інтерес до життя дорослих - далеко неповний перелік вікових особливостей, що зумовлюють необхідність формування поваги до батьків в процесі становлення загальнолюдських цінностей в дошкільному дитинстві. Втрата ж специфічних можливостей цього періоду для розвитку і формування моральних якостей в цілому та поваги, зокрема, не може бути компенсована у наступні роки.

Вивчаючи стан проблеми формування поваги до батьків у науковій літературі, ми дійшли висновку, що вона здавна турбувала і була об'єктом наукових досліджень філософів, педагогів, психологів усього світу, але продовжує залишатися актуальністю сьогодення. До проблеми формування поваги до батьків, вивчення взаєностосунків поколінь в тій чи іншій мірі

зверталися вчені різних держав та епох: Я.Коменський, Д.Локк, Й.Песталоцці, Ж.Руссо, Г.Сковорода, К.Ушинський, В.Белінський, В.Сухомлинський, А.Макаренко та інші. Питання формування поваги до батьків сучасними вченими розглядається різнопланово. В низці психолого — педагогічних досліджень науковцями вивчаються різноманітні засоби формування даної моральної якості: збереження й освоєння традицій національного виховання (Л.В.Повалій); умови сімейного виховання, взаємовідносини батьків, їх власний приклад моральної поведінки, загальний рівень моральної культури родини (Т.Алексеєнко, Д.Бакієва, Г.Григоренко, К.Щербакова).

Однак, формування поваги до батьків у старших дошкільників засобами художньої літератури, як окрема цілісна проблема не була предметом дослідження в педагогічній науці, що зумовило вибір теми дослідження: **"Формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури"**.

Об'єкт дослідження: процес формування моральної сфери дітей старшого дошкільного віку.

Предмет дослідження: зміст і методи формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити методику формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури.

Реалізація поставленої мети зумовила вирішення наступних **завдань:**

- висвітлити педагогічні засади формування поваги до батьків у вітчизняній та зарубіжній науковій думці;
- з'ясувати психологічні основи розвитку і формування поваги до дорослих у дітей дошкільного віку;
- визначити та теоретично обґрунтувати роль використання художньої літератури у формуванні поваги до батьків у старших дошкільників;
- проаналізувати програми та вивчити стан практики щодо формування поваги до батьків у сучасних закладах дошкільної освіти;

- розробити методику формування поваги до батьків у старших дошкільників;
- довести доцільність та ефективність використання художньої літератури як методу формування поваги до батьків.

Методи дослідження:

теоретичні - для аналізу і узагальнення наукової і методично літератури, визначення психологічних основ розвитку і формування поваги у дошкільників, обґрунтування ролі використання творів дитячої художньої літератури у вирішенні даної проблема;

емпіричні - бесіди, розв'язання проблемних ситуацій, педагогічне спостереження, анкетування для визначення особливостей поваги до батьків у старших дошкільників, рівня їх емоційно-моральної вихованості; педагогічний експеримент, що ґрунтується на розробці та апробації методики формування поваги до батьків у старших дошкільників засобами художньої літератури; статистичний аналіз експериментальних даних для виявлення ефективності процесу формування поваги до батьків у старших дошкільників.

Експериментальною базою дослідження був комунальний заклад "Луцький заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 5 "Пізнайко" комбінованого типу Луцької міської ради" Волинської області. В експерименті взяли участь 30 дітей старшого дошкільного віку.

Наукова новизна та практична значимість роботи: дані дослідження можна використовувати у практиці роботи закладу дошкільної освіти

Апробація результатів роботи відбулася на XI Всеукраїнській науково-практичній Інтернет-конференції «Дошкільна освіта: теорія, методика, інновації» 27 листопада 2024 року (шляхом написання тез).

Структура магістерської роботи: робота складається зі вступу; трьох розділів: двох теоретичних та практичного; висновків; містить список літератури та додатки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО - МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПОВАГИ ДО БАТЬКІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ.

1.1. Педагогічні засади формування поваги до батьків у вітчизняній та зарубіжній науковій думці.

Вивчаючи стан проблеми формування поваги до батьків у світовій науковій літературі, ми прийшли до висновку, що вона була актуальною з давнини, адже їй відводилася пріоритетна роль в розгляданні важливих законів духовного розвитку суспільства. Протягом усієї історії розвитку людства та становлення сім'ї на вирішення проблеми «батьки і діти» так і не було знайдено єдиного універсального рецепту, але кожен вчений, філософ, гуманіст і пересічна людина не раз замислювалися над цим питанням і кожен по-своєму намагався знайти шляхи її розв'язання. Перші згадки щодо виховання норм загальнолюдської моралі у дітей, зокрема поваги й доброзичливості до старших та батьків, знаходимо в творах видатних діячів за часів Київської Русі (митрополита Іларіона» літописця Нестора, князя Володимира Мономаха та ін.). В одному з найвідоміших творів того періоду, Ізборнику (1076 р.), автор розкриває норми моралі і акцентує увагу на вмінні поважати молодших, ровесників, старших, не бути самозакоханим [4 ; 187].

Автор «Повчання дітям» (1096р.), князь Володимир Мономах, звертаючись до підростаючого покоління, наголошував на необхідності слухатись і шанувати старших [4 ; 165], що дає можливість стверджувати: існуюча система виховання часів Київської Русі базувалася на глибокому пошануванні авторитету старшого покоління, особливо батьків. Підтвердження цьому ми знаходимо і в інших творах, зокрема в збірнику афоризмів «Бджола», де в одному з розділів наведені наступні рядки: «Таким будь для батьків своїх, якими хочеш бачити дітей своїх» [4 ; 191]. Ідеєю виховання шанобливого ставлення до батьків у підростаючого покоління пронизана і повість «Про Акіра премудрого»: «...батька свого шануй, бо все багатство своє "він тобі

залишає... Бійся щоб не прокляли тебе батько і мага, а то ти і від дітей своїх не пізнаєш радості» [4; 193] — ці рядки звучать як сувора пересторога молодому читачеві і засвідчують давнину та актуальність проблеми взаємин між поколіннями в різні епохи розвитку людства.

В добу християнства, що після хрещення Русі здійснило значний вплив на формування національної свідомості, стало носієм духовних цінностей, норм загальнолюдської моралі, значне місце в свідомості та культурі народу зайняло пошанування старшого покоління, особливо батьків: «Шануй свого батька та матір, щоб добре велося тобі , і щоб ти був на землі довголітнім» [Вихід 20:12]; «Хто кляне свого батька та матір свою - погасне світильник йому серед темряви» [Книга приповістей Соломонових 20:20] – наголошує Біблія, трактуючи пошанування старшого покоління, як гарант утвердження та довголіття на землі. Продовжує утверджуватися культ Батька та Матері і за часів Козацької Доби, що панував в козацьких сім'ях і формував національну культуру, свідомість народу, про це свідчать літописи, літературно-художні твори [4; 13-18].

Ідею необхідності шанобливого ставлення до батьків в своїх працях поширювали українські філософи-просвітителі Г.Сковорода, Т.Шевченко, зокрема у виданому Т.Шевченком «Букварі Южноруському» містяться наступні рядки: «...треба людей поважати, пан-отця і паніматку добре шанувати! Бо котрий чоловік теє уробляє, повік той щастя собі має, смертельний меч того минає, отцова й матчина молитва зо дна моря виймає» [104; 366]. Останні рядки, наведені нами вище, як і інші літературно - історичні джерела є підставою для наступного твердження: під час розвитку та становлення української державності, формування національної свідомості та світогляду чільне місце посідало формування морального обличчя нації, особлива увага приділялася вихованню поваги до батьків; слово батька вважалося законом, переступ якого розглядався народом, як втрата гідності, а пошанування батьків нерідко асоціювалося з патріотичними почуттями.

Питання поваги до батьків привертало до себе увагу не лише вітчизняних державотворців, філософів, діячів освіти, але й знайшло своє відображення і в зарубіжній психолого - педагогічній науковій літературі. Зокрема, чеський педагог Я.А.Коменський в праці «Материнська школа», розглядаючи питання взаєностосунків батьків та дітей прийшов до висновку, що батьки внаслідок особистої некомпетентності у вихованні дитини - надмірного вияву сліпої любові найчастіше стають жертвою власного недалекогоглядного виховання, адже «дитина, яка росла в увазі і турботі, спілкуванні і дисципліні завжди буде виявляти повагу до батьків, діти ж, які виховувалися у сліпій любові, вседозволеності і розпусті будуть платити батькам свавіллям і впертістю» [45; 39]. Отже, Я.А.Коменський фактично визначив умови, за яких можливе виховання поваги до батьків: увага і постійна турбота про дитину з боку батьків, безпосереднє спілкування з дитиною і в той же час дисципліна, підзвітність батькам. Великого значення Я.А.Коменський надавав і власному прикладу батьків, спираючись на вікові особливості психіки дитини, наголошував: «Слід постійно показувати дітям добрий приклад, оскільки Бог подарував дітям ніби властивість мавп, а саме: пристрасть наслідувати все те , що на їхніх очах роблять всі інші» [36; 9]. Пізніше думка Я.Коменського про постійний позитивний приклад дорослого у моральному вихованні, зокрема у формуванні поваги до батьків, знайшла відгук у науково педагогічній спадщині Й.Песталоцці, К.Ушинського, В.Сухомлинського, А.Макаренка та інших класиків а також сучасних науковців та практиків у галузі дошкільного виховання. Якщо ж приклад батьків недостатньо впливає на свідомість та поведінку дитини Я.Коменський акцентував увагу на використанні словесних методів: роз'яснення та настанови і обов'язково на створенні умов для «вправління дитини у добрих вчинках» [45; 9]. Незважаючи на те, що в працях Я.Коменського не досліджувалася роль художнього слова у формуванні поваги до дорослих, зокрема батьків, ми знаходимо цілком слухні і сучасні поради, умови виховання гуманних взаємовідносин батьків та дітей.

Спільні погляди з Я.А.Коменським на формування шанобливого ставлення до батьків висловлював англійський просвітитель Д.Локк, що викладені у трактаті "Думки про виховання". Аналіз педагогічних поглядів Д.Локка та Я.Коменського дає підстави відзначити, що педагоги наголошували на встановленні батьківського авторитету та дисципліни з метою формування поваги, пізніше цю ідею розвинув А.С.Макаренко, визначивши види несправжнього батьківського авторитету. Значної ролі у виявленні шанобливого ставлення до батьків Д.Локк надавав практичним діям дитини: «Дітей не можна виховувати правилами, які вислизають з пам'яті. Якщо ви вважаєте за необхідне привчити їх до чого-небудь, вкореніть це за допомогою практики кожен раз, як з'явиться випадок, і, якщо можливо, самі створіть такий випадок» [36 ; 44].

Розглядаючи шляхи формування моральної поведінки у підростаючого покоління французький просвітитель Ж.Ж.Руссо в праці «Еміль, або Про виховання» також звертається до питання виховання поваги до дорослих та батьків, але особливо не виокремлював його в сфері морального розвитку дитини. Зокрема Ж.Ж.Руссо, розробивши своєрідну вікову періодизацію, вважав, що моральне виховання дитини, в тому числі і формування гуманних почуттів до батьків, слід розпочинати з 15 років, у вік, коли підліток свідомо входить в світ дорослих людей [36 ; 51]. Що ж стосується засобів виховання гуманних почуттів, то найбільш ефективними Ж.Ж.Руссо вважав власний позитивний приклад батьків та вправління дітей і акцентував увагу на тому, що мало дати дитині знання про моральні норми, слід постійно сприяти вираженню цих моральних уявлень дитини у її повсякденних вчинках і наголошував, що не моральні міркування, а реальні справи виховують добрі почуття : « ...вірний спосіб зіпсувати людину писав Ж.Ж.Руссо - це дати їй все і не вимагати від неї нічого ... тоді тиран буде до ваших послуг» [36; 185].

Погляди Ж.Ж.Руссо на пізній моральний розвиток дитини є неприйнятними і безумовно суперечать подальшим психолого — педагогічним дослідженням, що одностайно доводять: перші моральні якості любов і повага

до батьків повинні сформуватися якомога раніше, адже саме період дошкільного дитинства є найбільш сприятливим для формування моральних якостей особистості, засвоєння нею етичних норм, формування відповідної поведінки та рис характеру. Ці твердження ми знаходимо і в працях швейцарського педагога Й.Г.Песталоцці, який наголошував, що метою морального виховання, яке є центром усієї виховної роботи з дітьми, є формування діяльної любові до людей, що починається з любові до матері, інших членів сім'ї. Зокрема, у творах Й.Г.Песталоцці «Книга матерів», «Як Гертруда вчить своїх дітей» значна роль у формуванні моральних якостей відводиться сімейній атмосфері, що повинна бути атмосферою взаємної доброзичливості, тоді, за твердженням вченого, дитина перенесе цю доброзичливість, так би мовити, на увесь світ; ця думка Й.Песталоцці згодом знайшла підтвердження в багатьох дослідженнях в галузі психології: так А.Джерсідд, змальовуючи емоційний розвиток дитини, відмітив, що здатність дитини любити матір тісно пов'язано з тим, скільки любові дитина отримала сама і в якій формі ця любов була виражена [71; 257], а Ф.Фребель свого часу небезпідставно стверджував, що доля народу перебуває в руках жінки більше, ніж у тих, у чийх руках влада.

У вихованні шанобливого ставлення до батьків, як і інших моральних якостей, Й.Песталоцці запропонував використовувати певні прийоми: приклад дорослих, спостереження та вправи, що цілком збігається з ідеями педагогів - класиків. Особлива ж заслуга Й.Песталоцці у дослідженні даного питання полягає, на нашу думку, в тому, що він намагався обґрунтувати поняття недієвості дитячих почуттів і запропонував вчити дітей вмінню доводити власні почуття практичними діями [71].

Питання формування шанобливого ставлення до батьків розглядалося і в працях К.Ушинського, в контексті виховання моральності особистості дитини. Торкаючись даного питання К.Ушинський намагався пояснити роль особистого прикладу дорослих у формуванні моральних якостей дошкільників, наголошуючи на тому, що тільки особистість може виховати особистість,

виходячи з вікових особливостей дитячої психіки, зокрема, зі здатності дошкільника до копіювання, наслідування дій, ставлень, манер дорослого.

В педагогічних працях К.Ушинського різко засуджується «сліпа», сувора дисципліна, натомість для встановлення гуманних взаємовідносин між поколіннями, формування поваги до батьків педагог акцентував увагу на необхідності використання прийомів попередження, догани та заохочення дитини. Вирішальної ролі у вихованні шанобливого ставлення до батьків К.Ушинський надавав вправлянню дитини у виявленні моральних почуттів до рідних та інших людей. Як було доведено пізніше, в силу особливостей психіки, дошкільники ще не можуть завжди підпорядковувати свою поведінку навіть добре знайомим для них вимогам і правилам і тільки тривалі та постійні вправлення в поєднанні з контролем та вимогами з боку дорослих можуть сформувати у дітей постійну звичку моральної поведінки [97].

Проблема формування поваги до батьків висвітлена і в працях В.Белінського, зокрема ним були досліджені причини, що спонукають дітей виявляти лише зовнішню, формальну повагу до батьків, або ж навіть відверто їх зневажати. У наукових працях В.Белінський наголошував, що власне процес виховання є фактором, який формує характер людини, впливає на все її подальше життя і вирішальної ролі в процесі виховання дитини, становлення її особистості В.Белінський надав дитячій художній літературі, що є актуальним для нашого дослідження: «Дитячі книги пишуться для виховання, а виховання велика справа, ним вирішується доля людини» [10; 202], і доводив, що формування поваги до батьків, як і інших моральних якостей, процес довготривалий, вимагає зусиль і цілеспрямованого виховання. За умови цілеспрямованого виховання на основі поваги до батьків, за твердженням В.Белінського, свого часу сформується любов до Батьківщини, а згодом і любов до людства.

Серед багатьох питань сімейного виховання, що досліджувалися в працях А.С.Макаренка, розглядалася і проблема формування поваги до батьків. Основою формування поваги педагог вважав встановлення батьківського

авторитету і наголошував, що батькам, які користуються авторитетом у дітей легше виконувати свої виховні обов'язки, що пояснював характерною особливістю психіки дитини – здатністю до наслідування, намаганням мати перед собою зразок поведінки. А.Макаренко підкреслював, що авторитет – це не талант від природи і «його коріння знаходяться завжди в одному місці: в поведінці батьків, включаючи сюди всі відділи поведінки, інакше кажучи, все батьківське і материнське життя – роботу, думки, звички, почуття, прагнення» [60; 150]. Безумовно, авторитет батьків тісно пов'язаний з конкретними вчинками батьків та їх ставленням до дитини. Відома фраза А.С.Макаренка чітко вказує на силу виховного впливу кожного моменту життя батьків: «Ви виховуєте її (дитину) в кожний момент вашого життя, навіть тоді, коли вас немає вдома. Як ви одягаєтеся, як ви розмовляєте з іншими людьми і про інших людей... – все це має для дитини велике значення... всі повороти вашої думки доходять до неї невидимими шляхами, ви їх не помічаєте» [60 ; 341]. Аналіз праць А.С.Макаренка дає можливість зробити висновки, що педагог, акцентуючи увагу на значенні батьківського авторитету, вважав батьківську вимогу до себе, пошану до своєї сім'ї, контроль над кожним власним кроком головними умовами формування шанобливого ставлення до батьків з боку дітей.

Спільні погляди на питання формування поваги до батьків висловлює і М.Стельмахович, що здійснив глибокі дослідження проблеми української родинної етнопедагогіки, але як і А.Макаренко, надав великого значення батьківському авторитету, що створюється за умови «взаємоповаги між батьком і матір'ю, їх пристойної особистої поведінки, статечного морального обличчя ... чуйного ставлення до дітей, знання їх потреб та інтересів...» [87; 288], як основі формування поваги до батьків.

Проблему гуманістичного виховання дітей у сім'ї досліджував В.Сухомлинський. Сім'ю він розглядав як головний осередок, де з покоління в покоління передаються моральні цінності людства. Першоосновою морального виховання В.Сухомлинський вважав взаємовідносини між батьками, повагу та

увагу до старших у сім'ї, цим проблемам присвячено цілий ряд науково-педагогічних праць: «Батьківська педагогіка», «Як виховати справжню людину», «Сто порад учителеві», «Серце віддаю дітям», «Моральні цінності сім'ї», «Лист молодому батькові» та інші. Педагог постійно акцентував увагу на питанні як навчити дітей любити та поважати своїх батьків [90; 56]. Найбільшою помилкою батьків вважав невміння любити власних дітей : «Люблячи своїх дітей, вчіть їх любити вас; не навчите – будете плакати на старість» [90; 61]. Цими словами педагог привертав увагу до того, що повага, шанобливе ставлення до батьків - це перш за все клопітлива праця сім'ї та суспільства, процес цілеспрямованого виховання з цілим комплексом методів, умов та засобів формування позитивних моральних якостей по відношенню до батьків. Щоб виховати повагу до батька і матері, на думку педагога, треба вчити дітей бути добрими дітьми своїх батьків. В.Сухомлинський тлумачить це як прагнення дитини приносити в сім'ю мир і спокій, радість і щастя й не завдавати тривоги та прикростей батькам. Турбота про родинну злагоду, про радість і щастя батьків має стати головним прагненням дитини. Кожне своє бажання вона повинна контролювати розумом, думкою, свідомістю: як це бажання сприймуть батьки? Що воно дасть їм і що забере в них? [91; 15]. Бути добрими дітьми своїх батьків і матерів - одне з провідних етичних повчань щодо стосунків між поколіннями у педагогічній спадщині В.Сухомлинського. Розвиток тонкого відчуття дітьми переживань і думок, духовного світу батьків розглядалося ним як украй важливе виховне завдання, основа морального виховання особистості дитини. В.Сухомлинський вважав одним з найвагоміших методів виховання поваги практичні дії дитини, яка в колі сім'ї повинна мати можливість виявляти свою турботу, співчуття, співпереживання, а не стояти осторонь чужого болю: «Немає нічого важливішого в сімейному житті, як духовна співучасть дитини в усіх справах, котрі вершаться людиною для людини" [91; 89], адже повага, як моральна якість здатна розвинути і сформуватися лише в процесі людського спілкування і наголошував на тому, щоб найсердечніші почуття по відношенню до батьків «перші думки про добре,

сердечне, найпрекрасніше, що є в світі, - про любов людини до людини - пробуджувалися на особистому досвіді, щоб найдорожчими для дитини стали батько й мати» [90; 93].

Як і попередники, важливою умовою успішного формування поваги до батьків В.Сухомлинський вважав приклад дорослих: повагу до батьків дитина виявить тільки тоді, коли між батьками побачить цілковиту дружбу, любов, повагу і взаємну підтримку; добрі стосунки між членами сім'ї - запорука виховання дітей чуйними, доброзичливими, шанобливими по відношенню до батьків. В.Сухомлинський був певен, що коли батько разом з дітьми створює культ матері, а мати також разом з дітьми, - культ батька, тоді діти, переконуючись, що батьки поважають і люблять один одного, повсякчас турбуються один про одного, самі виявлятимуть ці почуття до старших, а «якщо батько й мати всі сили свого серця віддають дітям, якщо за ними не бачать інших людей, - ця гіпертрофована любов зрештою обернеться нещастям» [90; 29].

Аналіз наукових праць В.Сухомлинського показує, що педагог великого значення у формуванні поваги до батьків надавав не лише сімейному, але й суспільному вихованню, зокрема вважав за необхідне високо піднести культ матері, виховувати шляхетне ставлення до неї, утвердити в дитячому серці почуття турботи про матір; будучи не лише теоретиком, але й педагогом-практиком В.Сухомлинський створив у Павлиській школі духовний культ матері, де «...повага пройнята глибоким розумінням і розуміння надихає повагу, пошану, любов, благоговіння» [91; 212].

У науково-педагогічних працях В.Сухомлинського сформульовані правила, що репрезентують сімейні взаємини:

- поважай старших, кожної хвилини спілкуйся зі старшими, умій вчитися у них;

- віддячуй батькам за їх піклування про тебе, за їх безмежну любов і відданість, віддячуй тим самим — піклуванням, любов'ю, відданістю. Бережи їх здоров'я і спокій;

- учись жити для людей [91; 149-418].

Формулюючи повчання, педагог вказує не лише на обов'язки, а й веде роз'яснення, обґрунтовує їх доцільність. Так, з'ясовуючи обов'язок дітей перед старшим поколінням, В.Сухомлинський наголошує: «Тим, чим ти став і станеш у майбутньому, ти зобов'язаний старшим поколінням. Повага, шанування старших поколінь - закон нашого життя. Поважати старших треба тому, що вони мудріші, духовно багатші за тебе» [91; 201].

Таким чином, ретроспективний розгляд педагогічних теорій виховання, в яких мали місце питання формування поваги до батьків у сім'ї та суспільному вихованні, дає можливість визначити основні умови формування цієї якості. Ними є: авторитет батьків, виховання власним позитивним прикладом, розумна любов до дітей в поєднанні з розумною вимогливістю та повагою до дитини, організація повсякденного життя сім'ї на основі взаєморозуміння та взаємодопомоги.

Аналіз сучасних психолого-педагогічних наукових досліджень з даної проблеми (Т.Алексєнко, Л.Повалій, Д.Бакієвої, К.Щербакової, Г.Григоренко) демонструє глибинний підхід до висвітлення питання виховання у дітей поваги до батьків як складової частини загальних питань морального виховання. Нагальною проблемою у працях сучасних дослідників постає такий підхід у формуванні поваги до дорослих, який потребує в процесі реалізації задумів добирати й використовувати доцільні методи, прогнозувати розвиток подій і результати виховного впливу сім'ї та суспільства, дотримуватися єдності впливу на почуття, свідомість та поведінку на основі чого формувати моральні погляди, переконання, накопичувати досвід моральних вчинків по відношенню до батьків.

Зокрема, Т.Алексєнко, розглядаючи дану проблему, приходять до висновків, що первинна соціалізація дитини відбувається в сім'ї, де вона повинна отримати правильні орієнтири життя, які дослідник вбачає в повазі та турботі про власних батьків: «Якщо ж діти не отримують правильних орієнтирів, не привчаються до того, щоб турбуватися про інших, передусім про

своїх батьків ... то виникне ще одна педагогічна проблема сім'ї - байдужість дітей до своїх батьків» [2; 7]. Дослідниця наголошує на отриманні правильних орієнтирів, що передбачає копітку цілеспрямовану працю над формуванням моральних орієнтирів у ставленні до батьків. Піднімаючи питання гуманних взаємовідносин між дітьми та батьками, виховання шанобливого ставлення до батьків, Т.Алексеєнко, як засіб формування поваги, розглядає надбання етнопедагогіки в поєднанні з системою виховання, основою на любові та логіці [2; 34]. Сутність цієї системи, запропонованої Т.Алексеєнко, полягає в тому, що ефект виховання досягається любов'ю, яка не означає вседозволеність не терпить зневажливого ставлення, але в той же час є настільки сильною, що дозволяє дітям робити помилки і вчитися на них [2; 34]. Логіка ж, на думку дослідника, полягає у результатах помилок — наслідки у поєднанні з батьківським розумінням несуть у собі великий виховний потенціал. Науковець, висунувши принципи і норми поведінки для батьків, запропонувала сприймати дитину, як цілісну особистість, без критики і осудження, виявляти повагу до дитини. Особливу увагу у формуванні поваги до батьків Т.Алексеєнко приділила недостатньому розумінню батьками ролі батьківського авторитету та особистого прикладу, низькому рівню знань вікових та індивідуальних особливостей власної дитини. Основи формування гуманних взаємин батьків і дітей, на думку Т.Алексеєнко, полягають у взаєморозумінні, визнанні та повазі особистості між членами сім'ї [2 ; 36]. Отже, аналіз досліджень Т.Алексеєнко показав, що педагог у формуванні гуманних взаємовідносин, поваги до батьків вирішальну роль відводить сім'ї та особистому прикладу батьків.

Л.В.Повалій, вивчаючи питання формування поваги до батьків, звернулася до засобів етнопедагогіки, збереження й освоєння традицій національного виховання. Глибоко вивчаючи культурно-історичні традиції українського народу Л.В.Повалій акцентує увагу на тому, що повага до батьків є основою української родинно-побутової культури і доводить, що вихованню глибокої поваги до батьків сприяє авторитет батьків, сімейна злагода,

батьківські заповіді дітям, глибоке вшанування пращурів, етикетні, побутові, трудові традиції. Науковець доводить, що на формування високоморальних якостей поваги і любові до батьків значний вплив мали спільні сімейні святкування родинних урочистостей і християнських свят (Різдва, Великодня та ін.): «...беручи участь у цих діях, дитина відчувала радість від того, що зуміла подарувати найдорожчим людям тепло, усмішку, доброту» [73; 150]. Крім того великого значення у формуванні поваги до старших Л.Повалій, як і інші педагоги, надає доброзичливим стосункам батьків між собою та їх гуманному ставленню до дітей і наводить приклади спираючись на віковий досвід та мудрість народу: «Живуть між собою, мов голуб з горlichкою», «Чоловік та жінка - одна спілка», «Учи дитину не страшкою, а ласкою». На думку автора, лише такий уклад життя родини, «формує стан довіри дітей до батьків, бажання прийняти у спадок і передати наступним поколінням батьківську науку» [73; 150].

Чільне місце у формуванні поваги до батьків Л.Повалій відводить власному прикладу батьків по відношенню до старшого покоління, що на наш погляд є актуальним у вирішенні даної проблеми, адже пов'язано з особливостями психічного розвитку дошкільника, а саме – копіюванням дій дорослих, здатності до наслідування, потребі у зразку поведінки, що зумовлено незначним життєвим досвідом: «У сім'ях, де традиції пошанування старших живі, де поважають кожного члена родини незалежно від його віку, діти глибоко усвідомлюють, що найбільшою цінністю є людина та її життя. І навпаки, в тих сім'ях, де моральність занепала і дорослі діти зневажають старших батьків, є реальна загроза такого ставлення в наступного покоління» [73; 151].

Важливим засобом формування поваги до батьків Л.Повалій вважає ознайомлення дітей з родинними традиціями. Дослідник радить заводити «Родовідну книгу», куди разом з дітьми необхідно занотовувати відомості про предків, їх заняття, цікаві історії з життя своїх рідних. Формуванню високих моральних якостей поваги і ввічливості, за твердженням Л.Повалій, сприяють

етикетні традиції, зокрема, звертання на «Ви»: «Така пошанівна мовленнєва традиція возвеличувала батьків в очах дітей, сприяла тому, що доти навіть подумки не сміли образити батька чи матір» [73; 155]. Сучасне ж звертання до батьків на «ти», приходиться до висновків Л.Повалій, є недоречним, «бо створює умови для занадто вільного спілкування дітей з дорослими» [73; 155]. Ще однією умовою формування поваги до батьків Л.Повалій вважала участь дитини у праці і, ґрунтуючись на досвіді етнопедагогіки, наводила: «до дитини ставилися, як до повноцінного представника сім'ї, розраховували на її допомогу й водночас вимагали від неї безперечного додержання дисципліни, підпорядкування вимогам старших, найперше батька й матері» [73; 153]. Л.Повалій в результаті своїх досліджень прийшла до висновку, що для успішного формування поваги до батьків необхідно використовувати найкращі надбання народної педагогіки в поєднанні з сучасними досягненнями в галузі педагогіки та психології.

Науковці К.Щербакова та Г.Григоренко у спільній праці «У сім'ї росте дитина» акцентують увагу на тому, що дитину якомога раніше необхідно навчити любити та поважати батьків. Провідну роль у формуванні поваги до батьків науковці надали особистому позитивному прикладу батьків; їх взаємини між собою та дітьми, іншими людьми, їхні погляди, оцінки соціальних явищ - орієнтир для дітей: «... батьки щодня показують дітям зразки доброго, турботливого ставлення до бабусі і дідуся, і навчають своїх малят проявляти увагу і любов до них» [105 ; 104]. Аналізуючи умови формування поваги до батьків в сімейному вихованні автори приходять до висновків, що батьки повинні дати певні моральні норми і правила поведінки з рідними: «...як треба вітатися з ними, дякувати, звертатися з проханням, відгукуватися на пропозиції, допомагати дорослим у хатній роботі, у підготовці до сімейних свят» [105; 102]. К.Щербакова та Г.Григоренко виокремили умови, за яких процес формування поваги до батьків буде більш успішним: 1) особистий приклад батьків; 2) усвідомлення дітьми ролі батьків в суспільстві та в родині; 3) посиljena участь дитини у праці; 4) читання художньої літератури; 5)спільні

родинні свята. Автори переконують, що бесіди про професії батьків, екскурсії на їх місця роботи не тільки збагатять пізнання дитини, а й сприятимуть вихованню гордості, поваги до батьків за їх внесок у суспільне життя, адже малюк любить батьків не лише за їх ніжність, ласку, любов, недоспані ночі - оцінка цього приходить згодом, а найперше, діти пишаються винятковістю своїх батьків: «Якщо є можливість, покажіть їй (дитині) і місце своєї роботи. У малого з'явиться почуття гордості за те, що праця тата і мами потрібна іншим людям» [105; 107]. Велику користь, на думку учених, принесе і посиљна участь дитини у праці, що «дасть малюку змогу відчути свою причетність до життя дорослих» [105; 107]. Вагомим у формуванні поваги до батьків К.Щербаківа та Г.Григоренко вважають і використання художньої літератури, при цьому вони радять комусь із близьких розучувати вірші, читати казки та оповідання про шанобливе ставлення до батьків. Крім того, вчені радять звертати увагу на багату національну духовну скарбницю українського народу, де зібрано і узагальнено найкращий педагогічний досвід.

Д.Бакієва, досліджуючи питання виховання поваги до старших у дітей 6-7-ми років в умовах сім'ї та дошкільного закладу, намагаючись знайти найбільш ефективні шляхи вирішення цієї проблеми, як і інші вчені схиляється до думки, що характер шанобливого ставлення до старших у дітей в першу чергу зумовлюється стилем взаємовідносин батьків у сім'ї, домашньою атмосферою, сімейними звичаями та традиціями [8].

Оскільки передумовою для педагогічно доцільного розв'язання окреслених завдань є чіткість визначення понятійного терміну «повага», який має ключове значення для нашої роботи, вважаємо за доцільне у контексті дослідження розглянути трактування змісту даної категорії у довідковій літературі. Її аналіз дозволив зазначити, що у педагогічній літературі даний термін використовується досить часто, хоча саме поняття поки що не підлягало детальному науковому аналізу. Трактування даного терміну відсутнє в Педагогічному, Психологічному словниках та Педагогічній енциклопедії [69,

70, 78]. Між тим, саме поняття міцно ввійшло у вжиток для позначення мотивованої поведінки суб'єктів.

Словник з етики визначає це «повагу» як «одну з найважливіших вимог моральності, яка передбачає такі відносини між людьми, при яких у відповідних діях, мотивах, а також в соціальних умовах життя суспільства визнається гідність особистості. Поняття поваги, що складалося в моральній свідомості людства, передбачає: справедливість, рівність прав, можливість більш повного задоволення інтересів людей, ...довір'я до людей, уважне ставлення до їх переконань, цілей; чуйність, ввічливість, делікатність, скромність ...» [86; 362]. Соціологічний енциклопедичний словник трактує поняття «повага», як «шанобливе відношення, що ґрунтується на визнанні чийх - не будь заслуг...» [52; 378]. Схоже визначення надає Новий тлумачний словник української мови: «Повага - почуття шани, прихильне ставлення, що ґрунтується на визнанні чийх-небудь заслуг, високих позитивних якостей...» [66; 263].

Отже, аналізуючи вищевказані визначення, впливають наступні твердження: по-перше, суть поваги розглядається як норма суспільної моралі, що постає як вимога перед кожною окремою особистістю, передбачає лише гуманні стосунки між людьми, визнання гідності кожної людини. По-друге - повага розглядається як діяльнісний компонент у ставленні до інших, базується на вмінні доводити власне відношення до індивіда, задоволенні його потреб і включає в себе цілий комплекс інших моральних почуттів та характерних рис особистості, зокрема: доброта, чуйність, довір'я, ввічливість, делікатність, скромність, працьовитість та ін.

Виходячи з вищевказаного слід зробити наступні висновки: питання формування поваги до батьків – загальнолюдська проблема, складне і суперечливе питання, що тією чи іншою мірою привертає до себе увагу вчених у різні періоди розвитку суспільства.

Розглядаючи питання виховання поваги до батьків вчені одноставно доводять, що саме повага до батьків є одним з найважливіших принципів

моралі, тому ця риса особистості повинна сформуватися якомога раніше, а саме в дошкільному дитинстві, що є сприятливим для цього періодом; в зв'язку з цим в психолого-педагогічній науковій літературі розглядаються різноманітні засоби формування шанобливого ставлення до батьків, але на наш погляд виховання поваги до батьків у старших дошкільників засобами художньої літератури, як окрема цілісна проблема не була предметом дослідження в педагогіці.

За даними психолого-педагогічних досліджень з точки зору теорії і практики виховання, повага до людини входить в структуру особистості, як одна з провідних моральних якостей і передбачає мотивовану поведінку суб'єктів, що виявляється у позитивному ставленні однієї людини до іншої, в даному випадку у постійному виявленні комплексу позитивних якостей особистості дитини по відношенню до батьків.

Основи гуманних взаємин педагогів, батьків і дітей формуються на основі взаєморозуміння, визнання й поваги особистості кожного з них, доцільного врахування інтересів, створення умов для самореалізації й самовдосконалення. Розуміння необхідності такої взаємоповаги досягається завдяки діяльній любові й у потребі та умінні турбуватись один про одного, допомагати й приносити радість.

Таким чином, на нашу думку, повагу до батьків слід розглядати як моральну якість - комплекс гуманістичних почуттів, які виражені у певному відношенні, ставленні, діях та мотивах дитини, що ґрунтується на знанні дитиною моральних норм, понять про роль батьків у суспільстві і в житті кожної людини, про шанобливе ставлення до батьків відповідно загально визнаним гуманістичним принципам.

1.2. Психологічні основи розвитку і формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку

Аналіз психолого-педагогічних досліджень та вивчення педагогічного досвіду дозволяє стверджувати, що період дошкільного дитинства є найбільш

сприятливим для формування поваги до батьків. Саме цей період характеризується високою пластичністю нервової системи, здатністю до швидкого утворення умовних рефлексів, підвищеною емоційністю дошкільника, незначним життєвим досвідом, відкритістю впливам навколишніх та здатністю до наслідування. Як свідчить ряд наукових праць С.Рубінштейна, М.Боришевського, Г.Костюка, О.Запорожця та інших вчених, до складу будь-яких моральних якостей особистості входить три основних компоненти: когнітивний, емоційний та практичний. Важливим для даного дослідження є розгляд кожний із цих компонентів та характеристика їхніх взаємозв'язків у формуванні поваги до батьків.

Вивчення психолого-педагогічних досліджень зумовило думку про те, що формування поваги до батьків — складний процес, який передбачає формування моральної поведінки та свідомості дитини, що тісно пов'язано з формуванням етичних уявлень, моральних знань, доступних розумінню дитини дошкільного віку. Відсутність у дитини таких уявлень, нерозуміння суті поваги, ролі батьків в суспільстві і в житті кожної людини, відсутність знань про правила поведінки з батьками, відповідно загальноновизнаним гуманістичним принципам, нормам моралі робить неможливим сам процес формування гуманних якостей по відношенню до батьків.

Аналіз праць Г.Люблінської дозволяє відзначити, що в основі моральних якостей, в тому числі і поваги до батьків лежать знання про моральні норми, доступні розумінню дітей дошкільного віку [57; 268]. В етико-психологічній літературі моральна норма розглядається як одна із найбільш простих форм моральних вимог. Характеризуючи дану категорію О.Гусейнов, І.Кон вказують, що вона виступає у двоякому вигляді: як елемент моральних відносин і як форма моральної свідомості: « З однієї сторони, це норма поведінки, звичай, що постійно відтворюється в однотипних вчинках багатьох людей як моральний закон, обов'язковий для кожної людини. У всякому суспільстві існує об'єктивна потреба в тому, щоб в певних ситуаціях, які часто повторюються, люди діяли однотипним чином. Ця потреба практично реалізується при посередництві

моральної норми. її зобов'язуюча сила для кожної окремої людини засновується на інших формах практично вираженої влади суспільства» [86; 220 - 221]. Автори відмічають, що моральною свідомістю моральна норма формулюється у вигляді наказу, однаково зверненого до всіх людей, який вони повинні виконувати беззастережно в різних випадках життя.

За переконанням Л.Архангельського, для того щоб моральна норма була прийнята індивідуальною свідомістю, вона повинна бути усвідомлена суб'єктом поведінки, повинна стати внутрішнім переконанням, злитись з волею, тобто стати внутрішньою основою свободи вибору вчинку [6]. Результати психологічних досліджень Л.Виготського, Г.Люблінської, С.Рубінштейна доводять, що для успішного усвідомлення важливих морально-етичних норм необхідне включення емоційної сфери дитини. Підтримку цієї позиції знаходимо у сучасних дослідженнях Т.Фасолько: «Емоційність навчання є одним із принципів і умовою успіху виховання» [98; 40]. Роль емоційної сфери в пізнавальній діяльності людини підкреслював учений-класик І.Павлов, який вважав емоції джерелом сили продуктивної роботи головного мозку: емоції забезпечують підготовку нервової системи до діяльності і сприяють засвоєнню заданого матеріалу, оскільки однією з функцій емоцій є регулятивність.

М.Боришевський зазначав, що емоційний компонент несе в собі домінуюче психологічне навантаження у процесі формування моральних переконань, оскільки саме у ньому виявляється ставлення особи до моральних норм і вимог. Крім цього емоційний компонент нерозривно пов'язаний з мотивацією вчинків і фактично є джерелом мотиваційної, спонукаючої функції морального переконання: «Глибоке усвідомлення сутності моральних норм у поєднанні з переживанням їх істинності (тобто єдність раціонального і емоційного) спричиняє виникнення у людини суб'єктивної готовності неухильно керуватися цими нормами у своїй поведінці» [20; 10].

Т.Титаренко, досліджуючи вплив емоцій на моральний розвиток дошкільників, акцентує увагу на тому, що дитина сприймає необхідне не як зовнішнє, примусове, а як предмет своїх соціальних потреб, що формується, як

щось особливо значуще, бажане [94, 95]. Формами прояву регулятивної функції емоцій як інтегральної є оцінювальна, прогностична і спонукальна. Оцінювальна функція, на думку автора, є найбільш адекватною дошкільному віку. Оцінка розглядається в роботі як ланка, що пов'язує світ цінностей, в тому числі моральних, та сферу потреб, що представлені емоціями. Емоція, будучи першою сходинкою розвитку оцінки, поступово насичується раціонально і набуває морального змісту.

В надрах оцінювальної функції зароджується прогностична та спонукальна. Прогностична функція полягає в появі образу як моделі необхідної поведінки, що випереджає результати здійснюваних суб'єктом моральних дій. У цьому образі зосереджене згадуване минуле, реальна дійсність і передбачуване майбутнє.

Отже, як свідчать психологічні дослідження О.Запорожця, А.Виноградової, Г.Люблінської, Г.Костюка тільки знань моральних вимог ще недостатньо для того, щоб дитина поводи́ла себе шанобливо, гуманно по відношенню до батьків. У формуванні моральної якості поваги до батьків потрібен органічний зв'язок знань, тобто правильних уявлень і понять та оціночних відношень (добре, погано, благородно тощо). Адже, як свідчать результати досліджень, оціночні ставлення та судження є первинним регулятором моральних дій дитини [24, 56, 57, 50], тому важливо щоб правила поведінки по відношенню до батьків викликали у дошкільника живий емоційний відгук. На основі оцінки у дитини складаються моральні уявлення у вигляді чуттєво-наочних образів правильної поведінки. Саме завдяки моральній оцінці дитина ділить все, що відбувається навколо неї на два протилежні полюси: добро - зло, правильно - неправильно.

Важливим моментом у формуванні поваги до батьків є оцінка не лише чужих чи власних дій, поведінки, що складає взаємовідносини з батьками, але й оцінка емоційного стану іншої людини, в даному випадку емоційного стану матері, батька. Саме на основі такої оцінки буде розвиватися здатність дитини до співпереживання, співчуття, що призведе до розвитку моральних почуттів по

відношенню до батьків: чуйність, турботливість, доброзичливість та ін. Результати досліджень доводять, що старший дошкільник вже здатен на те, щоб самостійно помітити настрій, емоційний стан близької йому людини і відповідно повести себе в тій чи іншій ситуації.

Вивчення праць в Л.Островської зумовило висновок про те, що одним з найбільш дієвих методів морального виховання є оцінка вчинку[68; 94]. Оцінка повинна даватися у найконкретнішій і найдоступнішій для дитини формі, тоді навіть малюк при правильному ставленні до його дій здатен зрозуміти: схвалюють чи засуджують його вчинок. Таким чином поступово у дитини відбувається накопичення життєвого досвіду, формування моральної свідомості. У старшому дошкільному віці при правильному оціночному ставленні дорослих до поведінки самої дитини вона починає самостійно оцінювати свої вчинки з позиції оточуючих: дитині стає незручно, соромно, коли вона відчуває, що її засуджують.

Моральна самооцінка, що виникає на кінець дошкільного віку є початковим етапом розвитку потреби в моральній поведінці, уявлення власного емоційного стану і передбачення наслідків для самої себе, свого втручання або невтручання в ситуацію (самосхвалення, самозвинувачення тощо). На основі аналізу проведених досліджень Т.Титаренко можна зробити висновок про те, що однією із важливих умов розвитку моральної саморегуляції є розвиток внутрішніх емоційних уявлень дитини про те, якою б вона хотіла себе бачити в моральній ситуації незалежно від контролю та зовнішніх санкцій [95; 14]. Моральна регуляція поведінки включає вимоги до дитини самостійно оцінити свої дії і відповідним чином спрямувати свою поведінку. Це означає, що оцінка, якій піддається моральний вчинок, повинна стати внутрішнім регулятором, тобто самооцінкою. Роль оцінки і самооцінки в моральному розвитку дитини підлягала детальному вивченню в дослідженнях С.Якобсона, В.Щура [79]. Результати дослідження довели, що рушійною силою в подоланні поведінки, що не відповідає моральним нормам, є протиріччя між уявленнями дитини про себе як хорошу і усвідомленням свого вчинку як негативного.

Проте аналіз психолого-педагогічних досліджень дає можливість стверджувати, що лише знань та правильних оціночних ставлень ще недостатньо для того, щоб вважати дитину шанобливою, адже, як уже йшлося вище, діяльнісний компонент поняття поваги до батьків складають гуманні вчинки дітей стосовно батьків. Якщо ж поставити в центр виховного процесу лише формування моральних уявлень, то виникне явище «морального формалізму», коли діти досконало володіють моральними нормами і навіть правильно про них розмірковують, але самі їх не виконують (О.Запорожець)[40, 41]. Результати психолого-педагогічних досліджень вказують на психологічну готовність дітей дошкільного віку до моральної дії. Ця готовність визначається знанням моральної норми та емоційним ставленням до неї. Для того, щоб знання про моральне ставлення до батьків набули морального значення, вони повинні зачіпати почуття, бути предметом переживань дитини та втілюватись у її власній поведінці. Дошкільне дитинство є тим періодом, в якому виникають перші етичні норми поведінки (моральні якості, в тому числі повага до батьків) формуються в процесі діяльності дитини (Д.Ельконін, Г.Люблінська, А.Виноградова). Дане твердження має обґрунтування у працях В.Сухомлинського: «В молодшому віці норми моралі розкриваються перш за все в конкретному емоційному вчинку» [90; 182]. Т.Поніманська також акцентує увагу на тому, що показником вихованості людини є поведінка, що відповідає духові моральних принципів і норм [76; 10]. Крім того саме через моральну поведінку реалізується діяльнісний компонент поняття «поваги до батьків», що складається з гуманних вчинків дітей стосовно батьків: привітність, турбота, надання допомоги, чуйність тощо. Дитина морально зростає, в ній утверджуються гуманні позиції лише тоді, коли сама вона активно діє. На думку Е.Ільєнкова, керувати процесом формування поваги до батьків та процесом морального становлення особистості дитини в цілому означає спеціально організовувати діяльність дошкільника, створювати умови для виявлення поваги стосовно батьків, щоб дитина практично, через власні дії та задоволення від їх результату відчувала значимість та необхідність

виявлення шанобливого ставлення до рідних. «Хочете, щоб людина стала особистістю? Тоді поставте її з самого початку - з дитинства - в такі взаємовідносини з іншою людиною (зі всіма іншими людьми), у середині яких вона не тільки могла, але й змушена була стати особистістю» [35 ; 328].

Важливим новоутворенням психіки старшого дошкільника є формування ієрархії мотивів (ОЛеонт'єв, М.Заброцький, В.Мухіна). Зокрема В.Мухіна доводить, що супідкорення мотивів є найважливішим новоутворенням в розвитку особистості дошкільника, адже ієрархія мотивів надає певну направленість всій поведінці людини, що дає можливість оцінювати не лише окремі вчинки дитини по відношенню до батьків, але й поведінки в цілому, як позитивної чи негативної.

Психологічні аспекти дослідження моральної поведінки знаходимо у працях Т.Поніманської, яка розглядає дане поняття як єдність мотиву і дії [75, 76, 77]. Дослідниця акцентує увагу на тому, що одним з показників моральної вихованості є переживання моральних мотивів, а не окремі вчинки дитини. Адже один і той же самий вчинок може бути викликаний різними мотивами і свідчити про різні рівні засвоєння дітьми моральних норм. Л.Повалій вважає, що ставлення до батьків та інших людей за своїм змістом проявляється в тому, як діти пояснюють мотиви своїх дій, що вони вважають причиною уявного або реального вчинку [73; 56]. Отримуючи статус мотивації, моральна якість стає джерелом моральної активності особистості. Якщо провідними мотивами поведінки стають суспільні мотиви, виконання та дотримання моральних норм, дитина в більшості випадків буде діяти під їх керівництвом і навпаки, коли дитиною керують особисті мотиви це суттєво впливає на порушення правил поведінки [73; 158]. Отже, на підставі вищевказаних тверджень робимо висновок, що важливою основою формування поваги до батьків є формування системи домінуючих мотивів, що відповідають моральним нормам суспільства.

Цінними для нашого дослідження є позиції О.Кононко, яка йде від супротивного: не від поваги дитини до дорослого, а навпаки повага до дитини як гарантія її поваги до дорослого. Науковець відстоює погляди щодо реалізації

програми «Я у світі», в основі якої знаходиться повага до індивідуального досвіду кожної дитини, а також передбачається тісний зв'язок педагогів та батьків, що слугуватиме запорукою ефективних впливів дорослого на формування моральної сфери. Можливо, саме завдяки такому підходу ми реально повернемося обличчям до дитячої особистості, осягнемо масштабність знань, що стоять перед сучасною освітою взагалі та її першою ланкою зокрема, опануємо ази гуманістичної педагогіки. Цілісним є природа, життя, психічна діяльність, цілісною системою є її особистість, яка перебуває у центрі уваги Державної базової програми. На думку О.Кононко важливо дати дитині цілісне уявлення про світ, не розриваючи його на частини й прилаштовуючи під шкільну предметну систему, що передбачає:

- орієнтацію дорослого на дошкільника як на єдність фізичного, психічного й соціального начал у їхній специфіці та рівномірній представленості;
- турботу про розвиток дошкільника як індивіда (представника людського роду з його тілесним буттям), суб'єкта (виконавця предметно-практичної діяльності, розпорядника своїх душевних сил), особистості (представника суспільства, здатного вільно і відповідально визначати свою позицію серед інших), індивідуальності (унікальності, самобутньої особистості, яка реалізує себе у творчій діяльності);
- комплексний підхід до організації навчально-виховного процесу: інтеграцію різних видів діяльності, взаємозв'язок різних сфер життєдіяльності та форм активності, єдність розвитку виховання та навчання, збалансованість дидактичного оснащення, конструктивно-методичної допомоги й неупередженого контролю;
- наявність об'єднаного центру – дорослого, який доглядає, розвиває, вводить у світ, пояснює, відкриває, спілкується, оцінює, знає особливості індивідуальної історії розвитку кожної дитини, виступає значним авторитетом та оберегом, носієм звичних вимог, сталих цінностей, помірковано

й виважено ознайомлює з різними аспектами життя, подає цілісну картину світу [47].

О.Кононко вважає: «Навчити краще – це означає зробити малюка щасливим. Між обізнаністю та оздоровленням життя зовсім не прості зв'язки... Наше завдання – навчити дитину повноцінно жити і радіти життю! Іти йому назустріч, а не ховатися від нього! Найважливіші риси особистості закладаються в родині. Тож батьки не повинні виступати в ролі експертів чи спостерігачів роботи педагогів. Вони рівноправні партнери й союзники. Ідеї батьків слід цінувати, до їхніх порад – прислухатися. Бажано разом із батьками обговорювати й розв'язувати глобальні проблеми та конкретні питання, приймати важливі рішення. Тільки завдяки високій культурі спілкування педагогів і батьків, доброзичливості, неупередженості в розв'язанні різних проблем можна досягти ефективної взаємодії дошкільного закладу й сім'ї».[47; 267]

Вивчення психологічних механізмів формування взаємин «дитина - дорослий», зокрема одного із вагомих компонентів цих стосунків – поваги – передбачало спостереження за станом цих взаємин у життєвій практиці. Мабуть, більшість із нас звертали увагу на те, як довірливо маленькі дітки кладуть свою ручку в дорослу долоню, як заглядають нам у вічі, шукаючи в них такого ж віддзеркалення світу й почуттів, які переживають самі, як постійно притуляються або намагаються бути фізично ближчими, потребуючи тепла, постійного відчуття безпеки й захисту. Чи помічали, як у таких ситуаціях змінюються батьки: лагідніше погляд, теплом опромінюється обличчя, з'являється більше впевненості в статурі й рухах? Це характерний приклад потреби дитини в довірі й захищеності та задоволеного відчуття потрібності самих батьків, які є природними й необхідними умовами їхнього повноцінного розвитку й самореалізації.

Досить важко знайти батька чи матір, незалежно від їхнього віку, національності, місця проживання й рівня освіти, які б не бажали щастя своїм дітям, не мріяли про те, щоб вони вирости здоровими, розумними й чуйними до

інших, насамперед до своїх батьків і рідних. Однак у реальному житті таке виховання й взаєморозуміння досягається не завжди. Протягом усієї історії розвитку людства й становлення сім'ї, зокрема, її виховної функції, так і не вдалося знайти єдиного універсального рецепту успішного сімейного виховання. У чому причина? А в тому, що немає однакових дітей, як немає й однакових батьків. Кожна особистість неповторна й самоцінна і в питаннях взаємин між ними завжди потрібно виходити саме із цього.

Що ж таке «взаємини»? З наукової точки зору, це спосіб стосунків між окремими людьми, які базуються на симпатії, або антипатії й виражають позицію кожної особистості, спрямовану на того, з ким вона вступає в контакт. Тобто, провідне місце у взаєминах належить емоціям. Об'єктивною основою взаємин виступає спільність інтересів, близьких чи віддалених цілей, поглядів. Взаємини актуалізуються й формуються в спілкуванні, яке конкретно реалізується через мову, міміку й жести, співпрацю, співпереживання, різні форми поведінки. Вони передбачають обмін думками, ціннісними установками, вивчення реального досвіду сторін із метою встановлення взаєморозуміння. Тільки при збалансованій взаємодії виникає симпатія, дружба, любов, довіра. Порушення балансу між сторонами веде до приниження особистісного «Я», наслідком чого бувають образи, пригніченість, невпевненість, страждання, недовіра, небажання співпрацювати. У колі сім'ї відбувається процес двостороннього спілкування, тобто спілкування між батьком і матір'ю та батьками й дітьми з ініціативи як одних, так і інших. З підростання дитини відбувається динаміка спілкування, яка протягом дошкільного віку проходить кілька етапів: від потреби малюка у вчасному догляді, увазі й доброзичливості навколишніх людей до потреби в співробітництві метою досягнення як практичних цілей, так і отримання оцінки, визнання своїх зусиль і досягнень (приблизно з 1-го року життя); усвідомленої потреби в повазі дорослих (з молодшого дошкільного віку); потреби у взаєморозумінні (старші дошкільники). Тільки задоволення цих потреб дитини дорослими закладає

фундамент їхнього взаєморозуміння й гуманних взаємин як наразі, так і на майбутнє.

Життя засвідчує, що взаємини між людьми, зокрема, між батьками й дітьми, не завжди бувають гуманними. У чому сутність саме гуманних взаємин? Найперше, це різновид моральних стосунків, які виявляються в доброзичливості, довірі, повазі, турботі, допомозі, справедливості, непримиримості до зла, жорстокості, насилля. Гуманність є способом міжособистісних стосунків, за яких кожний справиться до іншого як до самого себе. У цьому головний принцип гуманності. У філософському розумінні гуманізм - це визнання цінності людини як особистості, її права на вільний розвиток і вияв своїх здібностей, на гідне життя. У психологічному плані сутність гуманності полягає в зумовленій моральними цінностями налаштованості на інших, здатності до переживання за них, до співчуття, співучасті й співпраці. Термін «гуманний» у перекладі з латинської означає «людяний». Людяність як риса характеру найповніше виявляється в любові, і повазі до людей і передбачає високий рівень вимогливості до себе. Несформована або порушена гуманність стосунків між батьками й дітьми може призвести до формування або дітоцентричного типу сім'ї, в умовах якої центром загальної уваги й піклування буде дитина, що спричинить у неї споживацьке ставлення до інших (у тому числі до батьків) і байдужість до їхніх проблем, або до байдужості батьків стосовно задоволення природних потреб дітей та свідомого уникнення допомоги в розв'язанні їхніх проблем, психологічного й фізичного насилля над ними.

У сучасному житті багато прикладів як першого, так і другого варіанту порушених стосунків. Вони обертаються трагедіями як для батьків, так і для дітей. Хіба можна вважати щасливими батьків, діти яких, хоч і мають усе потрібне для повноцінного розвитку - гарні побутові умови, раціональне харчування, необхідний догляд, навчаються в цікавих для них студіях і гуртках або отримують індивідуальні уроки з музики, малювання, іноземної мови тощо, мають достатню кількість (і навіть більше ніж потрібно) різних іграшок, мають

можливість розвивати свої таланти й здібності, а, головне, відчувають до себе любов батьків, інших дорослих - не вміють і не хочуть турбуватися про інших, ростуть невдячними, їх цікавлять тільки власні потреби і задоволення і вони прагнуть їх отримати будь-якою ціною. Задля досягнення поставленої мети влаштовують істерики, ігнорують думку й слова батьків, не слухаються, ображають їх, поводяться зверхньо. З роками вони стають ще байдужішими або агресивнішими до своїх близьких, схильними до крайнощів у ставленні до них.

За другого варіанту порушених стосунків більше страждають діти. Ці страждання, як правило, пов'язані з відсутністю необхідних матеріально-побутових умов, уваги до дитини, її потреб і проблем, емоційного тепла й відчуття захищеності в навколишньому світі, який у дитячій уяві часто постає небезпечним і загрозливим. Як свідчать спостереження, у багатьох сім'ях не дослухаються й не рахуються з думкою малої дитини, нав'язують їй свою волю, порушують режим життя, показаний її віковими психофізіологічними особливостями, карають за будь-яку провину, навіть якщо вона була скоєна ненавмисне, інколи дуже жорстко б'ють у результаті чого нерідко виникає каліцтво, яке важко довести судовим органам. Адже такі малюки, як правило, залякані, і перед страхом ще більшого побиття нікому нічого не розповідають. У сім'ях п'яниць, наркоманів діти недоїдають, не мають найнеобхіднішого. Що найважливіше, не мають гарного прикладу. У таких сім'ях немає гуманності стосунків між їхніми членами, як немає й упевненості кожного з них у своєму майбутньому, а як наслідок не може бути і поваги. В свою чергу повага передбачає почуття любові як зі сторони дитини, так і зі сторони дорослих. Дитина потребує постійного підтвердження любові до себе. Саме це почуття вселяє в неї відчуття захищеності, безпеки й упевненості в собі. Однак любов батьків до дитини, як і самі батьки, буває різною. Переважна більшість з них люблять своїх дітей, і ладні за потреби захищати їх ціною власного життя. Проте, якщо любов не передбачає визнання, якість її знижується. Трапляється й навпаки. Скажімо, деякі батьки люблять своїх дітей надто палко, і хизуються ними та всім тим, що ті роблять і говорять. У таких сім'ях дитина росте,

плутаючи любов із захопленням, і якщо за якихось обставин не відчуває його стосовно себе, то поступово починає віддалятися від батьків і бути прихильнішою до тих, хто нею захоплюється. Якщо ж не знаходить захоплення в навколишніх, то впадає в депресію. Захоплення провокує появу надмірного почуття власної значимості, що ускладнює спілкування з іншими людьми, зокрема, з ровесниками, порозуміння з батьками. За такої любові вона поступово може перетворитись в маленького тирана, вимогливого й високомірного.

Поряд з надмірною любов'ю не менш проблематичною є і її недостатність. Коли дорослі намагаються не показувати дітям своєї любові, ті можуть думати, що нікому не потрібні, або навпаки, виключною поведінкою намагатимуться привернути до себе увагу, робити все й, як правило, частіше погане, щоб їх помітили, щоб до них не були байдужими. Для маленьких дітей надзвичайно важливе відчуття близькості, контакту. Недарма вони просять дорослих: «Обійми мене», «Притисни до себе міцно», «Візьми на ручки» тощо. На ці емоційні запити потрібно відгукуватися незалежно від того, відповідає в даний момент дитина вашим очікуванням, чи ні. Малюки заслуговують на чуйність до своїх потреб, вона необхідна для їхнього здоров'я й душевного комфорту. У такий спосіб виховується прихильність дітей до батьків. Це означає, що закладається фундамент щирих і міцних родинних почуттів на майбутнє.

Особливістю гуманних взаємин є те, що кожному людину сприймають такою, як вона є. Це повною мірою стосується взаємин між батьком і матір'ю, в основу яких покладені не тільки глибокі почуття один до одного, повага до думки, інтересів, тих справ, якими вони займаються, шанобливе поводження, а й велика відповідальність перед собою й суспільством за майбутнє їхніх дітей. Отже, приклад гуманних взаємин дітям подають батьки через стосунки між собою та ставлення до своїх батьків і до них, своїх дітей, яке відчувається вже з моменту народження маляти. Якщо немовля вчасно нагодоване, переодягнене, йому приділяють достатньо уваги, лагідно посміхаються, розмовляють,

граються з ним воно почувається в безпеці й поводить ся значно спокійніше, ніж дітки, які цього не мають. Тим самим зберігається час і нерви батьків, здоров'я дитини. У міру дорослішання малюка мудрі батьки наполегливо й послідовно, але без рукоприкладства й зайвого крику встановлюють для нього межі допустимого й забороненого. У такий спосіб природно й ненав'язливе він засвоює правила поведінки, норми моралі. Виховується звичка рахуватися з можливостями та інтересами інших людей, насамперед батьків.

Для дітей дошкільного віку найбільшим авторитетом є батьки. Саме тому в основі їхньої самооцінки лежить ставлення до них батьків, тобто їхня самооцінка залежить від оцінки інших. У сім'ях, де велике значення надається зовнішнім атрибутам («Щоб усе було, як у людей або ще краще»), а малюк «не дотягує» до виставленого стандарту, самооцінка, деформована відповідним ставленням батьків, занижена. У нього поступово може сформуватися комплекс неповноцінності, з яким доведеться боротися все життя.

Досвід показує, що більшість батьків намагається виховувати дітей так, як виховували їх у дитинстві. Інколи сімейне виховання ґрунтується на бажанні компенсувати те, що вони самі у свій час не отримали. Тільки об'єктивний, аргументований аналіз батьками власного дитинства дозволить їм зрозуміти, якою мірою отриманий досвід впливає на виконання ними батьківських обов'язків.

Часом надмірна завантаженість батьків не дає можливості приділяти достатню увагу дітям, закласти в них необхідні якості й риси характеру, посіяти зерна любові, які б допомагали їм жити в гармонії з довкіллям. Як часто в них не вистачає часу, щоб прислухатись й почути те, що говорить дитина; у потрібний момент підштовхнути її до роздумів над тим, що вона говорить, робить, бачить, чує, що її оточує; поцікавитись її проблемами й переживаннями; допомогти в чомусь розібратися (без зверхності й критики); помітити й об'єктивно оцінити її намагання й перші успіхи. Між тим, саме в такий спосіб закладаються довірливі стосунки, які здатні попередити чимало життєвих негараздів. Досвід переконує: якщо діти бачать, що батьки кажуть

одне, а роблять інше, у них виробляється подвійна ціннісна система й здатність до маніпулювання як обставинами, так і людьми.

Наразі точиться дискусія навколо тих цінностей, які прищеплюються дітям. Революція в сфері прав людини, інформаційний вибух, величезні зміни в інституті сучасної сім'ї - всі ці та інші фактори формують у людей абсолютно нові уявлення про життя порівняно з попередніми поколіннями. Нині діти змушені раніше дорослішати, а значить, швидше навчатися того, як долати труднощі й стреси, характерні для нашого часу (до таких належать і розлучення батьків та його наслідки, конфліктні сімейні ситуації, проблеми гідного виживання тощо). Однак, орієнтуватися в цінностях діти також першочергово навчаються у своєму найближчому оточенні - у сім'ї, від батьків. Від них вони засвоюють і перші приклади поведінки в різних життєвих ситуаціях. Свої корективи у виховання підростаючого покоління вносить і макросередовище: вулиця, знайомі й незнайомі люди, коло ровесників, засоби масової інформації, різні соціальні інститути. Чий вплив буде сильнішим - залежить від сім'ї, міцності тих норм і переконань, які вона закладає в дитину.

Щоб досягти успіху у вихованні дитини, коли стрімко змінюються умови самого процесу виховання, батькам необхідно не тільки засвоювати кращі надбання родинної педагогіки, а й оволодівати новими методами й прийомами. У сучасних умовах необхідна система виховань на основі любові й логіки. Її сутність базується на тому, що ефективність виховання досягається любов'ю, яка не означає вседозволеності, не терпить нешанобливого ставлення, але водночас є настільки мудрою, що дозволяє дітям робити помилки і учитись на них. Саме від уміння батьків будувати стосунки з дитиною на основі любові, і логіки залежить, зможуть вони відчувати радість від виконання батьківського обов'язку, чи будуть сприймати його як щось буденне або ж як справжню кару.

Якщо сімейне виховання розглядати з позиції інтересів малюка, то йому найбільше потрібне відчуття фізичної й психологічної безпеки. У цьому й полягає найперший обов'язок батьків.

Вивчення психологічної літератури та аналіз стану практики взаємин батьків та дітей дозволив констатувати, що для досягнення достатнього ступеня психологічного захисту необхідне:

- встановлення відповідних меж діяльності дитини - не тісних, але й не неконтрольованих;
- навчання й заохочення адекватного вияву емоцій;
- встановлення для батьків певних принципів і норм поведінки. Ці принципи, як уже зазначалось вище, охоплюють: прийняття дитини такою, як вона є, без критики й осудження; повагу до неї як особистості; визнання того факту, що потреби малюка законні;
- постійне аналізування батьками власної виховної діяльності і її результатів;

Необхідно пам'ятати, що кожна дитина має право:

- бути любимою - без будь-яких сумнівів;
- рости в безпечному фізичному й психологічному середовищі;
- на забезпечення їй необхідних умов для вчасного фізичного, інтелектуального, морального, емоційного, естетичного й соціального розвитку;
- бути вислуханою й почутою;
- на повагу до почуттів;
- на серйозне, уважне й шанобливе ставлення до її особистості;
- на самовираження.

Ці права дитини реалізуються через гарантії чинного законодавства, створення відповідних умов і гуманного оточення, дотримання моральних норм взаємостосунків у сім'ї та суспільстві.

Разом з тим, батьки також потребують психологічної підтримки, і мають свої права в умовах сім'ї, хоч і не всі з них регламентовані офіційними законами. До таких належать, насамперед, ті, що стосуються права на повагу й розуміння дітьми, на увагу до їхніх проблем, на відпочинок, задоволення духовних потреб і інтересів, на особисте життя тощо. Але реалізуються вони,

як правило, тільки тоді, коли ці батьківські права розуміють діти, сприймають їх як життєву необхідність, і дають можливість батькам їх реалізувати.

Аналізуючи вищесказане можна зробити висновки, що психологічними основами формування поваги до батьків є когнітивний, практичний та емоційно-мотиваційний компоненти:

- Когнітивний компонент передбачає формування моральної свідомості дитини, наявність певних знань, уявлень та суджень стосовно ролі батьків, правил поведінки з ними, що регулюються суспільними нормами.
- Практичний компонент складає діяльнісну категорію поняття «поваги до батьків» і виявляється у гуманних вчинках дітей стосовно батьків та передбачає наявність у дитини навичок моральної поведінки шанобливого ставлення по відношенню до батьків, здатність регулювати власну поведінку через співвіднесення, прагнення діяти відповідно до суспільних морально-етичних норм.
- Емоційно-мотиваційний компонент включає в себе розвиток певних особистісних якостей, що зумовлюють моральну поведінку стосовно батьків, розуміння власних емоційних станів, причин, що пов'язані з ними; моральні мотиви, потреби, самооцінку дитини.

Важливим моментом у формуванні у дошкільників поваги до батьків є приклад гуманних взаємин, які подають батьки дітям через стосунки між собою та ставлення до своїх батьків і до них, своїх дітей, яке відчувається вже з моменту народження маляти. Щоб досягти успіху у вихованні дитини, коли стрімко змінюються умови самого процесу виховання, батькам необхідно не тільки засвоювати кращі надбання родинної педагогіки, а й оволодівати новими методами й прийомами. У сучасних умовах необхідна система виховання на основі любові й логіки. Отже, для формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку необхідна система роботи, яка базуватиметься на гуманних взаєминах та включатиме три паралельні напрямки: накопичення елементарного гностичного морального досвіду, утвердження практичного

досвіду моральної поведінки стосовно батьків та формування моральних мотивів поведінки.

1.3. Художня література як засіб формування поваги до батьків у старших дошкільників

Формування поваги до батьків у старших дошкільників засобами художньої літератури як окрема цілісна проблема не була предметом дослідження в педагогічній науці. Проте, психолого-педагогічні наукові праці Богуш А.М., Монке О.С., Бакуліної С.Ю., Поніманської Т.І, Газієвої С.А., Карпинської Н.С та інших вчених вказують на зацікавленість наукових кіл художньою літературою як засобом розвитку світогляду, формування оцінно-етичних суджень у дітей.

Зокрема, Поніманська Т.І., досліджуючи проблему морального розвитку дошкільників, приходять до висновків, що читання художньої літератури - багатий арсенал виховання моральних почуттів дітей дошкільного віку: «Твори з яскравими персонажами і цікавим сюжетом активізують уяву дитини, співпереживання, вчать почуттєвої співдії героям, сприяють появі нового емоційного ставлення до навколишнього. Великий вплив художніх творів на почуттєву сферу дитини дає змогу педагогові використати його у моральному вихованні зі значним виховним ефектом» [76; 60].

Високий виховний потенціал дитячої художньої літератури, її вплив на емоційну сферу дитини та розвиток психічних процесів відзначений Богуш А.М. та Монке О.С, які наголошують, що «дитяча книга виникає на стиках мистецтва, педагогіки і психології» [18; 16]. За твердженням цих науковців, що посилаються на дослідження Запорожця О.В., «художній твір сприяє не лише засвоєнню знань та вмінь, не лише формує окремі психічні процеси, а й змінює загальне ставлення до дійсності, стимулює виникнення нових, більш високих мотивів діяльності» [41;15].

С.А. Газієва, працюючи над питанням справедливого відношення до оточуючих у дітей дошкільного віку, акцентувала увагу на значенні казки, усної

народної творчості для морального виховання особистості дитини, визнаючи художню літературу як джерело сильних переживань, що позначаються на поведінці дитини, її ставленні до оточуючих [29; 7].

Дитяча художня література - це особлива реальність почуттів дитини. Саме в казці, оповіданні, поетичному творі дитина чи не вперше зустрічається зі складними явищами, форма подачі яких особлива, максимально наближена до вікових особливостей дітей. Образи художніх творів яскраво і емоційно розкривають мотиви моральних вчинків, дитина підсвідомо ставить себе на місце героїв, в епіцентр подій, осмислюючи різного роду проблемні ситуації, аналізує, приймає рішення, набуває елементарного морального досвіду. А.М. Виноградова доводить, що художня література активно впливає на почуття та розум дитини, розвиває емоційність та сприйнятливність, а «недостатній розвиток цих якостей психіки дитини призводить до штучного обмеження її можливостей, до виховання людини, яка не відчуває, не розуміє, а сліпо наслідує засвоєні правила поведінки» [24; 32].

Враховуючи попередні дослідження науковців, що доводять силу впливу художньої літератури на загальний моральний розвиток дошкільника, для подальшого експерименту були відібрані найкращі зразки творів дитячої художньої літератури, за допомогою яких можливе формування поваги до батьків і для зручності добору цих творів до занять та індивідуальної роботи з дітьми класифікували вищезгадану літературу за жанрами: казки, оповідання, вірші, прислів'я (.додатки № 5; 6;7; 8).

Відібрані твори дитячої художньої літератури не лише розширюють уявлення дітей про батьків в житті кожної людини та в суспільстві "Батько й мати" Б.Лепкого, "Мати - то сонечко рідне" І.Гнатюка, "Моя мама" М.Підгірянки, "Сиві волосинки" В.Сухомлинського, індіанська народна казка "Материнська любов" та інші); головне – вони вводять дитину в особливий виключний світ почуттів, глибоких переживань і емоційних відкриттів, сприяють виникненню оціночних ставлень, співчуття чи, навпаки, засудження окремих персонажів. Зокрема, яскравий емоційний відгук у дітей можуть

викликати твори В.Сухомлинського "Сьома дочка", "А серце тобі нічого не наказало ?", "Яблуко в осінньому саду", "Як хлопці мед з'їли", В.Осеєвої "Печиво", татарська народна казка "Три доньки", нанайська народна казка "Зозуля".

Про значний вплив творів дитячої художньої літератури на особистість дитини, глибину її переживань свідчать спостереження В.Мухіної. Вона доводить, що почуття, які оволодівають дитиною при слуханні казки, перетворюють дитину з пасивного слухача в активного учасника подій: "Жахаючись подальших подій, вона (дитина) починає вимагати, щоб закрили книгу..., або сама придумує найбільш доцільний, з її точки зору, варіант тієї частини, котра лякає її. Розглядаючи ілюстрації до казок, дошкільники часто намагаються безпосередньо втрутитися в хід подій: забруднюють чи вицарапують зображення негативно діючих осіб або обставин, що загрожують герою" [62; 162] Великого значення для нашого подальшого дослідження мають наукові праці С.Газієвої, О.Соловйової, А.Богуш та О.Монке в яких висвітлюються принципи відбору художніх творів та ознайомлення з ними дітей. У відповідності з цими дослідженнями і були дібрані твори дитячої художньої літератури, що в подальшому використовувалися нами в експериментально-дослідній роботі з формування у старших дошкільників поваги до батьків.

Зокрема, під час добору творів дитячої художньої літератури, що сприяють формуванню у старших дошкільників поваги до батьків враховувалися наступні принципи:

- принцип високої виховної функції літературного твору, що передбачає відповідність змісту твору, його ідеї завданням формування у дітей поваги до батьків;
- принцип доступності дітям художнього твору, що пояснюється відповідністю ідеї, змісту, способу викладу художнього твору віковим особливостям дітей. Адже, як стверджують А.Богуш та О.Монке, "книжка принесе користь, якщо її зміст буде зрозумілим і доступним дитині" [18; 27].

Цю ж вимогу до відбору творів для читання дітям з виховною метою висуває і Л.Стрелкова, зокрема науковець доводить: "Літературний твір виконає свою роль в тому випадку, коли він буде зрозумілим дитині, якщо він дійде до її розуму і серця..." [88;103];

- принцип простоти і ясності композиції, що полягає у чіткій композиційній структурі твору, конкретності зображення позитивних та негативних героїв, мотивів, що спонукають їх на дії;

- принцип цікавості та динамічності сюжету. Як доводять дослідження А.Богуш діти легко і з задоволенням сприймають твори із захоплюючим сюжетом [17; 26]. До творів, які відповідають згаданому принципу, слід віднести оповідання В.Сухомлинського "А серце тобі нічого не наказало?", "Як хлопці мед з'їли", індіанську народну казку "Материнська любов", індійську народну казку "Дві матері, дві доньки", татарську народну казку "Три доньки", нанайську народну казку "Зозуля" та інші твори. Відповідність художнього твору даному принципу викличе у дитини інтерес, що сприятиме розумінню його змісту, при цьому, герої твору стають ближчими, зрозумілішими, а хвилювання за їх долі набувають усвідомленої форми [18; 73]; принцип відповідності мови твору літературним нормам, що визначається написанням твору живою, образною і літературною мовою, наявністю порівнянь, фразеологічних зворотів, прямої мови [18; 26].

Сприйняття художнього твору — складна внутрішня діяльність дитини, під час якої приймає участь увага, сприймання, мислення, уява, емоції, пам'ять. На думку науковців А.Богуш та О.Монке слухання літературного твору дошкільниками слід розуміти як безперервний внутрішній контакт виконавця зі слухачем, що створюється у процесі художнього впливу на розум і почуття слухачів, як прагнення розповідача примусити слухачів побачити, про що він говорить, зрозуміти його думки, оцінити все, що відбувається, примусити думати, відчувати, хвилюватися разом з розповідачем [18; 66]. На читача покладається велика відповідальність за донесення до кожного дитячого серця ідеї твору, якою повинна проіннятися дитина. В зв'язку з цим перед педагогом

постає два основні завдання: по перше - відчуття і розуміння внутрішнього стану дитини під час сприймання нею художнього твору; по-друге - створення умов, в яких би кожна дитина осягнула ідею твору, виразила живий емоційний відгук до подій та персонажів твору. Поки твір не оволодіє свідомістю і почуттями дитини мету можна вважати не досягнутою, адже твір повинен торкнутися найтонших струн дитячої душі, розбудити в ній ніжність і чутливість до найдорожчих людей, що вимагає від педагога великої попередньої роботи над твором, проникнення і його ідеєю, розуміння мети. А.Богуш доводить, що від того як прочитає твір вихователь, на чому і як він розставить акценти, до чого приверне увагу дитини, залежить її ставлення до змісту прочитаного, що саме зумовить позитивні емоції, співчуття, а що - негативне ставлення й засудження, адже саме через ставлення дитини до героїв і подій художнього твору у неї формуються уявлення про закони людського життя, моральні цінності, правила і норми поведінки [17; 15]. Чим глибше дитина занурюється у зміст твору, сприймає і розуміє його, тим більше здійснюється виховний вплив на особистість дитини — це потребує пошуку засобів, що підсилюють емоційний відгук дитини на почуте, засобів управління процесом сприймання художнього твору, створення умов, що сприяли б перенесенню знань і почуттів, отриманих дитиною гад час сприймання твору, в практичне життя.

На основі проведених досліджень А.Богуш доводить, що продуктом слухання дитиною літературного твору є умовисновки, утворення яких становить певні труднощі для дітей дошкільного віку, з їх обмеженим життєвим досвідом та наочно-образним мисленням, що зумовлює необхідність унаочнення процесу сприймання твору дитиною, а також обов'язкове використання педагогом (читцем, розповідачем) засобів виразності: міміки, жестів, сили голосу, відповідного тембру і темпу мовлення [18; 60].

Великого значення під час сприймання дітьми літературного твору набуває організація середовища, зокрема доцільний добір та естетичне розміщення дидактичних чи художніх картин, фотографій, декорацій

відповідної тематики. Так В.Сухомлинський згадував: "Кожна картинка, кожен наочний образ загострювали сприйнятливість художнього слова, глибше розкривали ідею казки. Навіть освітлення в Кімнаті казки відіграло дуже велику роль" [91; 155-156]. Підсилити враження дітей від почутого прозового чи поетичного твору зможе відповідно підібраний музичний супровід, що викличе певні емоції, налаштує дитяче серце на необхідну чуттєву хвилю.

Обираючи художню літературу засобом формування поваги до батьків ми мали на увазі використання всіх форм роботи з літературним твором читання та розповідання, переказ, бесіда, заучування поетичних творів, театралізовані ігри за мотивами творів, літературні вечори, адже тільки читання художнього твору недостатньо для того, щоб оцінити що засвоєно дитиною в емоційно-моральному плані. З цього приводу науковець Л.Стрелкова зауважує, що прочитана книга ще довго повинна жити, як в дошкільному закладі, так і в родині, у вигляді різноманітних ігор-драматизацій, бесід [88; 96], що можна об'єднати у єдине поняття "робота педагога над прочитаною книгою".

В опрацюванні художнього твору велику роль набуває бесіда з дітьми за змістом прочитаного. Саме у бесіді, відповідаючи на запитання дорослого, дитина аналізує й синтезує, порівнює вчинки, характери, вислови персонажів, робить певні висновки. Від напруженої роботи дитячої думки, що пройшла не лише через мозок, але пройняла серце і свідомість, враження дитини стають чіткішими. Лише за умови обговорення, роз'яснення тексту досягається головна мета усієї роботи – усвідомлення дитиною ідеї твору, формування відповідних оціночних ставлень, моральних якостей. Бесіди за прочитаним, як стверджує С.А. Газієва, відкривають дітям шляхи переведу знань у вчинки, адже, як правило, в бесіді вихователь використовує запитання, в яких вже закладено напрямок відповіді: А щоб ти відповів? А як би ти вчинив? Такі питання, акцентує увагу С.А. Газієва, провокують дитину співвідносити себе з героями та подіями твору, порівнювати свою поведінку з діями персонажів [29; 14].

За даними досліджень Л.Артемової, особливого переживання й усвідомлення характеру, вчинків героїв, ідеї літературного твору набуває

дитина під час включення в активну пізнавальну діяльність за змістом художнього твору, що полягає в іграх - драматизаціях, інсценуваннях художніх творів, розігруванні сюжетів віршів, театралізованих іграх, в результаті яких дитина ідентифікує себе з героями твору, добровільно привласнює притаманні йому риси, що дає змогу формувати досвід моральної поведінки дитини, вміння діяти згідно з моральними нормами [5 ; 11]. Велику роль в усвідомленні дітьми ідеї твору, формуванні оціночних відношень відіграє і малювання, ліплення, аплікація за мотивами прослуханих творів з наступним розповіданням за своїми роботами.

Отже, як свідчать наукові дослідження, художня література, що впливає на формування цілісної особистості, велику роль відіграє в моральному розвитку дошкільника, в тому числі сприяє формуванню поваги до батьків. Зокрема, завдяки спеціально відібраним творам дитячої художньої літератури, згідно викладених вище принципів, у дітей формуються знання про батьків, їх роль в суспільстві та в житті кожної людини; переживання дитини під час слухання твору, емоційна оцінка характеру і дій героя формує у дитини образ моральної поведінки, поняття про норми поведінки з батьками, відбувається накопичення дитиною елементарного морального досвіду, бажання наслідувати позитивний образ, бути схожим на нього.

Отже, для формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку необхідна система роботи, що повинна вестися у трьох паралельних напрямках: накопичення елементарного гностичного морального досвіду, утвердження практичного досвіду моральної поведінки стосовно батьків і формування моральних мотивів поведінки.

ВИСНОВКИ ДО I РОЗДІЛУ

Аналіз стану проблеми формування поваги до батьків у світовій науковій літературі довів, що досліджуване питання здавна турбувало і було об'єктом наукових досліджень філософів, педагогів, психологів усього світу, в той же

час продовжує залишатися актуальністю сьогодення, зумовлюючи психологічну, педагогічну та соціальну проблеми.

Державотворчі процеси в Україні, викликані потребами нового суспільства, чітко окреслюють основні виховні завдання перед освітою, що викладені у Законах України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні та інших законодавчих актах - виховання гуманної особистості шляхом забезпечення духовної єдності поколінь, засвоєння моральних цінностей, ідеалів, норм взаємовідносин між близькими людьми і в суспільстві.

Психолого- педагогічні аспекти проблеми, яка розглядається, знаходять відгук в дослідженнях Я.Коменського, Й.Песталоцці, К.Ушинського, Ж.Руссо, В.Белінського, А.Макаренка, М.Стельмаховича, В.Сухомлинського, Т.Алексєенко, Л.Повалій та інших вчених. Але при всій науковій цінності вже виконаних робіт з формування поваги до батьків, ця складна і багатогранна проблема все ж таки потребує подальших досліджень.

В результаті аналізу етичної, психолого-педагогічної літератури визначено повагу до батьків, як одну з найважливіших норм суспільної моралі, що складається з цілого комплексу інших моральних якостей і включає в себе когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльніший компонент. Виходячи з цього були визначені критерії сформованості поваги до батьків у старших дошкільників, що ґрунтуються на знанні дитиною моральних норм, понять про шанобливе ставлення до батьків, відповідно загально визнаним гуманістичним принципам та полягають у ставленні, діях та мотивах дитини по відношенню до батьків. Показниками сформованості у дітей поваги до батьків є:

- знання правил моральної поведінки з батьками, усвідомлення дітьми поняття "повага до батьків";
- привітність та доброзичливість у спілкуванні з батьками, вживання пестливих слів;
- самостійність усвідомлення внутрішнього стану близьких людей, здатність до співчуття та співпереживання;

- вміння поступатися своїми бажаннями, адекватність реагувань на вимогу чи зауваження батьків; виявлення слухняності батькам;
- регулярність виявлення турботи, безкорисливої допомоги батькам.

РОЗДІЛ II. ДОСЛІДНО-ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА РОБОТА З ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ПОВАГИ ДО БАТЬКІВ

2.1. Аналіз програм та стану практики щодо формування у дітей поваги до батьків у сучасних закладах дошкільної освіти

Одним із стратегічних напрямків національного виховання на сучасному етапі є формування цілісної особистості з повним комплексом моральних якостей, що з точки зору етики (Л.Архангельський, О.Дробницький, І.Кон), найповніше виявляється у любові та повазі до людей, передусім - батьків. Ці завдання, що поставили перед освітою державотворчі процеси в Україні, розкриваються в Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, програмах виховання дітей дошкільного віку. Так, у Законі України «Про освіту» чітко окреслені основні виховні завдання, зокрема, забезпечення духовної єдності поколінь, виховання любові і поваги до батьків, засвоєння дитиною моральних цінностей, ідеалів, норм взаємин між близькими людьми і в суспільстві. Подібне завдання стисло відображене і в статті 7-ій розділу «Загальні положення» Закону України «Про дошкільну освіту», що передбачає виховання у дітей шанобливого ставлення до родини.

Базовий компонент дошкільної освіти в Україні, що орієнтує на потреби ХХІ століття і містить чіткі вимоги до рівня підготовки дошкільника до життя та має на меті формування соціальних навичок поведінки, в сфері «Люди» орієнтує на результати освітньо-виховної роботи, за якими дошкільник «...виділяє матір, батька серед інших, найтепліше ставиться до них; поступається своїми бажаннями, потребами, інтересами заради батьків, задовольняє їхні прохання, прислухається до порад, вказівок, помічає їхній настрій, емоційний та фізичний стан; відчуває й цінує захист ... живе інтересами родини» [7; 12].

В програмі виховання дітей дошкільного віку «Дитина», зокрема в розділі «Любій малечі про цікаві речі» передбачено ряд завдань щодо формування поваги до батьків, що ускладнюються в кожній віковій групі. Так, діти з молодшої групи повинні отримати знання про роль кожного члена сім'ї, навчитися висловлювати щирі почуття до мами. І що важливо нашого дослідження автори програми «Дитина», звертаючись до виховних можливостей дитячої художньої літератури, пропонують використовувати літературні твори відповідної тематики у вихованні шанобливого ставлення до батьків починаючи з молодшої групи, зокрема, розучувати коротенькі колискові, казки, вірші про маму, її ласку і турботу, прищеплювати дітям почуття шаноби до батька, викликати захоплення його силою, мужністю, вчити дітей дотримуватися правил мовного етикету при спілкуванні з батьками.

У дітей середньої групи, на думку упорядників програми «Дитина», слід розвивати цікавість до імен батьків, їх символічного значення, виховувати у дошкільників повагу до батьків, любов, ніжність, ввічливість, тактовність, бажання допомагати батькам - тобто науковці перелічили складові якості багатогранного поняття поваги до батьків, включаючи і діяльнісний компонент вищезгаданої моральної якості та запропонували використання дітьми у повсякденному житті фольклорних творів, почутих від батьків [32].

Ці завдання поглиблюються та розширюються в старшій групі, але поряд з тим автори програми «Дитина», на відміну від об'єму знань, запропонованого програмою «Малятко», акцентують увагу на необхідності навчання дітей складанню описових розповідей про батьків та знайомства з легендами і оповіданнями, що розкривають значення слів «тато», «мама», шляхом залучення до фольклорних джерел (казки, прислів'я, приказки, скоромовки) діти повинні отримати знання про сімейні традиції, родинні свята, звичаї українського народу, поглибити уявлення про культуру родинних стосунків, правила сімейного етикету (прояви вдячності, прихильності, люб'язності), а в підготовчій групі за даними програми діти повинні знати історію свого роду, з пошаною ставитися до заповідей батьків.

Таким чином доцільно зауважити, що обсяг завдань передбачений програмою «Дитина», розроблений авторами програми на основі принципу народності, збереження й освоєння традицій національного виховання, звернення до фольклорних джерел в поєднанні з сучасними потребами суспільства.

Державною програмою виховання дітей дошкільного віку «Малятко» передбачено ряд завдань вже з другого року життя дитини, що створюють передумови для виховання поваги до батьків в старшому віці. В цей період, на думку авторів програми, малюк повинен отримати знання про імена тата і мами, познайомитись з простими трудовими діями батьків. Ці знання закріплюються та розширюються на третьому році життя, а також формуються початкові уявлення про норми взаємовідносин з батьками, тобто, за даними програми, дітей слід привчати бути ввічливими, відкликатися на прохання батьків, допомагати їм по господарству. У дітей четвертого року життя, автори програми акцентують увагу на необхідності закріплення знань про повне ім'я, по-батькові, прізвище батьків, продовження роботи над вихованням позитивних рис характеру дитини (ввічливе звертання до батьків, виконання їхнього прохання, тобто формування слухняності, пропонування своєї допомоги та ін.). В цьому віці також програмою передбачено певний обсяг знань про сімейні свята, дні народження батьків, до яких дітей слід навчати готувати подарунки, сюрпризи, розвивати прагнення самостійно знаходити корисні для членів сім'ї справи.

За даними програми «Малятко» в свідомості дітей середньої групи повинні сформуватися поняття про сім'ю як найближче оточення людей, вміння помічати самопочуття батьків і відповідно керувати своєю поведінкою.

Дітей старшої групи упорядники програми «Малятко» радять підводити до узагальнення та встановлення причинно-наслідкових зв'язків (залежність життя сім'ї від ставлення її членів один до одного, своїх обов'язків) і передбачають реалізацію діяльнісного компоненту поняття «повага», що виявлятиметься у навчанні дітей без нагадування виявляти повагу до батьків,

самостійно знаходити нагоду для виявлення турботи, бути ввічливим, дякувати за виявлену до себе увагу. На сьомому році життя, за даними цієї ж програми, у дітей повинні сформуватися уявлення про рід, родовід, історію свого роду [58].

Отже, проаналізувавши вищезгадані завдання, викладені в Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні, державних програмах виховання дітей дошкільного віку «Дитина», «Малятко» слід зазначити, що державними документами передбачено та систематизовано певний обсяг завдань, що передбачають не лише формування знань про батьків та способів моральної поведінки з ними, але й сприятимуть розвитку діяльнісного компоненту поняття «поваги» по відношенню до батьків. Викладений матеріал побудований на принципах гуманізації, демократизації та індивідуалізації виховного процесу і подано з поступовим ускладненням, але поряд з тим сучасні державні програми відображають різні підходи авторів до змісту поняття «повага до батьків» на різних вікових етапах життя дитини.

З метою виявлення реалізації завдань формування поваги до батьків, що викладені у державних програмах виховання дітей дошкільного віку «Малятко», «Дитина» та державних законодавчих актах ми проаналізували стан практики формування даної моральної якості у сучасних закладах дошкільної освіти. З цією метою були проаналізовані річні плани роботи дошкільних навчальних закладів та щоденні плани роботи вихователів, а також проводилося опитування вихователів та батьків.

Аналіз річних планів роботи дошкільних навчальних закладів показав, що вихованню гуманних якостей поваги до батьків, як і моральному вихованню в цілому, у практиці сучасних ЗДО належної уваги не приділяється. Адже з 8-ми проаналізованих планів лише в одному випадку окреслюються загальні завдання морального виховання дошкільників і жодного напрямку роботи щодо встановлення гуманних якостей у дітей по відношенню до батьків, що свідчить про перенавантаження дошкільників навчальними завданнями і сприйняття періоду дошкільного дитинства як підготовчого етапу до навчання у школі,

відсутність розуміння необхідності формування основ духовної культури в дошкільному віці.

В процесі вивчення даного питання були переглянуті і щоденні плани роботи вихователів з дітьми, що дало змогу встановити – вихователі планують заняття з мовленнєвого спілкування на подачу знань про батьків, ознайомлення з їх професіями, культурою поведінки по відношенню до батьків, інших членів сім'ї, але відсутня чітка система занять з формування поваги до батьків, спостерігається ігнорування виховних можливостей художньої літератури з даної проблеми. При плануванні та проведенні індивідуальної роботи з дітьми педагоги орієнтуються на навчальні завдання з граматики, математики, інших розділів програми, натомість виховні завдання відсувається на другорядний план. Спостереження за роботою вихователів довело, що процес формування поваги до батьків в повсякденному житті більше схожий на перевиховання, ніж на виховання гуманного ставлення до батьків, що здійснювалося вже тоді, коли дитина зробила помилку при чому, в більшості випадків, бесіда вихователя з дитиною носить оціночний характер і не сприяє встановленню у дитини причинно-наслідкових зв'язків, переживання своїх вчинків. Такій підхід до проблеми зумовив провести опитування вихователів з метою виявлення їх особистого ставлення до питання формування поваги до батьків. У опитуванні прийняли участь 16 вихователів різних дошкільних закладів. Результати опитування показали, що більшість педагогів вважають проблему формування поваги до батьків справою самої сім'ї, спираючись на психічні особливості дошкільника, зокрема здатність до наслідування, копіювання дій дорослих. Звертаючись до значного досвіду своєї роботи вихователі наводили безліч прикладів прямої залежності особистості батьків та їх поведінки з становленням культури поведінки та поваги до батьків у дітей. Хоча особистий приклад батьків у формуванні поваги має, безсумнівно, величезне значення, але на наш погляд, такий підхід спеціалістів до вирішення даної проблеми є неправомірним, адже з точки зору психолого-педагогічних досліджень (Т.Алексєнко, І.Бех, А.Леонт'єв, П.Якобсон,.) мораль дитині спадково не

дається, а гуманні вчинки стосовно батьків та інших людей слід виховати у дитини, і цей процес формування якості поваги як правило довготривалий, багатогранний, включає в себе певні умови, засоби і потребує спільної діяльності сім'ї та суспільного виховання у вирішенні даної проблеми [1, 2, 3, 12, 13, 55].

Також було опитано 30 батьків вихованців дошкільних закладів з метою виявлення їх ставлення до вищезгаданої проблеми. В результаті опитування виявлена байдужість та пасивність батьків до питання, що напряду пов'язане з ними та їхнім майбутнім. Лише 15% з опитаних нами батьків замислювалися над питанням необхідності виховання поваги у дітей, їх цікавить, як це здійснювати, з якого віку починати і де можна про це дізнатися. 30% батьків вважають, що повага до батьків прийде набагато пізніше, в міру зростання дитини, коли вона почне осмислювати що для неї зроблено батьками; особливих зусиль, навчання непотрібно, адже дитина бачить, що ми (батьки) прикладаємо всі зусилля для її щастя і згодом це оцінить, а зараз дитина ще маленька, тому немає сенсу вимагати від неї таких складних почуттів, хоча повага - важлива якість. Решта батьків (55% опитаних), вважають, що є більш важливі проблеми, наприклад, підготовка дитини до школи, якість навчання, а повага до батьків – це особисті справи сім'ї. Вищезазначені факти слугують доказом того, що проблема формування поваги до батьків потребує нагального вирішення з боку теоретиків та практиків суспільного дошкільного виховання. На користь цього виступають міркування з приводу висвітлення даної проблеми у засобах масової інформації.

Аналіз публікацій періодичних видань дошкільної освіти в Україні вказує на те, що питанню формування поваги до батьків в контексті становлення гуманної особистості дитини приділяється недостатня увага, як з боку практичних працівників, так і науковців. адже серед 12-ти номерів журналу "Дошкільне виховання" за 2002 рік представлена лише одна стаття з формування культури поведінки у старших дошкільників, де М.Федорова серед

багатьох питань морального виховання розглядає етикет взаємин з батьками [99].

Отже, в процесі дослідження даного питання були виявлені як позитивні сторони стану практики щодо формування поваги до батьків в сучасних ЗДО (розглядання державними програмами та законодавчими актами питання формування поваги до батьків, як одного з компонентів гуманної особистості на сучасному етапі національного виховання), так і певні недоліки (відсутність систематичності в роботі вихователів з формування поваги до батьків, недостатній рівень компетентності педагогів з даного питання, неналежний рівень співпраці з родинами, пасивність батьків, недостатність методичної літератури щодо використання художньої літератури у формуванні поваги до батьків у дітей дошкільного віку). Звідси витікає необхідність підвищення компетентності педагогічних кадрів з питання формування поваги до батьків у дітей дошкільного віку, забезпечення вихователів, батьків науково-методичною літературою з питання формування у дошкільників поваги до батька й матері з опорою на використання виховних можливостей художньої літератури, розробки системи роботи з формування поваги до батьків засобами художньої літератури.

2.2. Особливості поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку

Вирішення питання формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури передбачало не лише ґрунтовний теоретичний аналіз досліджуваної проблеми, але й з'ясування особливостей проявів поваги до батьків у старших дошкільників. З цією метою нами проводився констатуючий експеримент, яким було охоплено 30 дітей шостого року життя: 15 дітей експериментальної (ЕГ) та 15 дітей контрольної групи (КГ). комунального закладу "Луцький заклад дошкільної освіти (ясла-садок) № 5 "Пізнайко" комбінованого типу Луцької міської ради" Волинської області.

Мета констатуючого експерименту передбачала визначення рівня сформованості у старших дошкільників поваги до батьків.

Завдання констатуючого експерименту:

- виділити критерії для діагностики сформованості поваги до батьків у старших дошкільників, враховуючи результати попередніх психолого-педагогічних досліджень;
- визначити ступінь розуміння старшими дошкільниками поняття "повага до батьків";
- визначити наявність сформованості оцінних суджень у дітей старшого дошкільного віку стосовно норм моральної поведінки з батьками;
- визначити рівень сформованості дієвого компоненту поняття "повага до батьків" у дітей;
- уточнити отримані відомості шляхом педагогічного спостереження, бесід з педагогами, анкетування батьків;
- зіставити і проаналізувати отримані дані;
- визначити групи старших дошкільників за рівнем сформованості поваги до батьків;
- порівняти показники рівнів сформованості поваги до батьків у дітей експериментальної та контрольної груп.

Для розв'язання поставлених завдань використовувався комплекс взаємодоповнюючих методів: бесіда з дітьми, педагогами; розв'язання дітьми проблемних ситуацій; педагогічне спостереження; анкетування батьків.

На початку констатуючого експерименту на основі психолого-педагогічних досліджень, викладених в параграфах 1, 2 розділу I, нами були визначені критерії сформованості поваги до батьків у старших дошкільників, що ґрунтуються на знанні дитиною моральних норм, понять про шанобливе ставлення до батьків, відповідно загально визнаним гуманістичним принципам та полягають у ставленні, діях та мотивах дитини по відношенню до батьків. Таким чином нами були визначені наступні показники сформованості у дітей поваги до батьків:

- знання правил моральної поведінки з батьками, усвідомлення дітьми поняття "повага до батьків";
- привітність та доброзичливість у спілкуванні з батьками, вживання пестливих слів;
- самостійність усвідомлення внутрішнього стану близьких людей, здатність до співчуття та співпереживання;
- вміння поступатися своїми бажаннями, адекватність реагувань на вимогу чи зауваження батьків; виявлення слухняності батькам;
- регулярність виявлення турботи, безкорисливої допомоги батькам.

На першому етапі констатуючого експерименту проводилася бесіда з дітьми експериментальної та контрольної груп, перелік запитань, що використовувалися в процесі даного дослідження, викладені в додатках № 1.

З метою отримання інформації про розуміння старшими дошкільниками поняття "повага до батьків" дітям було запропоновано запитання: "Що означає поважати батьків?" Внаслідок отриманих показників встановлено, що 80% респондентів експериментальної групи не розуміють поняття "повага до батьків", деякі дошкільники слово "повага" взагалі почули вперше і лише 20% респондентів цієї групи намагалися виділити основні ознаки поняття поваги до батьків: "Поважати - це робити так, як хочуть батьки", "Це коли я люблю тата і маму, слухаю їх". Серед респондентів контрольної групи показники дещо вищі - 30% дітей намагалися охарактеризувати поняття "повага до батьків".

На запитання: "Чи поважаєш ти своїх батьків ?", - всі діти контрольної і експериментальної груп відповіли ствердно. Але запитання: "Як ти це робиш? Звідки батьки знають, що ти їх поважаєш ?" у багатьох респондентів викликало труднощі, зокрема лише 40% старших дошкільників експериментальної групи та 60% дітей контрольної групи асоціювали дієвий компонент поваги до батьків з трудовими діями, про що засвідчили їх відповіді: "допомагаю прибирати, пилососу, мию тощо", такі відповіді не несуть в собі інформації про дієвість поваги; решта дітей відповідали не конкретно: "Все хороше роблю", більшість з дошкільників уникали відповідей на поставлене питання.

Опитування довело, що уявлення дітей про повагу до батьків розпливчате, губиться за багатьма вчинками, які діти оцінюють як просто "хороші". За даними дослідження, прояви поваги до батьків у більшості старших дошкільників зумовлені егоїстичними мотивами, так 80% респондентів експериментальної групи поважають батьків за матеріальні блага, які ті їм створюють. Типовими відповідями на запитання: "За що ти поважаєш своїх батьків?" були: "Все купують. Купують багато іграшок, цукерки", більшість дітей цієї групи звернулися до конкретних фактів: "Мій тато купив машину "круту". Я в ній катався. Я тата поважаю. Він ще може комп'ютер купити...і багато що", "Коли мама мені завтра купила "Лолу", я її поважаю", "Папа і мама хороші, я їх поважаю, я з ними в "Макдональдс" ходив і там мені іграшок надавали!". Ще вищий показник егоцентричності почуттів дитини стосовно батьків виявився серед респондентів контрольної групи — такі діти склали 90% від загального складу респондентів контрольної групи.

Результати подальших досліджень дали можливість встановити, що більшість дітей не переймаються внутрішнім станом близьких їм людей: таких дітей виявилось 70% в експериментальній групі та 65% респондентів контрольної групи. Наведемо найбільш типові відповіді, що засвідчують егоїстичні прояви поведінки дітей, не сформованість вміння своєчасно та відповідно реагувати на внутрішній стан батьків; на запитання типу: "Що ти робиш, коли хтось з батьків приходить втомлений, з поганим настроєм або хворіє?" діти відповідали: "Коли мамі погано - вона лягає, а я трошки граюся". На запитання: "Чим можна допомогти хворій мамі, що зробити для неї?" - відповідь була наступною: "Мама доросла, вже велика — вона сама знає, які їй ліки пити, а я маленька, мені не можна включати газ і ліки не можна брати". Ці дані підтвердилися і під час вирішення дітьми проблемної ситуації А (Додаток № 3), у якій 80% дітей експериментальної групи рішуче засудили поведінку дитини, як негативний вчинок, але на запитання: "А що б ти вчинив на місці Петрика?" - типовими відповідями були: "Я б сам грався", "Я б з братом тихо гралася", "Мультики можна дивитися". Жоден з респондентів

експериментальної групи не здогадався поцікавитись причиною пригніченого настрою тата, розрадити його, виявити турботу; відповіді дітей свідчать про певну опосередкованість поведінки, деякий егоцентризм у ставленні до батьків, непроникненість станом близької людини. 100% респондентів контрольної групи визначили вчинок хлопчика, як негативний, але і відповіді на поставлене запитання засвідчили, що діти неспроможні цікавитись та відповідно реагувати на внутрішній стан близьких їм людей.

Про недостатність знань норм моральної поведінки з батьками та недовіру дитячої поваги свідчать також дані вирішення дітьми проблемних ситуацій типу "А як би ти вчинив ?" (Додаток № 2). Так на запитання проблемної ситуації "А": "Що ти зробиш з подарованою тобі шоколадкою ?" лише 20% дітей експериментальної та 26% респондентів контрольної груп відповіли, що розділять шоколад з батьками та іншими членами родини; типовими відповідями решти дітей, а їх відповідно 80% в експериментальній та 74% в контрольній групі, були: "Увечері з'їм"; "Шоколадку з'їм, а з обгортки щось зроблю"; "Виміняю на щось".

Результати вирішення респондентами проблемної ситуації "Б" (Додаток №2) також засвідчили про невисокий рівень сформованості дієвого компоненту поваги до батьків, зокрема про низький рівень слухняності, неадекватність реагувань на вимоги близьких дорослих, так на запитання дослідника: "Що ти будеш робити, коли тато не дозволить тобі дивитися мультфільм ?" 33% дітей експериментальної та 26% респондентів контрольної групи відповіли, що вони "будуть жалітися мамі"; 47% респондентів контрольної та 60% - експериментальної, за даними відповідей дітей, "будуть протестувати, плакати, не розмовлятимуть з татом" і лише 7% дітей експериментальної групи та 27% дітей контрольної групи "будуть гратися або знайдуть собі інше заняття".

З метою більш детального з'ясування у старших дошкільників рівня сформованості оцінних суджень з приводу норм моральної поведінки по відношенню до батьків та рівня сформованості когнітивного компоненту поваги до батьків дітям обох груп було запропоновано чотири проблемні

ситуації (Додатки №3). Результати даного дослідження довели, що 60% респондентів експериментальної групи і 70% - контрольної групи дають чітку оцінку поведінці і вчинкам дійових осіб проблемних ситуацій: рішуче засуджують прояви жадібності, неслухняності, грубості, бунтарства у ставленні до батьків. Але навіть при об'єктивності оцінювання вчинків та поведінки персонажів проблемних ситуацій у більшості старших дошкільників недостатньо сформований когнітивний компонент поваги до батьків, про що свідчать результати вибору в обміркуванні старшими дошкільниками шляхів вирішення проблемних ситуацій, які подані в таблиці № 1; так, зокрема, на запитання проблемної ситуації "Б" найбільш типовими відповідями були: "Я б не сильно плакав, а мамі буде жаль мене і вона купить"; "Я б не плакала - просто просити треба, сказати хороші слова і мама купить, вона завжди купує хороші іграшки, а ще тата можна просити, його гарно попросити і він купить." Отже мотивація вчинків дітей, викладена у їх відповідях, свідчить про певний егоїзм, небажання погоджуватися з вимогою або думкою близьких дорослих. На проблемну ситуацію "В" лише один респондент контрольної групи відповів, що він "посадить маму на сидіння в автобусі, а то в неї каблучки великі і ноги болять" так би вчинили і двоє респондентів з експериментальної групи, причому один з них дав наступну відповідь: "Я посадив би маму і сів їй на руки", решта дітей зайняли б вільне місце, мотивуючи тим, "що дітям треба давати місце, так правильно, бо вони маленькі."

Результати даного етапу дослідження свідчать про домінування егоїстичних мотивів у більшості старших дошкільників, низький рівень знань дітей про правила моральної поведінки з батьками, а також про недостатню увагу до питання формування поваги до батьків з боку суспільного виховання та родини.

Таблиця № 1.

Результати вибору шляхів вирішення старшими дошкільниками
проблемних ситуацій

	Проблемні ситуації	Вибір старшими дошкільниками шляхів вирішення проблемної ситуації			
		Правильний		Неправильний	
		Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
ЕГ	Ситуація А	9	60%	6	40%
	Ситуація Б	4	27%	11	73%
	Ситуація В	2	14%	13	86%
	Ситуація Г	3	20%	12	80%
КГ	Ситуація А	7	46%	8	54%
	Ситуація Б	2	14%	13	86%
	Ситуація В	1	7%	14	93%
	Ситуація Г	5	34%	10	66%

Наступним етапом констатуючого експерименту було проведення педагогічного спостереження за взаєминами дітей та батьків у ранкові та вечірні години, а також бесіди з вихователями, анкетування батьків з метою з'ясування реальної картини сформованості у дітей старшого дошкільного віку поваги до батьків. Мета педагогічного спостереження: визначення рівня гуманної поведінки кожної дитини стосовно батьків, що визначається як діяльнісний компонент поваги до батьків. Результати спостереження, що проводилося у звичній для дітей обстановці, фіксувалися, у щоденниках спостережень. За даними спостереження виводився рівень поваги до батьків в залежності від характерних параметрів прояву поваги до батьків:

- привітність та доброзичливість у спілкуванні з батьками, вживання дітьми пестливих слів;
- виявлення слухняності батькам, адекватність реагувань на вимогу чи зауваження батьків;
- усвідомлення емоційного стану батьків та відповідне реагування;
- виявлення турботи та допомоги близьким дорослим.

Результати даного дослідження подані в таблиці №2.

Таблиця № 2

Аналіз результатів педагогічного спостереження

Група	№	Прізвище, ім'я	Привітливість у спілкуванні з батьками	Вживання пестливих слів	Виявлення турботи про батьків, допомоги	Слухняність	Розуміння емоційного стану батьків
1	2	3	4	5	6	7	8
Експериментальна група	1.	Бобер Карина	+-	+	+-	+-	+-
	2.	Грозенко Олександра	-	-	-	+-	
	3.	Даниленко Ян	+	-			
	4.	Деременко Микита	-	-	-	-	-
	5.	Дибань Костя	-	+-	+-	+-	-
	6.	Євдокименко Яросл.	-	-	-	-	-
	7.	Коцюба Катерина	-	+-		+-	-
	8.	Лященко Дмитро	-	-	-	-	-
	9.	Міщенко Данило	-	+-	-	-	-
	10.	Омелянчук Наталія	+-	+	+-	+-	+-
	11.	Семеха Денис	-	-	-	-	-
	12.	Столярчук Володимир	-		-	+-	-
	13.	Шолудько Роман	-	-	-	-	-
	14.	Ярецька Марина	-	-		+	-
	15.	Якимова Світлана	-	-	-	-	-
Контрольна група	1.	Гірич Маргарита	+-	+-	+-	+-	-
	2.	Касенов Влад	-	+-	-	-	-
	3.	Кищенко Роман	-	-	-	-	-
	4.	Климчук Ярослав	-	-	-	+-	-
	5.	Костюченко Володимир	+-	-	-	-	-
	6.	Кулик Марія	-	-	+-	+-	+-
	7.	Кучер Микита	+-	-	-	-	-
	8.	Лузан Вячеслав	+-	-	-	-	-

9.	Мацюк Олександр	-	-	-	-	-
10.	Похмільнова Юлія	-	+-	+-	+-	+-
11.	Пшенишнюк Богдан	+-	+-	+-	-	-
12.	Самарський Дмитро	-	-	-	-	
13.	Синенкова Анна	+-	-	+-	+-	-
14.	Стельмащук Сніжана	+	+-	+-	+-	-
15.	Шавринова Христина	-	-	+-	-	-

Умовні позначення

- + - постійність виявлення моральної якості по відношенню до батьків;
- +- - непостійність виявлення моральної якості по відношенню до батьків;
- - дитині не притаманне дане почуття чи моральна якість, або виявляється рідко.

Результати спостережень доводять, що у більшості старших дошкільників низький рівень сформованості поваги до батьків. Деякі респонденти поводити себе грубо і розпущено, не помічаючи втоми, настрою батьків, їх незадоволення поведінкою дитини: дратувалися на найменше зауваження батьків, намагалися сконцентрувати всю увагу на собі, приблизно 80% дітей обох груп майже постійно вимагають від батьків подарунків - у вечірні години типовими є зустрічі батьків, до яких діти звертаються з наступними запитаннями: "Що принесла? Що купила? Коли купиш? Чому не приніс? А зараз купиш?" при незадоволенні дорослими власних бажань діти починали вередувати, протестувати; лише двоє дітей експериментальної групи та одна дитина контрольної групи майже постійно у спілкуванні з близькими дорослими вживали пестливі форми типу: мамочка, мамуля, татко.

Як показало педагогічне спостереження (що знайшло підтвердження в результаті попереднього дослідження - аналізу вирішення дітьми проблемної ситуації А, діти не помічають емоційного стану, настрою батьків, не вміють відповідно реагувати на внутрішні переживання близьких людей. За даними

бесід з вихователями ніхто з дітей постійно не цікавиться причиною пригніченого настрою батьків, їх справами чи планами, більшість же, навпаки, намагаються відразу ж викласти свої проблеми та негаразди: "А мене штовхнули"; "А мені не дали"; "Мене вдарили"; "А у Колі є "Супермен" класний - він мені не дає" і т.д. Деякі діти через незадоволення міркуваннями батьків відмовляються самотійно одягатися, навмисно затримуються в дошкільному закладі, або не чекаючи батьків біжать попереду, не реагуючи на їх зауваження, що підтвердилося у бесідах з педагогами, як типове явище.

Отже, результати спостереження доводять, що у більшості старших дошкільників навіть при розумінні елементарних моральних норм поведінки з батьками та наявності оціночного компоненту стосовно поведінки інших людей власна поведінка не відповідає критеріям сформованості поваги до батьків і фактично свідчить про явище морального формалізму, що обґрунтоване психологом О.Запорожцем.

Аналіз анкетування батьків (Додаток №4) підтвердив факти відсутності у більшості старших дошкільників діяльнішого компоненту поваги.

Так, лише 10% респондентів експериментальної групи відповіли, що дитина привітна з ними постійно, решта батьків цієї групи, а їх відповідно 90%, відповіли, що діти привітні з ними найчастіше тоді, коли отримали бажану річ або переслідують якусь мету, що підтверджує домінування егоїстичних мотивів у старших дошкільників. Серед респондентів контрольної групи 15% дітей виявилися постійно привітними з батьками, що підтвердилося за результатами спостережень та бесід з вихователями. 13% батьків експериментальної групи та 7% респондентів контрольної групи відповіли, що діти часто або майже постійно вживають пестливі форми іменників "тато", "мама" у спілкуванні з батьками, найчастіше це такі слова, як "мамочка", "мамуля", "татко". 20% дітей експериментальної та 33% дітей контрольної групи вживають пестливі слова по відношенню до батьків рідко, найчастіше у хвилини піднесеного настрою. 67% дітей експериментальної та 60% дітей контрольної групи вживають пестливі форми дуже рідко або майже не вживають взагалі.

На запитання: "Чи виявляє ваша дитина співчуття до вас? При яких обставинах частіше?" 47% батьків експериментальної групи відповіли, що співчуття дитина виявляє лише за умови вказівки когось із дорослих, 40% дітей цієї групи виявляють співчуття за умови яскравих ознак внутрішнього дискомфорту батьків, наприклад, помітивши на очах сльози; і лише 13% респондентів цієї групи зазначили, що співчуття більш-менш стійке переживання, яке виявляють діти по відношенню до батьків в різних життєвих ситуаціях переважно самостійно; ще нижчий показник постійності виявлення співчуття по відношенню до батьків серед дітей контрольної групи становить лише 7% від загальної кількості респондентів контрольної групи, у 60% дітей цієї групи співчуття викликають сльози близьких дорослих, решта дітей — 33% виявляє співчуття до батьків в результаті спонукання.

Під час анкетування вдалося встановити, що ніхто з дітей експериментальної групи самостійно, без нагадувань дорослих, допомоги батькам не пропонує; 60% дітей цієї групи допомагають батькам за їх проханням, або спонуканням когось з дорослих і 40% дітей в більшості випадків від допомоги батькам ухиляються. 80% дітей контрольної групи здійснюють допомогу батькам за нагадуванням або спонуканням дорослих; 14% дітей вищезгаданої групи від допомоги батькам ухиляються або ж працюють без особливого ентузіазму та одна дитина, за анкетними даними тата, майже постійно пропонує власну допомогу, але від виконання обіцяного за короткий час відмовляється, що також свідчить про недієвість виявлених почуттів та прагнень дитини.

На запитання анкети: "Як виявляє дитина слухняність?" 20% респондентів експериментальної групи та 15% респондентів контрольної групи відповіли, що на вимогу близьких дорослих дитина, хоча й капризує, але погоджується; решта дітей, відповідно - 80% експериментальної та 85% контрольної групи, слухняність проявляють рідко, намагаються зробити по - своєму, іноді присутні прояви бунтарства, істерик; жоден з респондентів

експериментальної та контрольної груп, за даними анкетування батьків, не виявляє високого рівня слухняності.

На основі зіставлення показників, отриманих з різних джерел, в результаті бесід з дітьми, аналізу шляхів вирішення ними проблемних ситуацій, результатів анкетування батьків, даних педагогічного спостереження та бесід з педагогами, нами були визначені особливості поваги до батьків у старших дошкільників, що притаманні як респондентам експериментальної так і контрольної групи. Результатом даного дослідження є поділ старших дошкільників на 3 групи за рівнем сформованості поваги до батьків.

I група характеризується високим рівнем сформованості поваги до батьків. Діти цієї групи постійно привітні у ставленні до батьків, під час спілкування постійно вживають пестливі форми, регулярно або часто виявляють безкорисливу допомогу рідним, самостійно усвідомлюють і відповідно швидко реагують на внутрішній стан батьків. Високому рівню поваги до батьків відповідає високий рівень слухняності; мотиви моральної поведінки стосовно батьків дітей цієї групи мають альтруїстичне спрямування. За результатами констатуючого експерименту високому рівню поваги до батьків не відповідає жоден з респондентів експериментальної та контрольної груп.

II група характеризується середнім рівнем сформованості поваги до батьків. Дітям даного рівня притаманне неповне усвідомлення самого поняття "повага до батьків", відповідно неповні знання про норми моральної поведінки з батьками; розуміння внутрішнього стану близьких дорослих відбувається, як правило, через вказівку; дієві складові поняття "повага" по відношенню до батьків дитина виявляє нерегулярно, частіше за нагадуванням або переконанням дорослих, хоча оцінні судження стосовно поведінки з батьками однолітків, дійових осіб проблемних ситуацій у дітей цієї групи сформовані, однак самі нерідко чинять невірні, не помічають недоліків у власній поведінці; на зауваження дорослих реагують, але при цьому намагаються переконати у власній правоті. За даними констатуючого експерименту до групи середнього

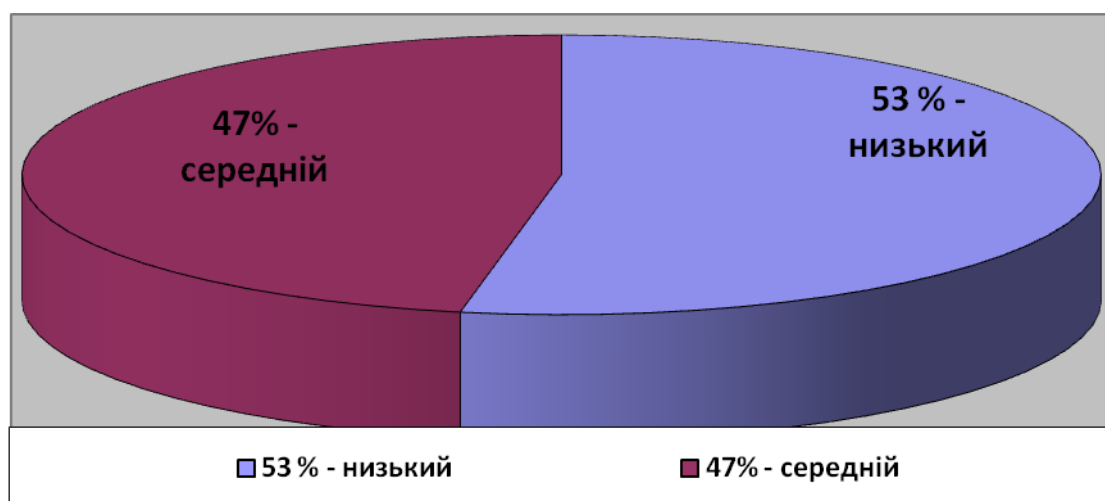
рівня поваги до батьків належить 47% старших дошкільників експериментальної групи та 53% дітей контрольної групи.

ІІІ група дітей відповідає низькому рівню сформованості поваги до батьків. Діти вищезгаданої групи мають нечіткі уявлення про повагу до батьків, норми моральної поведінки з ними, характеризуються низьким рівнем слухняності, неадекватністю реакцій на зауваження та вимогу батьків; нездатні до постійного і усвідомленого виявлення турботи про батьків, надання допомоги, усвідомлення стану батьків та відповідного реагування. У спілкуванні з батьками, як правило, ці діти агресивні, непривітні, рідко вживають пестливі слова. Епізодичні прояви уваги та турботи до батьків зумовлені егоїстичними мотивами. Низький рівень поваги до батьків притаманний 53% дітей експериментальної та 47% дітей контрольної групи.

Аналіз отриманих даних дає можливість побудувати секторні діаграми з метою порівняння рівнів сформованості поваги до батьків у старших дошкільників експериментальної та контрольної груп.

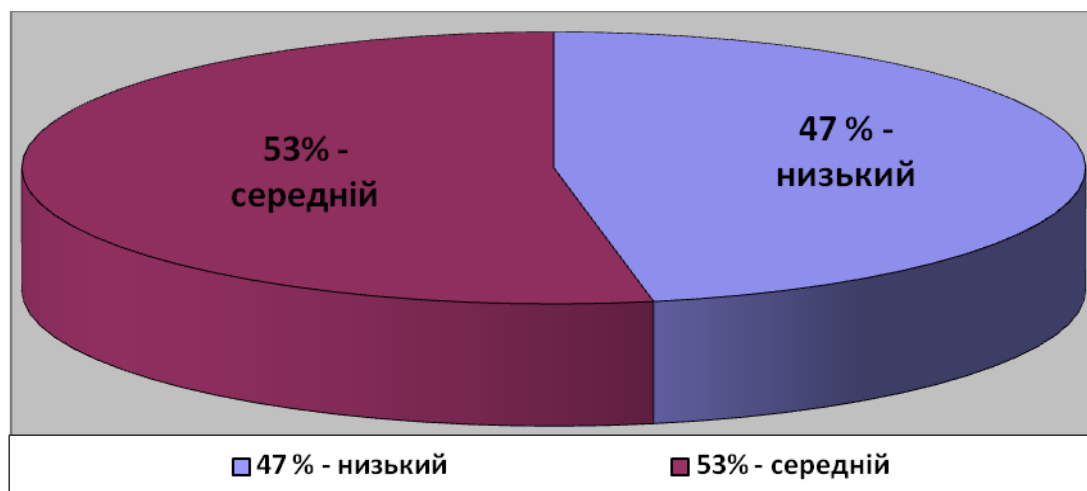
Секторна діаграма №1

Рівнів сформованості поваги до батьків у старших дошкільників експериментальної групи

Секторна діаграма №2

Рівнів сформованості поваги до батьків у старших дошкільників контрольної групи

Отже, в досліджуваних групах старших дошкільників виявився лише середній та низький рівень сформованості поваги до батьків майже з однаковим відсотковим співвідношенням, що свідчить про недостатню ефективність традиційних методів формування даної моральної якості та вимагає використання нових підходів, розробки та апробації цілеспрямованої методики формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку.

2.2. Методика формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку

Наступним етапом дослідження був формуючий експеримент, мета якого: розробити та практично апробувати методику формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку засобами художньої літератури.

Принципами організації формуючого експерименту були:

- принцип опори на високі виховні можливості художньої літератури;
- принцип емоційно-виразного читання твору, повторності читання і використання одного й того ж художнього твору в різних видах діяльності;

- принцип поєднання колективної форми роботи по формуванню поваги до батьків з індивідуальною;
- принцип особистісно-зорієнтованого виховання моральної якості поваги до батьків;
- принцип свідомості і активності, реалізація якого полягає у включенні дітей в активну пізнавальну діяльність за змістом художнього твору (інсценізації, ігри-драматизації, літературні вечори, малювання за змістом художнього твору з наступним розповіданням за власними малюнками);
- принцип оцінювального ставлення дітей до поведінки і вчинків героїв художніх творів.

Для реалізації поставленої мети було розроблено методика освітньо-виховної роботи, що ґрунтується на високих виховних можливостях художньої літератури. Відповідно були спеціально відібрані твори дитячої художньої літератури (Додатки № 5; 6; 7; 8). Принципи відбору вищезгаданих творів викладені та обґрунтовані в пункті 4-му першого розділу.

Завдання методики:

- закріпити, уточнити, розширити знання дітей про поняття "повага до батьків", дати знання про компоненти, з яких складається вищезгадана моральна якість та відповідні морально-етичні норми поведінки та спілкування з батьками;
- сформуванню вміння виявляти дієвий компонент поваги до батьків, зумовлений альтруїстичними мотивами;
- сприяти розвитку психічних процесів.

У процесі формуючого експерименту ми використовували наступні методи:

- читання дітям художніх творів;
- бесіду за змістом літературних творів;
- заучування поетичних творів;
- складання порівняльних характеристик героям літературних творів;
- придумування власної кінцівки твору;

- складання розповідей відповідно до теми прочитаного;
- малювання за змістом літературних творів;
- постановка ігор-драматизацій;
- проведення літературних вечорів.

Розроблена нами методика формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку складалася з III взаємопов'язаних етапів, кожен з яких мав свою мету і реалізувався через обрані методи.

Мета I етапу: поглибити знання дітей про роль батьків в житті кожної людини, сформувані у дітей чітке уявлення про поняття "повага до батьків", дати знання про компоненти, з яких складається дана моральна якість, розширити, уточнити, закріпити знання дітей про норми морально-етичної поведінки з батьками.

Цей етап передбачав формування когнітивного компоненту поняття "повага до батьків" у дітей старшого дошкільного віку.

Головним чином ми намагалися підвести дітей до відповідей на запитання:

- Що означає поважати батьків?
- Як треба поважати батьків?

Для реалізації поставленої мети на цьому етапі використовувалися наступні методи: читання дітям художніх творів, бесіда за їх змістом, заучування поетичних творів, малювання за змістом літературних творів.

I етап формуючого експерименту проходив у двох напрямках: з одного боку ми намагалися розширити, уточнити, поглибити знання дітей про батьків, їх роль в житті кожної людини та в суспільстві і на основі цих уявлень дітей дати знання про поняття "повага до батьків", її складові та норми морально-етичної поведінки з батьками. Ці напрямки реалізовувалися паралельно.

З метою поглиблення знань дітей про батьків, їх ролі в суспільстві та в житті кожної людини і відповідно з метою формування моральних якостей по відношенню до батьків на заняттях та в повсякденному житті нами широко застосовувалося читання та бесіди за змістом художніх творів: української

народної казки "Батьківська наука", індіанської народної казки "Материнська любов", оповідання невідомого автора "Мама", "Сиві волосинки" В.Сухомлинського, "Мати" В.Поліщука, "Кораблик "Мама" М.Романіки, "А що у вас?" С.Михалкова.

Крім цього на даному етапі ми використовували обговорення та розучування віршів. Наведемо назви цих віршів: "Дуже люблю", "Мала рука" К.Перелісної; "Очі моєї мами" В.Бараускаса; "Мати", "Мати - то сонечко рідне" І.Гнатюка; "Мама" М. Підгірянки; "Батько й мати" Б.Лепкого; "Що кому сниться?", "Мій татко" В.Крищенко. За результатами обговорення та розучування віршів дітям пропонувалися додаткові завдання; добрати слова-порівняння та слова-ознаки до словосполучень "очі моєї мами", "очі мого татка" (за поетичним твором "Очі моєї мами" В.Бараускаса), добрати слова-ознаки до словосполучень "руки моєї мами, руки мого татка" (за поетичним твором "Мамині руки" В.Грінчака, "Добре з татком працювати" Н.Маглика), добрати пестливі слова до слів "мама", "татко" (за поетичними творами "Мати" І. Гнатюка, "Мама" М.Підгірянки, "Мій татко" В.Крищенко), намалювати портрети тата і мами з наступним їх описанням.

На заняттях з художньої літератури, мовленнєвого спілкування та у повсякденному житті засобами художньої літератури ми намагалися сформуванати у дітей знання про поняття "повага до батьків". Так нами було прочитано та обговорено з дітьми ряд спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури, за змістом яких проводились бесіди, при чому використані твори дитячої художньої літератури на першому етапі формуючого експерименту мають одну спільну рису, а саме, характеризуються яскраво вираженими образами моральної поведінки по відношенню до батьків; це такі твори, як татарська народна казка "Три доньки"; "Сьома дочка", "Кому ж іти по дрова ?", "Яблуко в осінньому саду" В.Сухомлинського; "Добра дитина" (автор невідомий).

На першому етапі формуючого експерименту ми помітили, що для усвідомленого сприйняття дітьми художнього твору одноразового його читання

недостатньо, тому після ознайомлення дітей з художнім твором проводилося його наступне читання через декілька днів (найчастіше у вечірні години), з обговоренням твору, що дало свої позитивні результати. Так, старші дошкільники активніше включалися в обговорення твору, сміливіше відстоювали свою думку (адже за результатами повторного читання ми намагалися ставити перед дітьми проблемні питання), виявляли живий інтерес до обговорюваної проблеми.

З дітьми, що мали низький рівень сформованості поваги до батьків, за результатами констатуючого експерименту, а також з тими, хто повільно засвоював поданий матеріал проводилася додатково індивідуальна та групова форми роботи по формуванню поваги до батьків засобами художньої літератури, використовуючи вище перелічені методи: читання творів, заучування поетичних творів, бесіди та малювання за їх змістом.

Так, наприклад, особливо вдалим було заняття з художньої літератури. Заучування вірша А.Костецького "Все починається з мами".

Мета: поглибити знання дітей про матір, її значення в житті кожної людини, викликати найщиріші почуття по відношенню до матері.

Матеріал: вірш А.Костецького "Все починається з мами", мелодія дитячої пісні "Мамочка моя" у аудіозапису.

Хід заняття. Читання вірша А.Костецького "Все починається з мами" під час звучання мелодії. Запитання до дітей:

- Хто найдорожчий для тебе на світі?
- Чому таке миле для всіх на світі слово "мама"?
- З ким можна порівняти маму?
- Як ти любиш свою маму?

Діти зачували вірш. В кінці заняття заслуховувалося читання віршів кількома дітьми під звучання музики.

Заняття з мовленнєвого спілкування на тему: "Батько розуму навчає" мало на меті: поглибити знання дітей про роль батька в родині, сформуванню у дітей гордість за батька, повагу до нього. Під час заняття використовувалися

наступні твори: українська народна казка "Батьківська порада", вірш В.Крищенка "Мій татко". Розповідь педагогом української народної казки "Батьківська порада", обговорення. Розповідь дітей про працю батьків. Читання вірша В.Крищенка "Мій татко" однією дитиною. Лексична вправа: добір пестливих слів до іменника "тато".

Наступне заняття з художньої літератури на тему: "Що означає поважати батьків?" вимагало від дітей відповіді на ряд запитань, що характеризують повагу, як постійну моральну діяльність стосовно батьків.

Мета: дати знання дітям про поняття "повага до батьків" та складові цієї моральної якості, познайомити дітей з синонімами слова "повага": "шана, пошана, шаноба"

Матеріал: оповідання В.Сухомлинського "Сьома дочка", ілюстрації до оповідання.

Хід заняття. Читання оповідання В.Сухомлинського "Сьома дочка". Запитання за змістом оповідання:

- Про кого розповідається у оповіданні?
- Скільки дочок було у мами?
- Чому вони сумували за мамою? Чи поважали вони маму? Як вони це робили?
- Як ви думаєте, хто поважав з них маму найбільше? Чому ви так вважаєте?
- Що означає поважати батьків? Педагог підводить дітей до визначення поваги як моральної якості, що складається з багатьох компонентів: слухняності, любові, турботи, правдивості, чемності, чесності та ін.
- Якими словами можна назвати вчинок дівчинки, що поважає свою маму? Чому?

Педагог формує уявлення дітей про слова-синоніми до терміну "повага".

Діти отримують завдання намалювати дівчинку, яка справді поважала свою маму.

Тема: Повага до батьків. Заняття з художньої літератури.

Мета: уточнити розширити та закріпити уявлення дітей про повагу до батьків, її складові та способи виявлення поваги.

Матеріал: татарська народна казка "Три доньки", ілюстрації та декорації до казки, татарські мелодії в аудіозапису, прислів'я: Як матір покинеш, то і сам загинеш.

Хід заняття. Під звуки татарської мелодії педагог знайомить дітей з татарською народною казкою "Три доньки". Запитання за змістом казки:

- Як мама ставилась до своїх доньок? Що вона робила для них?
 - З ким залишилась мама, коли доньки повиходили заміж?
 - Що сталося з матір'ю? Про що вона попросила білку?
 - Що відповіла старша донька білочці?
 - Як покарала білочка старшу дочку?
 - За що покарала білочка середню дочку? \
 - Чи поважали старші дочки свою матір?
 - Чи поважала маму найменша дочка?
 - З чого це видно?
 - Чому народ склав таке прислів'я: Як матір покинеш, то і сам загинеш?
- Що ти робиш коли хтось з батьків занедужає?
 - Як ще можна виявити повагу до мами і тата?
 - Що повинна робити дитина, щоб батьки знали, що вона їх поважає?

В кінці заняття педагог підводить дітей до висновків про необхідність виявлення поваги до батьків та способів виявлення поваги.

Тема: Повага до батьків. Заняття з мовленнєвого спілкування.

Мета: уточнити, закріпити, розширити знання дітей про повагу до батьків, її складові, норми морально-етичної поведінки з батьками; вчити добирати синоніми до слова "повага", збагачувати словник дітей словами-ознаками, що характеризують людину, як шанобливу.

Матеріал: оповідання "Добра дитина", ілюстрації до твору.

Хід заняття. Читання педагогом оповідання "Добра дитина". Запитання до дітей за змістом художнього твору:

- Як називається оповідання? Чому?
- Про кого йдеться в оповіданні?
- Чому Петрусь відмовився від запропонованої розвага?
- Якими словами можна назвати вчинок Петруся? Чому?
- Як ви вважаєте, Петрусь тільки тата поважав чи маму також? З чого

це видно?

А якими словами ви б назвали хлопчика, що так поважає своїх батьків?

Що можна зробити для тата чи мами або дідуся з бабусяю, які хворіють чи втомлені, мають пригнічений настрій?

А як би ви довели свою шану до батька?

Заняття закінчується дидактичною грою "Повага - неповага".

Тема: Повага до батьків. Заняття з художньої літератури.

Мета: уточнити, розширити, закріпити знання дітей про повагу до батьків, способи виявлення моральної поведінки з батьками.

Матеріал: оповідання В.Сухомлинського "Кому ж іти по дрова ?", декорації до твору, аудіозапис природних звуків віхоли.

Хід заняття. В спеціально декорованому місці групового приміщення, під звуки віхоли (на початку твору) педагог читає дітям оповідання В.Сухомлинського "Кому ж іти по дрова ?" Запитання за змістом твору:

- Скільки дітей було у вдови?
- Чому було холодно в хаті?
- Що говорила до себе жінка?
- Хто відгукнувся на прохання матері?
- Чому мама важко зітхнула, коли Юрко зібрався в ліс по дрова?
- Чому у хаті стало раптом тихо, коли Юрко вийшов?
- Чому матір заплакала?

- Хто по-справжньому поважав матір? З чого це видно?
- А як ще можна показати повагу до батьків?

Підсумками першого етапу формуючого експерименту стало підвищення інтересу дітей до питання обговорення поваги до батьків, що пов'язано з засвоєнням дітьми знань про повагу до батьків та норми морально-етичної поведінки з ними.

Мета II етапу: закріпити отримані знання; сформувати вміння чітко розмежовувати образи моральної та аморальної поведінки з батьками; формувати альтруїстичні мотиви моральної поведінки по відношенню до батьків, розвивати особистісні якості, які зумовлюють моральну поведінку стосовно батьків, уміння орієнтуватися на почуття, емоційний стан батьків

На даному етапі, головним чином, передбачалося формування емоційно-мотиваційного компонента поняття "повага до батьків" і визначення відповідей на питання:

- За що поважати батьків?

Крім попередніх методів (читання дітям художніх творів, бесід за їх змістом, заучування поетичних творів, малювання за змістом літературних творів) на другому етапі формуючого експерименту нами використовувалися такі методи, як складання порівняльних характеристик героям творів, придумування власної кінцівки твору.

На другому етапі роботи нами, поряд з творами художньої літератури першого етапу, використовувалися нові твори дитячої художньої літератури, де зображені як позитивні приклади, так і аморальні вчинки або егоїстичні мотиви поведінки у ставленні до батьків, з метою формування у дітей оцінно-етичних суджень стосовно образів морально-етичної та аморальної поведінки з батьками, а також формування альтруїстичних мотивів поведінки по відношенню до батьків на основі зіставлення і порівняння вчинків та поведінки героїв творів. До вперше використаних творів на другому етапі належать наступні: ненецька народна казка "Зозуля"; "Печиво", "Сини" В.Осеєвої; "Як хлопці мед з'їли", "А серце тобі нічого не наказало?" В.Сухомлинського.

На цьому етапі проведеної роботи ми намагалися викликати у дітей глибокий емоційний відгук на переживання персонажів художніх творів, часто використовуючи при цьому метод незакінченої казки, яка надає можливість дітям змінити кінець твору на свій розсуд, що, відповідно вимагає від старших дошкільників мобілізації знань про когнітивний компонент поваги до батьків, а також глибокого емоційного переживання за долю, вчинки персонажів. Для цього ми пропонували дітям знайти відповіді на питання:

- Як, на вашу думку, можна завершити казку?
- Як би ти себе повів на місці героя?
- Кого тобі шкода з героїв? Чому?
- Хто тобі не сподобався з героїв твору?
- На кого б ти хотів бути схожим? Чому?
- Розкажи, як би ти почував себе на місці персонажу?

Кожну відповідь дітей ми просили мотивувати, розкрити свої переживання.

Наведемо фрагменти занять, проведених нами на другому етапі роботи по формуванню поваги до батьків у старших дошкільників.

Тема: Повага до батьків. Заняття з художньої літератури.

Мета: закріпити знання дітей про повагу до батьків, її складові, норми морально-етичної поведінки з батьками; стимулювати адекватні оцінно-етичні судження дітей; вчити співвідносити поведінку героїв і свою власну, формувати альтруїстичні мотиви моральної поведінки по відношенню до батьків.

Матеріал: оповідання В.Осєєвої "Сини"; ілюстрації до художніх творів: татарської народної казки "Три доньки", оповідання В.Сухомлинського "Сьома дочка", В.Осєєвої "Сини", власні малюнки дітей до цих оповідань.

Хід заняття. Педагог пропонує пригадати дітям вже знайомі твори за ілюстраціями; після чого читає оповідання В.Осєєвої "Сини".

Бесіда порівняльного характеру:

- Кого із героїв цих творів можна назвати шанобливими? Чому?
- Чому дідусь з оповідання "Сини" побачив лише одного сина?

- Як ви вважаєте, чому хлопчик взяв у мами важкі відра?
- Якими словами можна назвати найменших доньок з творів "Три доньки", "Сьома дочка"? (демонстрація наочності) Чому? Що вони зробили для своїх матусь?
- Що можна сказати про інших дітей, якими вони були?
- На кого вам хотілося б бути схожими? Чому?
- За що треба поважати батьків?
- Як це робити?
- Чому в народі говорять: Хто батька — матір зневажає, той добра не має?

Тема: Повага до батьків. Заняття з художньої літератури.

Мета: закріпити знання дітей про повагу до батьків, її складові, норми морально-етичної поведінки з батьками; стимулювати адекватні оцінно-етичні судження дітей; вчити співвідносити поведінку героїв і свою власну, формувати альтруїстичні мотиви моральної поведінки по відношенню до батьків, викликати у дітей співчуття і співпереживання, вчити орієнтуватися на внутрішній стан батьків і діяти відповідно з морально-етичними нормами.

Матеріал: оповідання В.Сухомлинського "А серце тобі нічого не наказало?", "Добра дитина" (автор невідомий); декорації до оповідання "А серце тобі нічого не наказало ?" Створення сюжетної обстановки, відповідно дібраний музичний супровід.

Хід заняття. Заняття проходить в спеціально організованому середовищі (для підсилення вражень дітей, емоційної оцінки, співпереживання персонажам).

Читання оповідання В.Сухомлинського "А серце тобі нічого не наказало ?" Бесіда за змістом оповідання:

Чому плакала матір Андрійка?

Що зробив син, коли побачив, що мама плаче?

Як Андрійко сприйняв новину? Чому мама дивилася на сина широко відкритими очима?

- Що сказав Андрійко мамі про те, куди він збирався іти завтра?
- Що мама запитала у хлопчика? Чому вона так сказала?
- Чи сподобався вам вчинок Андрійка? Чому?
- Як ви гадаєте, про що могла думати мама, коли плакала?
- Чи поважав Андрійко маму? З чого це видно?
- Чи поважав Андрійко тата? Чому ви так вважаєте?
- Як би ви вчинили на місці Андрійка?

Педагог пропонує дітям пригадати подібне оповідання "Добра дитина" за ілюстраціями. Питання до дітей:

На кого вам хочеться бути схожими: на Петрика чи Андрійка?
Чому?

- Що зробив Петрик для свого хворого тата?
- Якими словами можна назвати Петрика?
- Як можна назвати Андрія?
- Що повинна робити людина, яка поважає своїх батьків?
- За що треба поважати батьків?
- Чому в народі говорять: Добрі діти і на ноги поставлять, а злі - з ніг звалить ?

Педагог запропонувала дітям разом написати Андрійку листа (в другу половину дня про те, як стати шанобливим).

Тема: Повага до батьків. Інтегроване заняття з художньої літератури, мовленнєвого спілкування, малювання.

Мета: закріпити, уточнити, розширити знання дітей про повагу до батьків, її складові, норми морально-етичної поведінки з батьками; стимулювати адекватні оцінно-етичні судження дітей; вчити співвідносити поведінку героїв і свою власну, формувати альтруїстичні мотиви моральної поведінки по відношенню до батьків, викликати у дітей співчуття і співпереживання, вчити орієнтуватися на внутрішній стан батьків і діяти відповідно з морально-етичними нормами, формувати осуд аморальної поведінки з батьками.

Матеріал: ненецька народна казка "Зозуля", музичний супровід, ілюстрації до казки.

Хід заняття. Під музичний супровід педагог розповідає казку "Зозуля".

Запитання за змістом художнього твору:

- Чому казка називається "Зозуля"?
- Чому мама перетворилася на пташку?
- Про що вона просила своїх дітей?
- Що почувала мама, коли діти так погано себе поводити?
- Чи хотіли б ви, щоб так переживали ваші тато й мама? Що треба робити, щоб такого ніколи не трапилося з вашими батьками?
- Якими словами можна назвати дітей з казки "Зозуля"?
- Кого з інших героїв казок та оповідань можна назвати бездушними, жорстокими по відношенню до батьків?
- Які ви знаєте прислів'я про таких дітей?
- Як поводить себе людина, яка поважає своїх батьків?
- Як би ви хотіли завершити казку "Зозуля"?

Педагог пропонує дітям подумати, намалювати і скласти оповідання на тему: "Як допомогти Зозулі перетворитися на маму ". Складені дітьми оповідання заслуховувалися у другу половину дня в "Кімнаті казок".

Тема: Повага до батьків. Заняття з мовленнєвого спілкування.

Мета: викликати у дітей глибокий емоційний відгук на переживання матері, стимулювати адекватні оцінно-етичні судження дітей; вчити співвідносити поведінку героїв і свою власну, формувати альтруїстичні мотиви моральної поведінки по відношенню до батьків.

Матеріал: оповідання В.Сухомлинського "Сиві волосинки", ілюстрації до оповідання, музичний супровід.

Хід заняття. Читання оповідання В.Сухомлинського "Сиві волосинки".

Запитання за змістом оповідання:

- Чому у мами з'явилися сиві волосинки в косах?

- Що робила мама під час хвороби Олесі?
- Як ви вважаєте, про що думала мама, коли хворіла її донька?
- Про що запитала дівчинка у мами, коли видужала?
- Як ви гадаєте, чи поважала Олеся свою матусю? З чого це видно?
- Що зробить Олеся, щоб у мами не стало срібних волосинок?

(Педагог спонукає дітей до складання коротенького оповідання. Розповіді дітей заслуховуються на занятті та у другій половині дня).

- А як ви віддячуєте батькам за їх турботу та любов до вас?

У другу половину дня діти отримують завдання намалювати портрет мами та сказати їй найкрасивіші слова.

Тема: Повага до батьків. Заняття з художньої літератури.

Мета: закріпити знання дітей про повагу до батьків, її складові, норми морально-етичної поведінки з батьками; стимулювати адекватні оцінно-етичні судження дітей; вчити співвідносити поведінку героїв і свою власну, вчити орієнтуватися на внутрішній стан батьків і діяти відповідно з морально-етичними нормами, формувати альтруїстичні мотиви моральної поведінки по відношенню до батьків.

Матеріал: оповідання В.Сухомлинського "Яблуко в осінньому саду", "Як хлопці мед з'їли".

Хід заняття. Читання оповідання "Як хлопці мед з'їли". Запитання за змістом твору:

- Куди послала мама синів?
- Де жив дідусь?
- Який гостинець передав дідусь мамі?
- Чому хлопці не пішли в хату, а сіли під явором і заплакали?
- Про що могли думати хлопці, коли плакали?
- Чому мама зраділа їх сльозам?
- Як би ви вчинили на місці хлопців?
- Чи можемо ми сказати, що хлопці поважали свою маму? З чого це видно?

- А що зробили дівчатка з яблуком з оповідання "Яблуко в осінньому саду"?
- Чи хотілося їм яблука?
- А чому ж вони його не з'їли?
- На кого б вам більше хотілося бути схожими?
- Чи можна назвати жадну людину шанобливою? Чому?
- Чому треба завжди ділитися усім зі своїми батьками?
- А ви завжди ділитесь з батьками і рідними отриманими подарунками?
- Як ще можна доказати батькам свою повагу до них?

Як і на попередньому етапі, робота по формуванню поваги до батьків засобами художньої літератури проводилася згідно принципу поєднання колективної форми роботи по формуванню поваги до батьків з індивідуальною та принципу особистісно-зорієнтованого виховання моральної якості поваги до батьків, що й дало можливість підвищити результативність розробленої нами методики. Наслідком проведеної роботи стало наявність у дітей певної системи знань про повагу до батьків, норми морально-етичної поведінки з батьками та вміння чітко розмежовувати образи моральної та аморальної поведінки з батьками.

Метою III етапу формуючого експерименту було: закріплення вже набутих знань дітей та застосування отриманих знань на практиці, реалізація дієвого компоненту поняття "повага до батьків", що виявляється у гуманних вчинках дітей стосовно батьків; крім цього на даному етапі діти повинні навчитися співвідносити власну поведінку з поведінкою персонажів.

На останньому етапі роботи по формуванню поваги до батьків крім попередніх методів ми використовували складання розповідей відповідно до теми прочитаного, постановка ігор-драматизацій, проведення літературних вечорів. При чому під час читання творів дитячої художньої літератури, бесід за їх змістом, складання описових характеристик героям творів, творчих розповідей ми намагалися використовувати індивідуальну або групову форму

роботи по формуванню даної моральної якості, спираючись на особистісні якості дошкільників, їх рівень сформованості поваги до батьків, дієвість поваги (на основі спостережень за взаєминами з батьками у ранкові та вечірні години, індивідуальних бесід з батьками). З цією метою ми ставили перед старшими дошкільниками ряд запитань:

- Кого з героїв творів можна назвати шанобливим? Чому?
- Якою має бути шаноблива людина?
- Як слід доводити свою повагу до батьків?

За прочитаними творами дітям пропонувалося скласти творчі розповіді типу: "А як я поведу себе в даній ситуації?". Орієнтовні теми бесід: "Що б я зробив на місці Андрійка з оповідання "А серце тобі нічого не наказало?"; "Що б я зробив на місці хлопців з оповідання "Як хлопці мед з'їли"; "Що я зроблю для мами, щоб вона ніколи не перетворилася на Зозулю?"; "Що я буду робити для батьків кожного дня, щоб доказати їм свою повагу?" (За художніми творами "Три доньки", "Сьома дочка", "Сини"); "Як би я повів себе на місці хлопчика з оповідання "Печиво"; "Що б я зробив на місці Олесі з оповідання "Срібні волосинки" для того щоб срібних волосинок у мами не стало ніколи?".

Одним з головних методів на даному етапі була гра-драматизація в роботі над художніми творами з метою формування дієвої поваги до батьків, що забезпечує емоційну ідентифікацію дитини з героєм твору. Наведемо перелік художніх творів, за якими проводилися ігри-драматизації: нанайська народна казка "Зозуля", татарська народна казка "Три доньки", "Як хлопці мед з'їли" В.Сухомлинського, "Добра дитина". На гру-драматизацію "Зайчикова пригода" були запрошені батьки (Див. додаток № 9).

На даному етапі нами було також проведено літературні вечори (за раніше вивченими поетичними творами), на які були запрошені батьки - "Світанковий сон" (Див. додаток № 10) "Уклонюся наймилішим в світі я серцям". Емоційні переживання, інтерес і спільна діяльність, святковість дійства, дарують радість батькам і дітям.

Отже, в процесі формуючого експерименту нами було розроблено та практично апробовано методику формування поваги до батьків, що базувалася на використанні високих виховних можливостей спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури та складалася з трьох взаємопов'язаних етапів, які забезпечували реалізацію психологічних основ формування поваги до батьків у старших дошкільників.

2.3. Визначення доцільності та ефективності використання художньої літератури як засобу формування поваги до батьків

Метою контрольного експерименту була перевірка ефективності запропонованої методики формування поваги до батьків у старших дошкільників, визначення доцільності використання художньої літератури, як засобу формування вищезгаданої моральної якості.

Завдання контрольного експерименту:

- визначити ступінь розуміння старшими дошкільниками поняття "поваги до батьків";
- визначити наявність сформованості оцінних суджень у дітей старшого дошкільного віку стосовно норм морально-етичної поведінки з батьками;
- визначити рівень сформованості дієвого компоненту поняття "повага до батьків" у дітей;
- уточнити отримані відомості шляхом педагогічного спостереження, бесід з педагогами, анкетування батьків;
- зіставити і проаналізувати отримані дані;
- визначити групи старших дошкільників за рівнем сформованості поваги до батьків;
- порівняти показники рівнів сформованості поваги до батьків у дітей експериментальної та контрольної груп;
- на основі отриманих даних зробити висновки про ефективність запропонованої методики формування поваги до батьків, що спирається на

виховні можливості спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури.

Методи контрольного експерименту:

- бесіда з дітьми, педагогами;
- розв'язання дітьми проблемних ситуацій;
- педагогічне спостереження;
- анкетування батьків.

Дітям були запропоновані завдання до кожного з виокремлених критеріїв і показників.

На початку контрольного експерименту з дітьми обох досліджуваних груп була проведена бесіда. (Див. додатки № 1).

З метою одержання інформації про сформованість у старших дошкільників поваги до батьків дітям було запропоновано ряд запитань. Як показали дані відповідей у дітей експериментальної групи, внаслідок проведеної роботи, відчутно підвищився рівень когнітивного компоненту поняття "повага до батьків", що добре видно з таблиці порівняльних даних сформованості когнітивного компоненту "повага до батьків" за відповідями дітей (Див. таблицю № 3).

Таблиця № 3

Порівняльні дані сформованості когнітивного компоненту поваги до батьків на різних етапах дослідження за даними відповідей дітей (%)

№ Запитання	Констатуючий експеримент		Контрольний експеримент	
	ЕГ	КГ	ЕГ	КГ
№ 1	20%	30%	87%	32%
№2	100%	100%	100%	100%
№3	-	-	94%	7%
№4	20%	10%	88%	13%
№5	30%	35%	86%	42%

Так, на запитання дослідника: "Що означає поважати батьків?" - 87% респондентів цієї групи перелічили майже всі складові поняття "повага до батьків", намагаючись дати визначення поняттю поваги. Цікавим є й те, що як у відповідях на це запитання, так і в ході подальшої бесіди діти самостійно вводили в свої відповіді імена персонажів творів, що свідчить про певний рівень сформованості оцінних суджень; найбільш типовими відповідями були: "Повага до батьків - це слухняність, доброта, чесність, допомога - от як дочка з казки "Три доньки", що побігла лікувати маму ", "Це коли діти люблять своїх батьків, завжди їм все допомагають, гарні слова говорять, слухаються, діляться цукерками, яблуками"; решта дітей - 13% намагалися охарактеризувати поняття "повага до батьків", але їх відповіді нечіткі. В той же час показники контрольної групи майже не змінилися - лише 32% дітей намагалися дати визначення поняттю "повага до батьків".

Цікавим є факт глибокого усвідомлення дитиною з експериментальної групи поняття поваги до батьків та його складових, в результаті застосованої методики, так на запитання: "Чи поважаєш ти своїх батьків ?" дівчинка відповіла: "Це дуже складно зробити, бо багато треба показувати свою повагу: слухатися, лікувати, допомагати все робити, говорити правду, а я дуже люблю тата і маму і хочу їх поважати"; всі інші діти контрольної і експериментальної груп на поставлене запитання відповіли ствердно.

На запитання: "Як ти це робиш? Звідки батьки знають, що ти їх поважаєш?" респонденти експериментальної групи здебільшого відповідали, перелічуючи складові поняття "повага до батьків" та асоціювали відповіді з поведінкою персонажів використаних нами творів під час формуючого експерименту, наведемо приклади відповідей дітей: "Я слухаюся маму і тата, допомагаю їм, несу важку сумку, не плачу, коли щось не можна купити, коли хворіє тато я його жалію, вкрию теплим одягом, принесу чай", "Я люблю батьків, запитую, як вони почувають, що вони хочуть і роблю так, сам допомагаю, а ще слухаюся, правду говорю". Серед респондентів контрольної групи розуміння дієвого компоненту поваги відчутно не змінилося, лише 7%

респондентів дали обґрунтування дієвості поваги до батьків, 64% дітей контрольної групи, як і раніше, асоціювали дієвий компонент поваги до батьків лише з простими трудовими діями, що стосуються дієслова "допомагати" (мити, прибирати, поливати квіти та ін.); решта дітей контрольної групи навіть не намагалися знайти відповідь на поставлене запитання.

Запитання: "За що ти поважаєш своїх батьків?" виявилось для дітей одним із найскладніших, незважаючи на це, типовими відповідями респондентів експериментальної групи були наступні: "Зате, що вони добрі, хороші; за те, що вони дуже люблять мене; просто тато і мама мої батьки, вони люблять мене, хочуть, щоб мені було гарно і я їх поважаю; просто поважаю за все". І лише 12% загального складу респондентів експериментальної групи усвідомлюють повагу до батьків через особисті мотиви, в той час як серед респондентів контрольної групи мотивація поваги до батьків майже не змінилася - 87% респондентів контрольної групи при виявленні поваги до батьків керуються особистими мотивами.

Відповіді дітей експериментальної групи на запитання: "Що ти робиш, коли хтось з батьків приходить додому втомлений, хворіє, або має поганий настрій?" свідчать як про значне збагачення когнітивного компоненту поваги до батьків, сформованість оцінно-етичних суджень стосовно морально-етичних норм поведінки з батьками у дітей експериментальної групи, так і про появу альтруїстичних мотивів моральної поведінки стосовно батьків. Більшість старших дошкільників цієї групи відповідали на запитання наступним чином: "Коли мама або тато приходять втомлені або хворі я зразу бачу — вони сумні, мало розмовляють, у них невеселі очі і не сміються, тоді я питаю, чому вони сумні. Треба взяти сумку, вдома покласти маму у ліжко, вкрити одіялом, розказати вірш, намалювати гарний малюнок, принести чай. Я завжди обнімаю тата і маму, коли їм погано, поцілую, скажу лагідні слова, поділюся цукеркою, попрошу когось, щоб дали таблетку, принесу чаю, соку."

Про збагачення та зміцнення знань дітей стосовно норм моральної поведінки з батьками свідчать також дані вирішення дітьми проблемних

ситуацій тилу "А як би ти вчинив ?" (Додаток № 2). Так, на запитання щодо проблемної ситуації А: "Що ти зробиш з подарованою шоколадкою ?" вже 94% дітей експериментальної групи дали правильну обґрунтовану відповідь: "Поділюся з татом і мамою, пригощу бабусю і діда, з ними завжди треба ділитися, це правильно, тому що жадна людина - нешаноблива, а я поважаю тата і маму. Я віддам шоколадку мамі, вона дуже любить шоколад і завжди ділиться зі мною і татом, а я теж з ними поділюся, я не буду таким жадібним як оті хлопці, що мед з'їли, а мама потім плакала, так не гарно." Показники правильних відповідей дітей контрольної групи також зросли, але лише на 14% в порівнянні з даними констатуючого експерименту, що засвідчує перевагу та ефективність впровадженої нами методики в експериментальній групі.

Результати вирішення респондентами проблемної ситуації Б (Додаток № 2) засвідчили про підвищення рівня сформованості дієвого компоненту поваги до батьків серед респондентів експериментальної групи. Так 53% дітей відповіло, що погодяться з татом і будуть дивитися телевізор разом або гратися чи знайдуть собі інше заняття, решта дітей - 47% будуть намагатися змінити рішення батька за допомогою мами, жоден з респондентів не вдається до яскравих проявів протесту чи агресії.

Дані ж контрольної групи майже не змінилися: 33% респондентів контрольної групи відповіли, що будуть жалітися мамі; 42% респондентів контрольної, за даними відповідей дітей, будуть протестувати, плакати, не розмовлятимуть з татом і лише 25% дітей контрольної групи будуть гратися або знайдуть собі інше заняття. З метою більш детального з'ясування рівня сформованості оцінних суджень у старших дошкільників з приводу норм моральної поведінки по відношенню до батьків та рівня сформованості когнітивного компоненту поваги до батьків дітям обох груп було запропоновано для вирішення чотири проблемні ситуації, що використовувалися і під час констатуючого експерименту (Див. додатки №3). Порівняльні кількісні дані щодо результатів вибору шляхів вирішення

старшими дошкільниками проблемних ситуацій на констатуючому та контрольному етапі експериментальної роботи подано в таблиці № 4.

Таблиця № 4

Порівняльні кількісні дані результатів вибору шляхів вирішення старшими дошкільниками проблемних ситуацій під час констатуючого та контрольного експериментів

Група	Проблемні ситуації	Вибір старшими дошкільниками шляхів вирішення проблемної ситуації							
		Вірний				Невірний			
		Констатуючий експеримент		Контрольний Експеримент		Констатуючий експеримент		Контрольний експеримент	
		Кількість дітей	%	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%	Кількість дітей	%
ВГ	Ситуація А	9	60%	12	80%	6	40%	3	20%
	Ситуація Б	4	27%	11	74%	11	73%	4	26%
	Ситуація В	2	14%	13	87%	13	86%	2	13%
	Ситуація Г	3	20%	14	94%	12	80%	2	6%
КГ	Ситуація А	7	46%	6	40%	8	54%	9	60%
	Ситуація Б	2	14%	5	20%	13	86%	12	80%
	Ситуація В	1	7%	4	26%	14	93%	11	74%
	Ситуація Г	5	34%	6	40%	10	66%	9	60%

Таблиця засвідчує, що серед респондентів експериментальної групи, в результаті проведеної роботи за запропонованою методикою, зросло усвідомлення когнітивного компоненту поваги до батьків та адекватність оцінних суджень стосовно норм етичної поведінки з батьками в середньому на 53,5% в залежності від ситуації, в той час як в контрольній групі ці ж показники зросли лише на 7%.

Так, Ян Д. (до навчання) на запитання проблемної ситуації Б (див. додаток №3): "Як треба поводити себе в таких ситуаціях?" відповів: "Я б не

кричав, а просто просив би маму довго, потім би тата просив або діда і вони б мені купили машину, я завжди довго прошу і мені купують все. А можна ще з магазину не виходити і тоді мама купить, якщо це не дуже дорого".

Ян Д. (після навчання): "Цей хлопець нешанобливий. Так не можна себе поводити, у мами немає грошей на дорогу машину. Можна купити маленьку машину - вона дешева. І маму треба слухатися, якщо в неї немає грошей, то неможна просити щось купити — так негарно".

Вова С.(до навчання) після ознайомлення з проблемною ситуацією А (див. додаток №3) відповів: "Я б не розмовляв з татом, раз він такий, не хоче погратися і ніколи б йому не робив, коли він просить".

Вова С.(після навчання): Я б запитав у тата чого він сумний, чого в нього настрій поганий, якщо в нього болить голова я принесу йому чай, посиджу біля нього, пригощу цукерками, щось хороше розкажу, а потім піду гратися, щоб він відпочивав".

Наступним етапом нашого контрольного експерименту було проведення педагогічного спостереження за взаєминами дітей та батьків у ранкові та вечірні години, а також бесіди з вихователями, анкетування батьків з метою детального з'ясування рівня сформованості у дітей старшого дошкільного віку поваги до батьків та ефективності застосованої нами методики. Як видно з таблиці, в експериментальній групі відбулися певні позитивні зрушення у ставленні до батьків, що свідчить про виявлення дієвого компонента поваги стосовно батьків. (Див. таблицю № 5).

Таблиця № 5

Аналіз результатів педагогічного спостереження

Група	№	Прізвище, ім'я	Привітність у спілкуванні з батьками	Вживання пестливих слів	Виявлення турботи про батьків, допомоги	Слухняність	Розуміння емоційного стану батьків
1	2	3	4	5	6	7	8
Експериментальна група	1.	Бобер Карина	+-	+-	+-	+-	+-
	2.	Грозенко Олександра	-	-	-	+-	+-
	3.	Даниленко Ян	+-	+-	+-	-	+-
	4.	Деременко Микита	+	+-	+	+-	+-
	5.	Дибань Костя	+	+-	+	+-	+-

6.	Євдокименко Ярослав.	+-	+-	+-	-	+-
7.	Коцюба Катерина	+	+	+	+-	+-
8.	Лященко Дмитро	+-	+-	+-	+-	-
9.	Міщенко Данило	+-	+-	+-	+-	+
10.	Омелянчук Наталія	+	+	+-	+	+
11.	Семеха Денис	+-	+-	+-	-	+-
12.	Столярчук Володимир	+-	+-	+-	+-	+
13.	Шолудько Роман	+-	+-	+-	-	-
14.	Ярецька Марина	+	+	+-	+	+
15.	Якімова Світлана	+-	+-	+-	+-	+-

Умовні позначення

- + - постійність виявлення моральної якості по відношенню до батьків;
- +- - непостійність виявлення моральної якості по відношенню до батьків;
- - дитині не притаманне дане почуття чи моральна якість, або виявляється рідко.

Як свідчать дані педагогічного спостереження у дітей експериментальної групи зменшилася кількість зустрічей батьків запитанням типу: «Чому не купила. Що принесла, А коли купиш?». і т.д. Діти самостійно, без втручання дорослих, почали оцінювати поведінку ровесників з батьками, виносити свої судження (Наталя О.. «Ти не поважаєш свого тата - просити щось купити взагалі негарно, може в нього грошей немає ». Костя Д.: "Микита вчора сказав мамі погане слово, так не ввічливо, мамі треба говорити тільки красиві слова і слухатися, він не любить свою маму - не дав їй руку, а побіг"). В результаті попередньо проведеної роботи серед старших дошкільників експериментальної групи зросла кількість вживаних пестливих форм стосовно батьків, збільшився інтерес до емоційного стану близьких дорослих, спостерігалось зростання проявів турботи по відношенню до батьків.

Більшість фактів підтвердилися і під час анкетування батьків, так аналіз анкетування показав, що безкорисна привітність з батьками зросла з 10 до 64% і лише 36% старших дошкільників цієї групи (з 90%, за даними констатуючого

експерименту) привітні з батьками через домінування егоїстичних мотивів поведінки. В той час, як в контрольній групі безкорисна привітність з батьками зросла лише на 11%.

Вживання пестливих форм під час спілкування з батьками в експериментальній групі набуло масового характеру, що підтвердилося в результаті бесід з педагогами, 80% батьків експериментальної групи відповіли, що діти часто або майже постійно вживають пестливі форми, при чому крім пестливих форм іменників "тато", "мама" в лексиконі дітей з'явилися слова "кицюня, сонечко, лялечка, миленька, зайчик, лапочка" та ін. 20% дітей цієї групи, за результатами анкетування батьків, вживають пестливі форми рідко, найчастіше у хвилини піднесеного настрою.

Серед респондентів контрольної групи постійність вживання пестливих форм у спілкуванні з батьками зросла лише на 14% , незмінним залишився словник. 47% дітей контрольної групи вживають пестливі слова по відношенню до батьків рідко, найчастіше у хвилини піднесеного настрою та 32% батьків контрольної групи констатували, що діти дуже рідко або майже не вживають зовсім, в той час, як в експериментальній групі жоден з батьків про цей факт не заявив. На запитання: "Чи виявляє ваша дитина співчуття до вас? При яких обставинах частіше?" 34% батьків експериментальної групи відповіли, що співчуття більш-менш стійке переживання, яке виявляють діти по відношенню до батьків в різних життєвих ситуаціях переважно самостійно; 54% батьків даної групи відповіли, що співчуття дитина виявляє лише за умови вказівки когось із дорослих та 12 % дітей цієї групи виявляють співчуття за умови яскравих ознак внутрішнього дискомфорту батьків — сльози, що в порівнянні з даними констатуючого експерименту зменшилося на 28%.

В контрольній групі показники наступні: лише 16% респондентів цієї групи зазначили, що співчуття більш-менш стійке переживання, яке виявляють діти по відношенню до батьків в різних життєвих ситуаціях переважно самостійно (різниця в порівнянні з констатуючим експериментом становить лише 9%), у 54% дітей цієї групи співчуття викликають сльози близьких

дорослих, решта дітей - 31% виявляє співчуття до батьків в результаті спонукання з боку дорослих.

Анкетування батьків експериментальної групи довело, що збільшилося виявлення уваги і турботи серед старших дошкільників цієї групи, так 14% дітей даної групи самостійно пропонують власну допомогу, 79% - допомагають батькам за їх проханням, або спонуканням когось з дорослих і лише 7% дітей (в порівнянні з 40%, за даними констатуючого експерименту) в більшості випадків від допомоги батькам ухиляються.

Дані контрольної групи майже не змінилися: 86% дітей групи здійснюють допомогу батькам за нагадуванням або спонуканням дорослих; 14% дітей вищезгаданої групи від допомоги батькам ухиляються або ж працюють без особливого ентузіазму.

За даними анкетування батьків дещо підвищився рівень слухняності серед старших дошкільників експериментальної групи, хоча високий рівень слухняності батькам притаманний лише 13% дошкільників цієї групи, на 47% збільшилася група дошкільників, які на вимогу близьких дорослих хоча й капризують, але погоджуються, після певних пояснень та вмовлянь. Завдяки проведеній роботі на 40% зменшилася група старших дошкільників, що рідко проявляють слухняність, намагаються зробити по-своєму, іноді присутні прояви бунтарства, істерик.

Серед дітей контрольної групи найбільшу кількість становлять діти, які рідко проявляють слухняність, виявляють бунтарство - їх 74%, що на 11 % менше, ніж під час констатуючого експерименту, а також 26% дітей, що на вимогу близьких дорослих хоча й капризують, але погоджуються. Високий рівень слухняності не притаманний жодному з респондентів контрольної групи, за даними анкетування батьків. Таким чином показники слухняності серед старших дошкільників контрольної групи залишилися майже без змін.

На основі зіставлення показників, отриманих з різних джерел, в результаті бесід з дітьми, аналізу шляхів вирішення ними проблемних ситуацій, результатів анкетування батьків, даних педагогічного спостереження та бесід з

педагогами, нами, як і під час констатуючого експерименту, було розподілено дітей на III групи за рівнем сформованості поваги до батьків.

I група характеризується високим рівнем поваги до батьків.

Діти цієї групи постійно привітні у ставленні до батьків, під час спілкування з ними постійно вживають пестливі форми, регулярно або часто виявляють безкорисливу допомогу рідним, самостійно усвідомлюють і відповідно швидко реагують на внутрішній стан батьків. Високому рівню поваги до батьків відповідає високий рівень слухняності; мотиви моральної поведінки стосовно батьків дітей цієї групи мають альтруїстичне спрямування.

За результатами контрольного експерименту високому рівню поваги до батьків відповідає 14% старших дошкільників експериментальної групи. В контрольній групі дітей з високим рівнем поваги не спостерігається.

II група старших дошкільників характеризується середнім рівнем сформованості поваги до батьків.

Дітям даного рівня притаманне неповне усвідомлення самого поняття "повага до батьків", відповідно неповні знання про норми моральної поведінки з батьками; розуміння внутрішнього стану близьких дорослих відбувається, як правило, через вказівку; дієві складові поняття "повага" по відношенню до батьків дитина виявляє нерегулярно, частіше за нагадуванням або переконанням дорослих, хоча оцінні судження стосовно поведінки з батьками однолітків, дійових осіб проблемних ситуацій у дітей цієї групи сформовані, однак самі нерідко чинять невірні, не помічають недоліків у власній поведінці; на зауваження дорослих реагують, але при цьому намагаються переконати у власній правоті.

За даними констатуючого експерименту до групи середнього рівня поваги до батьків належить 74% старших дошкільників експериментальної групи та 60% дітей контрольної групи.

III група дітей відповідає низькому рівню поваги до батьків.

Діти вищезгаданої групи мають туманні уявлення про повагу до батьків, норми моральної поведінки з ними, характеризуються низьким рівнем

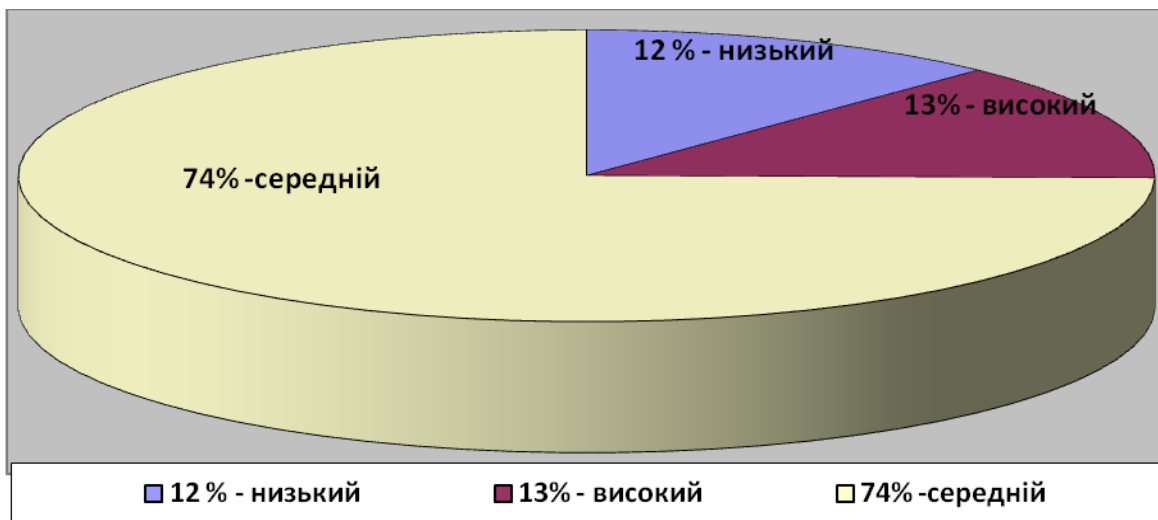
слухняності, неадекватністю реакцій на зауваження та вимогу батьків; нездатні до постійного і усвідомленого виявлення турботи про батьків, надання допомоги, усвідомлення стану батьків та відповідного реагування. У спілкуванні з батьками, як правило, ці діти агресивні, непривітні, рідко вживають лестливі слова. Рідкі прояви уваги та турботи до батьків зумовлені егоїстичними мотивами.

Низький рівень поваги до батьків притаманний 12% дітей експериментальної та 40% дітей контрольної групи.

Аналіз отриманих даних дає можливість побудувати секторні діаграми з метою порівняння рівнів сформованості поваги до батьків у старших дошкільників експериментальної та контрольної груп за результатами контрольного експерименту.

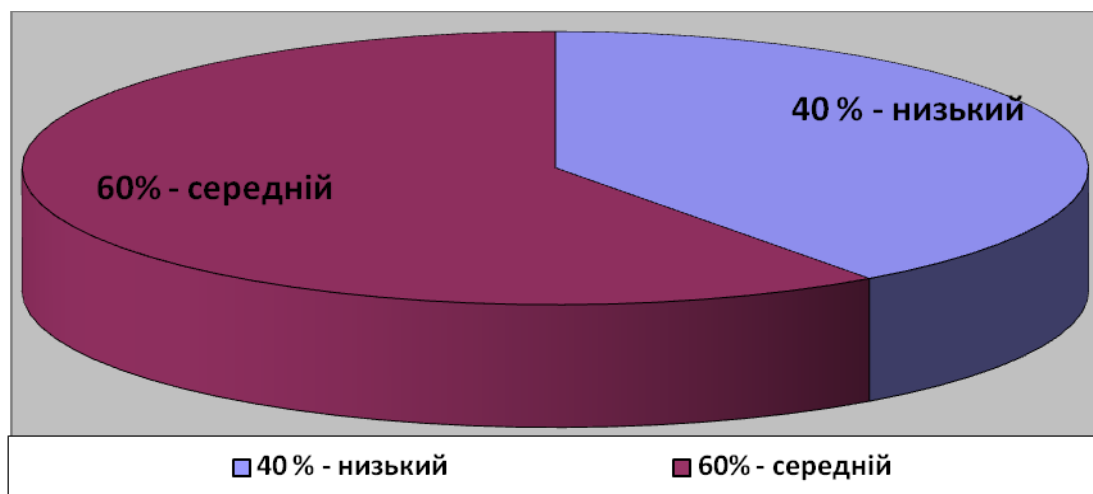
Секторна діаграма №3

Рівнів сформованості поваги до батьків у старших дошкільників експериментальної групи

Секторна діаграма №4

Рівнів сформованості поваги до батьків у старших дошкільників контрольної групи

За даними контрольного експерименту за всіма критеріями і показниками у старших дошкільників експериментальної групи відбулися відчутні позитивні зміни, що вплинули на загальну характеристику сформованості поваги до батьків.

Порівняльні дані рівнів сформованості поваги до батьків у дітей експериментальної та контрольної груп на різних етапах експерименту подано в таблиці № 6.

Таблиця № 6

Порівняльні дані рівнів сформованості поваги до батьків у старших дошкільників експериментальної та контрольної груп на різних етапах дослідно-експериментальної роботи (%)

Етапи Експерименту	Групи	Рівні сформованості поваги до батьків		
		Високий	Середній	Низький
Констатуючий	ЕГ	-	47%	53%
	КГ	-	53%	47%
Контрольний	ЕГ	13%	74%	12%
	КГ	-	60%	40%

Як свідчать дані таблиці, в експериментальній групі відбувся значний перерозподіл дітей щодо рівнів сформованості поваги до батьків. Якщо на констатуючому етапі на високому рівні сформованості поваги до батьків не перебувала жодна дитина, то на контрольному етапі експерименту до високого рівня сформованості поваги до батьків віднесено 13% старших дошкільників експериментальної групи. Середній рівень сформованості поваги до батьків у дітей цієї групи до початку навчання було виявлено у 47% старших дошкільників, в результаті проведеної роботи група дітей з середнім рівнем сформованості поваги до батьків збільшилася до 74%. На низькому рівні сформованості поваги до батьків до початку експериментальної роботи знаходилося 53% дітей, в результаті застосованої нами методики ця група з низьким рівнем поваги до батьків зменшилася до 12%.

Деякі незначні зміни, як це видно з таблиці, відбулися й у дітей контрольної групи. Але до високого рівня сформованої поваги до батьків, як і на констатуючому етапі, не піднялася жодна дитина даної групи. На середньому рівні сформованої поваги до батьків виявилось 60% (під час констатуючого експерименту - 53%). Відзначимо, що у процесі формування поваги до батьків за традиційними методиками також зменшилася кількість дітей, які перебували на низькому рівні сформованої поваги до батьків - з 47% на констатуючому етапі до 40% на контрольному етапі проведеного експерименту.

Отже, отримані дані щодо рівнів сформованості поваги до батьків на контрольному етапі експериментальної роботи свідчать про ефективність застосування розробленої та апробованої нами методики формування поваги до батьків у старших дошкільників, що спирається на високий виховний потенціал спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури.

ВИСНОВКИ ДО II РОЗДІЛУ

Результати дослідження стану практики з формування у дітей поваги до батьків засвідчили, що державний стандарт дошкільної освіти в Україні

приділяє значну увагу формуванню поваги до батьків у підростаючого покоління як одного з компонентів гуманної особистості на сучасному етапі національного виховання. Натомість дошкільні навчальні заклади проводять недостатню роботу з вирішення даного питання, про що свідчить відсутність систематичності в роботі вихователів з формування поваги до батьків, недостатній рівень компетентності педагогів з даного питання, неналежний рівень співпраці з родинами, пасивність батьків, недостатність методичної літератури щодо використання художньої літератури у формуванні поваги до батьків у дітей дошкільного віку.

Здійснення експериментальної роботи передбачало проведення відповідної підготовчої роботи - спеціальний відбір творів дитячої художньої літератури, що в подальшому використовувалися в експериментально-дослідній роботі з метою формування у старших дошкільників поваги до батьків. Під час добору вищезгаданих творів дитячої художньої літератури, ми керувалися принципами: високої виховної функції літературного твору; доступності дітям художнього твору, простоти і ясності композиції; цікавості та динамічності сюжету; відповідності мови твору літературним нормам.

У процесі констатуючого експерименту на основі зіставлення показників, отриманих з різних джерел, в результаті бесід з дітьми, аналізу шляхів вирішення ними проблемних ситуацій, результатів анкетування батьків, даних педагогічного спостереження та бесід з педагогами старші дошкільники були умовно розподілені на III групи за рівнем сформованості поваги до батьків: діти з високим, середнім та низьким рівнями сформованості досліджуваної якості. Це дало змогу констатувати, що старшим дошкільникам обох досліджуваних груп, де формування поваги до батьків відбувалося за традиційними методиками, притаманний лише середній та низький рівні сформованості даної моральної якості, причому на низькому рівні сформованості поваги до батьків перебувала половина дітей (53% в ЕГ та 47% в КГ).

Задля формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку було розроблено методика освітньо-виховної роботи, що ґрунтується на

високих виховних можливостях спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури і складається з III взаємопов'язаних етапів, кожен з яких має свою мету і реалізується через обрані методи.

Принципами організації формуючого експерименту були: принцип опори на високі виховні можливості художньої літератури; принцип емоційно-виразного читання твору, повторності читання і використання одного й того ж художнього твору в різних видах діяльності; принцип поєднання колективної форми роботи по формуванню поваги до батьків з індивідуальною; принцип особистісно-зорієнтованого виховання моральної якості поваги до батьків; принцип свідомості і активності, реалізація якого полягає у включенні дітей в активну пізнавальну діяльність за змістом художнього твору (інсценізації, ігри-драматизації, літературні вечори, малювання за змістом художнього твору з наступним розповіданням за власними малюнками); принцип оцінювального ставлення дітей до поведінки і вчинків героїв художніх творів.

Проведене дослідження під час контрольного експерименту виявило позитивні зміни в формуванні поваги до батьків серед старших дошкільників експериментальної групи, про що свідчать кількісні показники проведених зрізів рівнів сформованості поваги до батьків, так в експериментальній групі відбувся значний перерозподіл дітей щодо рівнів сформованості поваги до батьків. Якщо на констатуючому етапі на високому рівні сформованості поваги до батьків не перебувала жодна дитина, то на контрольному етапі експерименту до високого рівня сформованості поваги до батьків віднесено 13% старших дошкільників експериментальної групи. Середній рівень сформованості поваги до батьків у дітей цієї групи до початку навчання було виявлено у 47% старших дошкільників, в результаті проведеної роботи група дітей з середнім рівнем сформованості поваги до батьків збільшилася до 74%. На низькому рівні сформованості поваги до батьків до початку експериментальної роботи знаходилося 53% дітей, в результаті застосованої нами методики ця група з низьким рівнем поваги до батьків зменшилася до 12%.

Деякі незначні зміни відбулися і у дітей контрольної групи. Але до високого рівня сформованості поваги до батьків, як і на констатуючому етапі, не піднялася жодна дитина даної групи. На середньому рівні сформованості поваги до батьків виявилось 60% (під час констатуючого експерименту - 53%). 40% дітей контрольної групи на контрольному етапі проведеного експерименту з 47% (на констатуючому етапі) залишилися на низькому рівні сформованості поваги до батьків.

Таким чином, дані контрольного експерименту підтвердили слушність робочої гіпотези, ефективність запропонованої нами методики формування поваги до батьків та доцільність використання спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури, як методу формування поваги до батьків у старших дошкільників.

ВИСНОВКИ

Аналіз світової наукової філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної літератури з проблеми формування поваги до батьків засвідчив, що у працях учених значну увагу приділено означеному питанню: здавна воно було об'єктом наукових досліджень філософів, педагогів, психологів. Водночас окреслене питання продовжує залишатися актуальністю сьогодення, зумовлюючи психологічну, педагогічну та соціальну проблеми, які передбачають окреслення основних виховних завдань, що викладені у Законах України "Про освіту", "Про дошкільну освіту", Базовому компоненті дошкільної освіти в Україні та інших законодавчих актах. Стратегія вирішення цих завдань спрямована на виховання гуманної особистості шляхом забезпечення духовної єдності поколінь, засвоєння моральних цінностей, ідеалів, норм взаємовідносин між близькими людьми і в суспільстві.

Вивчення наукових джерел дало змогу окреслити психолого- педагогічні аспекти проблеми формування поваги до батьків, розкриті у працях Я.Коменського, Й.Песталоцці, К.Ушинського, Ж.Руссо, В.Белінського, А.Макаренка, М.Стельмаховича, В.Сухомлинського, Т.Алексєєнко, Л.Повалій та інших вчених. Аналіз етичної, психолого-педагогічної літератури дав змогу трактувати повагу до батьків як одну з найважливіших норм суспільної моралі, що складається з цілого комплексу інших моральних якостей і включає в себе когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльніший компонент.

На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії сформованості поваги до батьків у старших дошкільників, що ґрунтуються на знанні дитиною моральних норм, понять про шанобливе ставлення до батьків, відповідно загально визнаним гуманістичним принципам і полягають у ставленні, діях та мотивах дитини по відношенню до батьків, та показники сформованості у дітей поваги до батьків (знання правил моральної поведінки з батьками, усвідомлення дітьми поняття "повага до батьків"; привітність та доброзичливість у спілкуванні з батьками, вживання пестливих слів; самостійність усвідомлення внутрішнього стану близьких людей, здатність до

співчуття та співпереживання; вміння поступатися своїми бажаннями, адекватність реагувань на вимогу чи зауваження батьків; виявлення слухняності батькам; регулярність виявлення турботи, безкорисливої допомоги батькам.

Дослідження засобів формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку дозволило визначити художню літературу як джерело сильних переживань, що позначаються на поведінці дитини, її ставленні до оточуючих. Завдяки спеціально відібраним творам дитячої художньої літератури у дітей формуються знання про батьків, їх роль в суспільстві та в житті кожної людини. Переживання дитини під час слухання твору, емоційна оцінка характеру і дій героя формує у дитини образ моральної поведінки, поняття про норми поведіння з батьками, відбувається накопичення дитиною елементарного морального досвіду, бажання наслідувати позитивний образ.

З'ясування стану практики дозволило відмітити, що державний стандарт дошкільної освіти в Україні приділяє значну увагу формуванню поваги до батьків у підростаючого покоління, як одного з компонентів гуманної особистості на сучасному етапі національного виховання. Натомість дошкільні навчальні заклади проводять недостатню роботу з вирішення даного питання, про що свідчить відсутність систематичності в роботі вихователів з формування поваги до батьків, недостатній рівень компетентності педагогів з даного питання, неналежний рівень співпраці з родинами, пасивність батьків, недостатність методичної літератури щодо використання художньої літератури у формуванні поваги до батьків у дітей дошкільного віку.

За розробленими критеріями у процесі констатуючого експерименту на основі зіставлення показників, отриманих з різних джерел, в результаті бесід з дітьми, аналізу шляхів вирішення ними проблемних ситуацій, результатів анкетування батьків, даних педагогічного спостереження та бесід з педагогами діти контрольної та експериментальної групи були умовно розподілені на III підгрупи за рівнем сформованості поваги до батьків: діти з високим, середнім та низьким рівнями сформованості досліджуваної якості. Це дало змогу

констатувати, що старшим дошкільникам притаманний лише середній та низький рівні сформованості даної моральної якості, причому на низькому рівні сформованості поваги до батьків перебувала половина дітей (53% в ЕГ та 47% в КГ).

З метою формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку було розроблено методику освітньо-виховної роботи, що ґрунтувалася на високих виховних можливостях спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури і складалася з III взаємопов'язаних етапів, кожен з яких мав свою мету, що реалізувалася через обрані методи. Під час добору творів дитячої художньої літератури ми керувалися принципами: високої виховної функції літературного твору; доступності дітям художнього твору, простоти і ясності композиції; цікавості та динамічності сюжету; відповідності мови твору літературним нормам. Принципами організації формуючого експерименту були: принцип опори на високі виховні можливості художньої літератури; принцип емоційно-виразного читання твору, повторності читання і використання одного й того ж художнього твору в різних видах діяльності; принцип поєднання колективної форми роботи по формуванню поваги до батьків з індивідуальною; принцип особистісно-зорієнтованого виховання моральної якості поваги до батьків; принцип свідомості і активності, реалізація якого полягала у включенні дітей в активну пізнавальну діяльність за змістом художнього твору (інсценізації, ігри-драматизації, літературні вечори, малювання за змістом художнього твору з наступним розповіданням за власними малюнками); принцип оцінювального ставлення дітей до поведінки і вчинків героїв художніх творів.

Проведене дослідження засвідчило позитивні зміни у дітей експериментальної групи, про що свідчать кількісні показники проведених зрізів рівнів сформованості поваги до батьків: відбувся значний перерозподіл дітей щодо рівнів сформованості поваги до батьків. Якщо на констатуючому етапі на високому рівні сформованості поваги до батьків не перебувала жодна дитина, то на контрольному етапі експерименту до високого рівня

сформованості поваги до батьків віднесено 13% старших дошкільників експериментальної групи. Середній рівень сформованості поваги до батьків у дітей цієї групи до початку навчання було виявлено у 47% старших дошкільників, в результаті проведеної роботи група дітей з середнім рівнем сформованості поваги до батьків збільшилася до 74%. Низький рівень сформованості поваги до батьків до початку експериментальної роботи був притаманний 53% дітей, проте в результаті застосованої нами методики група з низьким рівнем поваги до батьків зменшилася до 12%. Певні зміни відбулися і у дітей контрольної групи. Проте до високого рівня сформованості поваги до батьків, як і на констатуючому етапі, не піднялася жодна дитина даної групи. На середньому рівні сформованості поваги до батьків виявилось 60% (під час констатуючого експерименту - 53%). 40% дітей контрольної групи на контрольному етапі проведеного експерименту з 47% (на констатуючому етапі) залишилися на низькому рівні сформованості поваги до батьків. Отже, дані контрольного експерименту підтвердили слушність робочої гіпотези про ефективність та доцільність методики формування поваги до батьків, що ґрунтується на використанні спеціально відібраних творів дитячої художньої літератури, як засобу формування поваги до батьків у старших дошкільників.

Викладені у дослідженні результати не розглядаються як вичерпні, такі, що повністю вирішують проблему формування поваги до батьків. Досягнуті в процесі експериментального дослідження позитивні результати розкривають перспективу подальшої роботи в цьому напрямку за умови тісної співпраці з родинами та постійного використання невичерпного джерела високих виховних можливостей художньої літератури під безпосереднім цілеспрямованим керівництвом дорослого.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т. У чому сутність гуманних взаємин батьків і дітей? // Рідна школа. – 2001. - № 3. – С.33-36.
2. Алексеєнко Т. Щире батьківське слово. // Сім'я. – 1997. - № 5. – С.6-7.
3. Алексеєнко Т. Первинна соціалізація дитини у родинному середовищі. // Дошкільне виховання. – 1997. - №6. – 12 – 13с.
4. Артемова Л.В. Театр і гра. Вдома, у дитячому садку, в школі. – Пер. з рос. Вид. 2-ге. – К.: Томіріс, 2002. – 291 с.
5. Базова програма розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л.Кононко. 3-тє вид., випр. К.: Світич, 2009. 430 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України № 33 від 12.01.2021 р. / Міністерство освіти і науки України.
URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
7. Бех І.Д. Виховання особистості: У 2 кн. Кн.. 1: Особистісно орієнтований підхід: теоретико-технологічні засади: Наук. видання. – К: Либідь, 2003. – 280 с.
8. Бех І.Д. Особистісно зорієнтоване виховання: Наук.-метод. посібник. – МО України. ІЗМН. – К: ІЗМН, 1998. – 204 с.
9. Беленька Г. В. Підготовка вихователів до роботи з дітьми шостого року життя // Особливості освіти дітей шестирічного віку: проблеми, пошуки, досвід, знахідки. – К.: КМПУ імені Б.Д. Грінченка, 2004. – С. 7 – 9.
10. Беленька Г.В. Навчання через казку // Дошкільне виховання / Палітра педагога. – 2004. – № 1. – С. 14 – 17.
11. Богуш А.М. Духовні цінності в контексті сучасної парадигми виховання // Виховання і культура. – 2001. – № 1(1) – С. 4 – 10.
12. Богуш А.М., Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у дітей старшого дошкільного віку. – Одеса.: ПНЦ АПН України, 2002. – 239 с.

- 13.Боришевський М.Й. Моральні переконання та їх формування у дітей. – К., 1979. – 48 с.
- 14.Бріцина О.Ю. Українська народна казка. – К.: Наук.думка, 1989. – С.21.
- 15.Великий сучасний словник сучасної української мови: 250000 / Вячеслав Тимофійович Бусел (уклад. та голов. ред.). – К.; Перун, 2005. – 1728 с.
- 16.Гавриш Н.В. Художнє слово і дитяче мовлення. – К.: Редакції загальнопедагогічних газет, 2005. – 128 с.
- 17.Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.– 376 с.
- 18.Гуменникова Т.Р. Українські національні традиції як засіб формування першооснов моральної культури / *Поч. школа.* 1996. № 1. С.4
- 19.Державна національна програма «Освіта. Україна ХХІ століття». *Освіта.* 1993. № 44—46.
- 20.Дитина в дошкільні роки. Програма розвитку, навчання та виховання дітей. - Запоріжжя: ЛПС. Лтд, 2000.
- 21.Дитина. Програма виховання і навчання дітей дошкільного віку. - К.: Освіта, 1993. 269 с.
- 22.Дитина: Орієнтовний зміст виховання і навчання дітей 3-7 років у дитячих закладах. К., 1992.
- 23.Дитина: Освітня програма для дітей від 2 до 7 років / Наук. кер. проекту Огнев'юк В.О.; авт. кол. Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко [та ін.]; наук. ред.: Г. В. Беленька, М. А. Машовець ; Мін. осв. і науки Укр.; Київ. ун-т ім. Грінченка. К.: Київ. ун-т ім. Грінченка, 2020. 440с.
- 24.Дитина: Освітня програма для дітей від двох до семи років [Текст] / наук. кер. проекту В. О. Огнев'юк; авт. кол.: Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко та ін. К : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2016. 304 с.
- 25.Дунаєвська Л.Ф.Українська народна соціально-побутова казка. – К.: Вища шк., 1987. – С.110.

26. Емоційний розвиток дитини / Упоряд.: С. Максименко, К. Максименко, О. Главник – К.: Мікрос-СВС, 2003. – 112 с. – (Психол. інструментарій).
Бібліогр.: с. 106.
27. Закон України "Про дошкільну освіту". К.: Дошкільне виховання. 2001. 33 с.
28. Закон України "Про освіту" . *Голос України*. 1996. 25 квітня. С.2.
29. Закон України «Про дошкільну освіту»: Дошкільна освіта в Україні: Нормативно-правове регулювання / Упоряд. Л. Гураж, Т. Вороніна. К.: Вид. дім «Шкіл. світ»: Вид. Л. Галіцина, 2006. 120 с.
30. Збірник законодавчих і нормативних актів про дошкільну освіту / Упорядники К. Л. Крутій, Н. В. Погрібняк. 4-те видання. Доповнене. Запоріжжя: ТОВ "Ліпс" ЛТД, 2012. 336 с.
31. Історія дошкільної педагогіки. – Хрестоматія. / Упорядник Борисова З. Н., Смаль В. З. – К.: Вища школа, 1974. – 320 с.
32. Історія дошкільної педагогіки: Хрестоматія / Упоряд. З. Н. Борисова, В. З. Смаль. К., 1990.
33. Коментар до Базового компонента дошкільної освіти в Україні: Наук.-метод. посіб. / Наук. ред. О. Л. Кононко. – К.: Ред. журн. «Дошкільне виховання», 2003. – 243 с.
34. Кононко О. Л. Соціально-емоційний розвиток особистості у дошкільному дитинстві: Навч. Посібник для вищ. навч. закладів. – К.: Освіта, 1998. – 255 с.
35. Концепція освіти дітей раннього та дошкільного віку / Національна академія педагогічних наук України. Київ: ФОП Ференець В. Б., 2020. 44 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/12ta1d3vfwTtFhITpMTcJ-NO3SISU47Gd/view>
36. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Освіта, 1986. – 609 с.

- 37.Крок за кроком в Україні: Посібник для батьків дошкільнят та соціальних педагогів / Л.В. Артемова, О.І. Кульчицька, Н.М. Голота, Г.В. Сухорукова; За заг. ред. С. Чередниченко. – К.: Кобза, 2003. – 384 с.
- 38.Кузьменко В.У. Психолого-педагогічні основи розвитку індивідуальності дитини від 3 до 7 років: Автореф. дис...д-ра психол. наук: 19.00.07 / НПУ ім. М.П.Драгоманова. – К., 2006. – 41 с.
- 39.Люблінська Г.О. Дитяча психологія. – К.: Вища школа, 1974. – 355 с.
- 40.Малятко. Програма виховання дітей дошкільного віку. – К., 1999. – 286с.
- 41.Монке О.С. Формування оцінно-етичних суджень у художньо-мовленнєвій діяльності дітей старшого дошкільного віку.: Дис.канд.пед.наук. – О., 2002. – 228 с.
- 42.Наказ Міністерства освіти і науки України від 12 січня 2021р. №33 "Про затвердження Базового компонента дошкільної освіти (державного стандарту дошкільної освіти) нова редакція". URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-zatverdzhennya-bazovogo-komponenta-doshkilnoyi-osviti-derzhavnogo-standartu-doshkilnoyi-osviti-nova-redakciya>
- 43.Національна доктрина розвитку освіти: Дошкільна освіта в Україні: Нормативно-правове регулювання / Упоряд. Л.Гураж, Т.Вороніна. К.: Вид.дім «Шкіл.світ»: Вид.Л.Галіцина, 2006. 120 с.
- 44.Новий тлумачний словник української мови. – У 4-х т. / Укл. Яременко В.В., Сліпушко О.М. – К.: Аконт, 1999. – Т.3. – 927 с.
- 45.Островська Л.Ф. Сімейне виховання дошкільників. – К.: Рад.школа, 1997. – 142 с.
- 46.Педагогічний словник / За ред. М.Д. Ярмаченка. – К.: Пед. думка, 2001. – 514 с.
- 47.Петренко О.Б. Виховання любові до матері у педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського. – Автореф.дис.канд.пед.наук. – К., 1997. – 24 с.
- 48.Повалій Л.В. Виховання у підлітків поваги до батьків засобами етнопедагогіки.: Дис.канд.пед.наук. – К., 1999. – 207 с.

49. Положення про заклад дошкільної освіти: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 березня 2003 р. № 305 (в редакції постанови Кабінету Міністрів України від 27 січня 2021 р. № 86). / Кабінет міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/86-2021-п#Text>
50. Поніманська Т.І., Козлюк О.А., Марчук Г.В. Виховання людяності (до Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у світі»). – К.: Міленіум, 2008. – 136 с.
51. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Академвидав, 2004. – 456 с.
52. Поніманська Т.І. Моральне виховання дошкільників. – К.: Вища школа, 1993. – 111 с.
53. Руденко Ю.Д. Українська козацька педагогіка: відродження, пошуки, перспективи. // Рідна школа. – 1994. - № 5. – С.13-18.
54. Русова С.Ф. Вибрані педагогічні твори. – К.: Освіта, 1996. – 304 с.
55. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. – С.43-50.
56. Семез А. Бути добрими дітьми своїх батьків і матерів. // Дошкільне виховання. – 1998. - № 5. – 19 с.
57. Стельмахович М.Г. Українська родинна педагогіка. – Навч. посібник. – К.: ІСДО, 1996. – 288 с.
58. Струманський В.П. Морально-ціннісне орієнтування виховної роботи // Педагогіка і психологія. – 1997. - № 1. – С.137-144.
59. Сухомлинський В.О. Рідне слово / Вибрані твори: У 5-ти т. – К.: Рад.шк., 1977. – Т.3. – 670 с.
60. Сухорукова Г.В. Основи образотворчого мистецтва і методика організації образотворчої діяльності дітей дошкільного віку / Навчальна програма. – К., 1999. – 68 с.
61. Фасолько Т.С. Виховання відповідальної поведінки у дітей старшого дошкільного віку.: Дис. канд. пед. наук. – Рівне, 1999. – 174 с.

62. Федорова М. Формування культури поведінки у старших дошкільнят. // Дошкільнє виховання. – 2002. - № 12. – С.8-9.
63. Філософія: Навч. посібник / М.К. Іванова, В.О. Мітіна, А.М. Пекарник та ін.; Кер. автор. колект. М.С. Свідло. – К.: КДТУБА, 1996. – 468 с.
64. Хрестоматія з історії дошкільної педагогіки: Навч. посіб. / Від упорядників, вступні нариси та упорядкув. З.Н. Борисової, В.У. Кузьменко; За заг. ред. З.Н.Борисової. – К.: Вища шк., 2004. – 511 с.: іл.
65. Щербакова К.Й., Григоренко Г.І. У сім'ї росте дитина. – К.: Освіта, 1995. – 240 с.

ДОДАТКИ

Перелік додатків

1. Додаток №1. Запитання з метою визначення сформованості когнітивного компоненту поваги до батьків у старших дошкільників.
2. Додаток № 2. Проблемні ситуації типу "А як би ти вчинив?"
3. Додаток № 3. Проблемні ситуації.
4. Додаток № 4. Анкета для батьків.
5. Додаток № 5. Казки, що сприяють формуванню поваги до батьків.
6. Додаток № 6. Оповідання, що сприяють формуванню поваги до батьків.
7. Додаток № 7. Поетичні твори, що сприяють формуванню поваги до батьків.
8. Додаток № 8. Прислів'я та приказки про батьків, правила етичної поведінки з ними.
9. Додаток № 9. Гра-драматизація "Зайчикова пригода".
10. Додаток № 10. Літературний вечір "Світанковий сон".

Запитання з метою визначення сформованості когнітивного компоненту поваги до батьків у старших дошкільників

1. Що означає "поважати батьків"?
2. Чи поважаєш ти своїх батьків?
3. Як ти це робиш, як батьки знають, що ти їх поважаєш?
4. За що ти поважаєш своїх батьків?
5. Що ти робиш коли хтось з батьків хворіє, приходять втомлений або має поганий настрій?

Проблемні ситуації типу "А як би ти вчинив?"

Ситуація А

Тобі подарували шоколадку. Що ти з нею робитимеш?

Ситуація Б

Тато не дозволяє тобі дивитися улюблений мультфільм. Що ти будеш робити: надуєшся і не будеш розмовляти з татом?

Почнеш плакати, протестувати?

Будеш жалітися мамі?

Знайдеш собі інше заняття чи спокійно підеш гратися?

Проблемні ситуації

Ситуація А

Тато прийшов додому чимось схвильований. Петрусь дістав швиденько нову гру і просить татка пограти з ним. Але засмучений тато відмовився, пояснивши, що в нього неприємності. Тоді Петрусь почав смикати його, тупотіти ногами, кричати, щоб привернути до себе увагу.

Чи правильно вчинив хлопчик?

Що б ти зробив на місці Петрика?

Ситуація Б

Коля з мамою пішов до нового супермаркету. Там він побачив великий іграшковий джип, що сам міг їздити по кімнаті; в машині відчинялися дверцята, ззаду кріпилося запасне колесо, а вгорі - сирена. Колі дуже сподобався автомобіль, але мама пояснила, що це дуже дорога іграшка і в них немає на неї грошей. Тоді Коля схопив машину, впав на підлогу і почав голосно плакати.

Чи правильно поводить себе хлопчик?

Як треба поводити себе в таких ситуаціях?

Ситуація В

Тато, мама і Роман їхали до зоопарку на новому красивому автобусі. Поїздка була такою довгою, що у Романа почали боліти ноги. На зупинці вийшли пасажери і звільнилося одне місце. Хлопчик швиденько зайняв вільне місце і почав дивитися у вікно.

Чи правильно вчинив Роман?

Як би ти вчинив на його місці?

Ситуація Г

В дитячому садочку Катя пригостила Максимку великою шоколадною цукеркою. Максим спочатку хотів залишити цукерку мамі, потім відкусив шматочок, але цукерка була такою смачною, що Максим не витримав і з'їв навіть той шматочок, що спочатку залишив мамі.

Чи правильно зробив Максим?

Як би ти вчинив на місці хлопчика?

Анкета

1. Чи привітна дитина з вами у спілкуванні?

Привітна постійно, часто у спілкуванні вживає пестливі слова

Привітна, коли домагається чогось досягти.

2. Чи вживає дитина у зверненні до вас пестливі слова?

Майже постійно

Рідко

Які саме? _____

3. При яких обставинах найчастіше дитина виявляє співчуття до вас?

Коли бачить сльози

В різних життєвих ситуаціях: під час хвороби когось із батьків, пригніченого настрою

Коли на необхідність виявлення співчуття вкажуть інші

4. Коли виявляє дитина бажання вам допомагати?

Самостійно, без нагадувань пропонує свою допомогу.

За нагадуванням дорослих.

В більшості випадків від допомоги ухиляється.

5. Яким чином виявляє дитина слухняність?

Швидко реагує на зауваження і погоджується з вимогою батьків.

Капризує, але погоджується з вашою вимогою (можливо після вмовлянь).

З вашою вимогою погоджується рідко, сперечається, намагається зробити по-своєму; іноді бувають прояви істерії.

Казки, що сприяють формуванню поваги до батьків

Батьківська наука. Українська народна казка.

Зозуля. Нанайська народна казка.

Материнська любов. Казка індіанців Південної Америки.

Подарунок. М.Пономаренко.

Три доньки. Татарська народна казка.

Оповідання, що сприяють формуванню поваги до батьків

А серце тобі нічого не наказало? В.Сухомлинський.

А що у вас? С.Михалков.

Батько й мати. В.Сухомлинський.

Добра дитина. (Вінок. Українська читанка./Упоряд. О.Г. Білоусенко.,1988.-503 с).

Кому ж іти по дрова? В.Сухомлинський.

Кораблик "Мама". М.Романіка.

Мама. (Вінок. Українська читанка./Упоряд. О.Г. Білоусенко. К.,1988. - 503с).

Мати. В.Поліщук.

Дрова. Д.Мигелик.

Найласкавіші руки. В.Сухомлинський.

Печиво. В.Осєєва.

Сиві волосинки. В.Сухомлинський.

Сини. В.Осєєва.

Скажи людині: "Доброго дня!" В.Сухомлинський.

Сьома дочка. В.Сухомлинського.

Хто більше любить маму? О.Пархоменко.

Чому сьогодні хліб черствий? В.Сухомлинський.

Яблуко в осінньому саду. В.Сухомлинський.

Як хлопці мед з'їли. В.Сухомлинський.

Поетичні твори, що сприяють формуванню поваги до батьків

Батько й мати. Б. Лепкий.
 Біля кого найтепліше? М.Людкевич.
 Вечір. М.Томенко.
 Все починається з мами. А.Костецький.
 Всі такі, як мама. Ю.Шкурлялик.
 Два сонечка. Б.Данилович.
 Для мами. Г.Бойко.
 Для тебе, нене! М.Підгірянкa.
 Добре з татом працювати.Н. Малик.
 Дуже люблю. К.Перелісна.
 Кого я люблю. М. Підгірянкa.
 Мала рука. К.Перелісна.
 Мама. В.Гринько.
 Мама. М.Підгірянкa.
 Мамина колискова.М.Підгірянкa.
 Мамині руки. В.Грінчак.
 Матінку кохаю. У.Кравченко.
 Мати. І.Гнатюка.
 Мати - то сонечко рідне. І. Гнатюк.
 Мій тато. Р.Завадович.
 Мій татко. В.Крищенко.
 Моїй мамі. М. Познанська.
 Моя мама. М.Підгірянкa.
 Найкращий дарунок. Т.Коломієць.
 Очі моєї мами. В.Бараускас.
 Перше слово. І.Січовик.

 Побажання. К.Перелісна.
 Поклін батькам.В.Щурат.
 Просто. А.Костецький.
 Рідний дім. Є. Желєзнякова.
 Рукавички. А.Костецькій.
 Світанковий сон. А.Бортник.
 Синівська любов.Р.Завадович.
 Сонечкова мама. А.Костецький.
 Тато. О.Кобець.
 Тільки мама. В.Лучук.
 Уклонюся. К.Перелісна.
 У мамин день. Р. Завадович.
 Хай матуся відпочине. І.Січовик.
 Хто це? О.Попов.
 Чи є в світі що світліше... І.Блажкевич.

Шана старшим. (Золотий колосок./ Упоряд.: Н. Дзюбишина-Мельник. К., 1994.- 18 с.).

Що кому сниться. В. Крищенко.

Я матусю дожидаю. О.Пархоменко.

Додаток № 8

Прислів'я та приказки про батьків, правила етичної поведінки з ними

Добрі діти і на ноги поставлять, а злі - з ніг звалять.

І тисяча тіток однієї матері не замінять.

На сонці тепло, а біля матусі добре.

Нема у світі цвіту цвітішого над маківочки, нема ж і ріднішого над матіночки.

У дитини заболить пальчик, а у матері - серце.

У кого є ненька, в того й голівонька гладенька.

Хто батька - матір зневажає, той добра не має.

Шануй батьків, люби Бога, буде світла вся дорога.

Як матір покинеш, то і сам загинеш.

Гра-драматизація
"Зайчикова пригода"

Дійові особи:

Зайчиха-мама.

Зайчик.

Їжак.

Ведмідь.

Вовк.

Лисиця.

Гуска.

Борсук.

Зайченята.

Лісова галявина. Під запальну музику танцює гурт зайченят.

1-й Зайчик: Ми Зайчики-стрибайчики

Стрибаємо в ліску.

2-й Зайчик: Ми любимо травиченьку

І капустоньку смачну.

3-й Зайчик: Ми Зайчики-стрибайчики -

Ми весело живем!

По морквочку й капустоньку

Швиденько ми підем!

Вибігають зі сцени.

Зайчик: Почекайте! Почекайте!

Ще зі мною пострибайте!

Намагаючись догнати зайченят, падає й розриває кожушину. Встає, оглядає кожушок. Гірко плаче.

Під музику заходить Їжак.

Їжак: Чом ти плачеш, Зайцю-друже?

Мабуть ти побився дуже?

Зайчик: Зачепився за тернину

Та й роздер я кожушину.

Що мені тепер робити?

Будуть дома мене бити-и-и...

Будуть бити ще й кричати,

Що робити, що почати?

Їжак: Ти, малий, не репетуй!

Не журися, не сумуй!

Побіжи ось до двора —

До Ведмедя-кушніра.

Їжак і Зайчик розходяться в різні боки.

Під музику, перевалюючись, заходить Ведмідь; в одній лапі тримає кожух, у другій - кухоль меду. Виконує танцювальні рухи. Сідає. П'є мед із кухля. Ведмідь:

І наївся, і напився

Зараз спати положився б

Та роботи є гора у Ведмедя-кушніра.

Шию, шию та латаю -

День і ніч не спочиваю! (Позіхає).

Зайчик: Ой, Ведмедю, не лягайте!

Порятуйте! Полатайте! (Протягує кожушок).

Ведмідь оглядає кожушок, нюхає, трясє.

Ведмідь: Гроші маєш?

Зайчик: Ні, не маю...

Ведмідь: Без грошей не зашиваю!

Зайчик бере кожушок. Плаче. Ведмідь дивиться на нього, між іншим звертається.

Ведмідь: Чуєш?... Вовк у лісі виє,

Може він тобі зашиє?

Бере свій кожух і виходить за куліси. Під музику забігає Вовк з великою кісткою. Виконує танцювальні рухи.

Вовк: Ой, спокою тут немає —

Все по лісі хтось гасає.

І нема де навіть сісти,

Щоб маленьку кістку з'їсти.

Сідає на пеньок. Гриве кістку. З лівого боку тихенько, страхом підходить Зайчик, вклоняється Вовкові. З острахом.

Зайчик: Пане Вовче, поряту-у-йте!

Кожушину поцеруйте!

Вовк оглядає кожух. Пильно дивиться на Зайчика.

Вовк: Гроші маєш?

Зайчик: Ні-і... не маю!

Вовк рішуче і грубо.

Вовк: Без грошей не зашиваю!

Десь Лисиця тут блукає,

Може та позашиває?

Вовк, виючи виходить. Зайчик сідає на пеньок і гірко плаче. Під музику заходить Лисиця, яка веде за собою Гуску. Виконує танцювальні рухи.

Лисиця: Гиля, гиля, Гуско біла,

Гиля, гиля на річку.

Я буду спочивати

На зеленому лужку.

Гиля, гиля, Гуско біла,

Плавай, плавай по воді,

А я буду спочивати

На зелененькій траві!

Зайчик: Тітко, люба, милість майте,

Кожушину полатайте!

Лисиця оглядає кожушину, хитає головою.

Лисиця: Гроші маєш?

Зайчик: Ні, не маю...

Лисиця: Без грошей не зашиваю!

Он Борсук, сусід хороший,

Він зашиє і без грошей!

Поважно виходить, женучи гуску.

Під музику до зали заходить Борсук з газетою. Сідає на пеньок, дістає окуляри, поволі розгортає газету, читає; має дуже поважний вигляд. Зайчик боязко заглядає то з одного, то з іншого боку - Борсук його не помічає.

Зайчик: Любий пане, вибачайте,

І не дуже мене лайте:

Зачепився за тернину

І роздер я кожушину.

Може б ви, мій пане милий,

Кожушину цю зашили?

Борсук здивовано піднімає очі на Зайчика, неквапно відкладає газету, роздивляється кожушину.

Борсук: Гроші маєш?

Зайчик: Ні, не маю...

Борсук: Без грошей не зашиваю!

Я тобі не рідна мати,

Щоб задарма працювати.
Мама шиє і латає,
І за гроші не питає...
Доки сонце ще не сіло,
Ти біжи додому сміло.
Псів, людей остерігайся, а матусі не лякайся!

Борсук поволі підводиться і виходить за куліси.

На сцені з'являється хатина родини зайців. Зайчиха-мама накриває стіл скатертиною, виносить здобу. Виглядає, прислуховується.

Зайчиха: А вже сонечко закотилося,
Десь мої сини забарилися.
Заблукалися, забарилися,
Що додомонько не добилися.

Де мої дітоньки, де зайчатонька,
Ой, сумна без них моя хатонька.

Заходить Зайчик, тримаючи подертий кожушок, за ним, весело сміючись, вбігають інші зайченята.

Зайчиха: Де ти бігав?
Зайчик: По долині.
Зайчиха: Де подер так?
Зайчик: На тернині...

Зайчиха: Ой, ти милий малий зайцю,
Все мені знаходиш працю.

Бере голку, зашиває кожушину. Ведмідь, Лисиця, Борсук, їжак стають півколом за Зайчихою, промовляючи по-черзі:

Мама — чи вона людина,
Чи звірятко, чи пташина, -
Найвірніше серце має,
Діточок своїх кохає.

Мама шиє і латає,
І за гроші не питає,
Бо й нема на світі золота,
Заплатить їй за роботу!

Всі разом співають пісню «Я маму люблю» (муз. Ю. Михайленка).

Літературний вечір
"Світанковий сон"

Ведуча: Дорогі наші тата та матусі! В цей вечір вас запросили діти для того, щоб сказати найтепліші, найніжніші, найщиріші поетичні слова любові і шани.

Танок дітей "Сонечко і квіти".

Сонечко (дитина):
Батько і мати - два сонця гарячих,
Що нам дарують любов і тепло.
Батько і мати у долі дитячій
Треба, щоб кривди між них не було.

Мама
М.Підгірянка.
Снилось мені ясне сонечко,
Що в хаті світило, -
А то лиш так моя мама
Дивилася мило.
Приснився мені легкий вітрик,
Що пестив колосся, -
А то ж мені мама
Гладила волосся.
Снилася мені ягідочка,
Як мед, солоденька,
А то мене цілувала
Мама дороженька.
Батько й мама
Б.Лепкий
Як мені вас не любити,
Батьку рідний, нене,
Та ви ж мене згодували
І дбали про мене.
Батько розуму навчає,
Мати приголубить,
Ніхто мене так на світі,
Як вони не любить.

Ведуча: Так, немає рідніших людей, як батько і мати, немає миліших очей, ніж мамині очі.

Очі моєї мами
В.Бараускас

Вийшов я, а на долині –
Наче в казці з дивослів,
Чи то очі мами сині,
Чи то вранці льон зацвів.
Аж до обрію рікою
Він розлився навкруги
Від блакиті отакої
Засміялись береги.
Між березою край жита
І стовпами край доріг
Стільки синяви розлито –
Тільки вітер перебіг.

Стільки променів не згаслих
В пелюстках трима стебло –
Що несучи я мамі казку
Про очей її тепло.

Моїй мамі
М Познанська
Мама люба, добра, мила...
Як іще назвуть тебе?
Це ж для мене ти пошила
З шовку плаття голубе.

Ти мені читаєш книжку,
Хочеш розуму навчить.
Ляжу спати - ходиш нишком,
Все боїшся розбудить.

Захворію хоч злегенька –
Цілу ніч не будеш спать.
То ж дозволь тебе, рідненька,
За усе поцілувать.

Поклін батькам
В.Щурат
Поклонися щодня батькові низенько
Бо в нього серденько до твого близенько.
Поклонися щодня матінці ще нижче,
Бо серденько в неї до твого ще ближче.

Анотація

Вивчення наукових джерел дало змогу окреслити психолого-педагогічні аспекти проблеми формування поваги до батьків. Аналіз етичної, психолого-педагогічної літератури дав змогу трактувати повагу до батьків як одну з найважливіших норм суспільної моралі, що складається з цілого комплексу інших моральних якостей і включає в себе когнітивний, емоційно-мотиваційний та діяльніший компонент.

На основі узагальнення наукових джерел визначено критерії сформованості поваги до батьків у старших дошкільників, що ґрунтуються на знанні дитиною моральних норм, понять про шанобливе ставлення до батьків, відповідно загально визнаним гуманістичним принципам і полягають у ставленні, діях та мотивах дитини по відношенню до батьків, та показники сформованості у дітей поваги до батьків. Дослідження засобів формування поваги до батьків у дітей старшого дошкільного віку дозволило визначити художню літературу як джерело сильних переживань, що позначаються на поведінці дитини, її ставленні до оточуючих. Завдяки спеціально відібраним творам дитячої художньої літератури у дітей формуються знання про батьків, їх роль в суспільстві та в житті кожної людини.

Проведене дослідження засвідчило позитивні зміни у дітей експериментальної групи, про що свідчать кількісні показники проведених зрізів рівнів сформованості поваги до батьків: відбувся значний перерозподіл дітей щодо рівнів сформованості поваги до батьків.

Abstract

The study of scientific sources made it possible to outline the psychological and pedagogical aspects of the problem of forming respect for parents. The analysis of ethical, psychological and pedagogical literature made it possible to interpret respect for parents as one of the most important norms of social morality, consisting of a whole complex of other moral qualities and including a cognitive, emotional-motivational and active component.

Based on the generalization of scientific sources, the criteria for the formation of respect for parents in older preschoolers were determined, which are based on the child's knowledge of moral norms, concepts of respectful attitude towards parents, in accordance with generally recognized humanistic principles and consist in the attitude, actions and motives of the child towards parents, and indicators of the formation of respect for parents in children. The study of the means of forming respect for parents in older preschool children made it possible to identify fiction as a source of strong experiences that affect the child's behavior and attitude towards others. Thanks to specially selected works of children's fiction, children develop knowledge about parents, their role in society and in the life of every person.

The study showed positive changes in the children of the experimental group, as evidenced by the quantitative indicators of the levels of respect for parents: there was a significant redistribution of children in terms of the levels of respect for parents.